

**Az önszerveződő csoportok szerepe
az ugandai pénzügyi rendszerben**
Hailé Szelasszié 1964-es látogatása Magyarországon
Afriakai citerák

A marrákesi VI. Mohamed Víz Múzeum

Kiadja/Published by: IDResearch Kutatási és Képzési Kft./Publikon Kiadó

Alapító és felelős kiadó/Founder and Executive Editor TARRÓSY István

Főszerkesztő/Editor-in-Chief BÚR Gábor

Olvasószerkesztő/Proofreading Editor A. GERGELY András

Tördelőszerkesztő/Technical Editor VÖRÖS Zoltán

A szerkesztőség tagjai/Members of Editorial Team TARRÓSY István, VÖRÖS Zoltán

Külső munkatárs/Contributor SZILASI Ildikó Hermina

Szerkesztőbizottság/Editorial Board BESENYŐ János, BÚR Gábor, CSATÁDI Katalin, MARSAL Viktor, MORENTH Péter, SUHA György, SZABÓ Loránd, TARRÓSY István (elnök/ chair), VOJNITS András, VÖRÖS Zoltán

Tudományos Tanácsadó Testület/Scientific Advisory Board BENKES Mihály, BIERNACZKY Szilárd, CSIZMADIA Sándor, FODOR Erika, KISS Judit, RÉGI Tamás, SÁRKÁNY Mihály, SUHA György, SZOMBATHY Zoltán, VIDACS Bea

Design & Layout IDResearch Kft./IDResearch Ltd. - facebook.com/idresearch/

Kiadó és szerkesztőség elérhetőségei/Publisher and Editorial Team

7624 Pécs, Jakabhegyi út 8/E.

T.: +36 (30) 408-6360 afrika.folyoirat@gmail.com, www.afrikatanulmanyok.hu

Hirdetésfelvétel/Ads and Publicity 7624 Pécs, Jakabhegyi út 8/E.

T.: +36 (30) 408-6360 afrika.folyoirat@gmail.com

Olvasói levelek/Readers' Comments afrika.folyoirat@gmail.com

Értékesítő partnerek/Sales Partners

www.afrikatanulmanyok.hu; www.publikon.hu

Borítófotó/Cover Photo Kalmár Lajos

Támogatóink/Our Supporters

A 2020-as évfolyam támogatója a Magyar Máltai Szeretetszolgálat,

stratégiai együttműködésben a PTE Afrika Kutatóközponttal

https://maltai.hu

Megjelenik évente legalább két alkalommal/Published at least twice a year

Online: africa.pte.hu

A lap előfizethető/Subscription

IDResearch Kft. / Publikon Kiadó • 7624 Pécs, Jakabhegyi út 8/E

T.: +36 (30) 408-6360, afrika.folyoirat@gmail.com

www.afrikatanulmanyok.hu

Nyomda/Printing House Molnár Nyomda Kft. **Felelős vezető** Molnár Csaba

ISSN 1788-6422

Minden jog fenntartva!

A kiadó a lap bármely részének másolásával, terjesztésével, a benne megjelent adatok elektronikus tárolásával és feldolgozásával kapcsolatos jogot fenntartja. Az Afrika Tanulmányokban megjelent minden szerzői mű (cikk, tanulmány, fotó, táblázat, grafika, illusztráció) csak a kiadó előzetes írásbeli, vagy elektronikus dokumentumba foglalt engedélyével tehető hozzáférhetővé, illetve másolható a nyilvánosság számára a sajtóban. Ez a nyilatkozat a szerzői jogról szóló törvényben foglaltak szerint tiltó nyilatkozatnak minősül.

A lapban megjelenő hirdetések tartalmáért a kiadó felelősséget nem vállal. A lapban leközölt írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó véleményét. A tartalom, az egyes írások elektronikus felületen (honlapon, adattárban) való megjelentetése a kiadó joga.

Tisztelt Olvasóink!

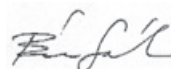
A 2020-as 14. évfolyamunk 3-4. duplája az egyik legtermékenyebb éves sorozatba illeszkedik. Folytatjuk ugyanis az angol nyelvű számaink publikálását, ezzel párhuzamosan az AT / HJAS hazai és nemzetközi térben történő további erősítését, minőségi fejlesztését, legutóbb a hivatalos online felületünk átköltöztetésével a PTE Központi Könyvtárának hathatós közreműködésével. Mindez kiegészül egy soha nem látott különszámmal, amely a kelet-afrikai régióban tevékenykedett magyar személyekre fókuszál, eleget téve a Nairobiban működő magyar nagykövetség kérésének.

A szám a Vasa-Vida szerzőpáros ugandai témájú cikkével indul. A tanulmány az önszerveződő csoportok szerepét vizsgálja meg, a hagyományos adatbázisokon és a szakirodalmon kívül az Open Source Intelligence módszertan eszköztárát is igénybe véve. Marsai Viktor Hailé Szelasszié 1964-es budapesti látogatásáról ír, a Magyar Nemzeti Levéltár külügyi anyagainak, illetve a szekunder irodalomnak a feldolgozásával bemutatva a császári vizit körülményeit, illetve hatásait a magyar-etióp kapcsolatokra. Brauer-Benke József tanulmánya ezúttal egy kevésbé ismert afrikai hangszertípus, az afrikai citerák történeti áttekintését kínálja. Fülöp Zoltán Ottó a Marrákesben található *Musée Mohammed VI. pour la civilisation de l'Eau au Maroc* (VI. Mohamed Víz Múzeum) szimbolikus épületét, illetve a benne található kortárs mediterrán és afrikai múzeumi diskurzust erősen befolyásoló vízkincs gyűjteményt tárja eléünk. Könyvkritika rovatunkban Benkes Mihály Kako Nubukpo: *L'Urgence africaine – Changeons le modèle de croissance c. 2019-es művét*, Tarrósy István pedig Búr Gábor: *A szubszaharai Afrika története 1914–1991* c. 2011-es opuszát mutatja be. Jó olvasást kívánunk!

Dear Readers,

The No. 3-4 double issue of Vol. 14 in 2020 is part of one of the richest annual volumes of the Hungarian Journal of African Studies. We continue strengthening both the national and international reputation of our journal by quality improvements, including first of all the re-establishment of our central Internet site with the help of the University of Pécs Library. In addition, we publish a unique special issue on the Hungarian memorial sites and lasting footprints of many important Hungarians across the East African region, upon the request of the Hungarian Embassy in Nairobi, Kenya.

The issue begins with an article by László Vasa and Imre Vida about the role of self-organizing groups in the Ugandan financial system, playing a significant role in poverty reduction. Viktor Marsai – based on the sources of the Hungarian National Archives – provides an overview of the visit of the Ethiopian emperor Haile Selassie in September 1964, examining the circumstances of the meeting and its effects on the Ethio-Hungarian relations. József Brauer-Benke of the Institute for Musicology, Research Center for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, this time offers a general historical survey about African zithers. Zoltán Ottó Fülöp writes about the Museum Mohammed VI for the Water Civilization in Marrakech, which plays a key role in the conservation and presentation of water supply as natural resource based on material culture. In our book review section we offer two pieces: Mihály Benkes gives a critical opinion on Kako Nubukpo's 2019 book *L'Urgence africaine – Changeons le modèle de croissance*, and István Tarrósy reviews Gábor Búr's 2011 book *A szubszaharai Afrika története 1914–1991*, by Kossuth Kiadó, Budapest. We wish you yet another great time reading all these contributions!

Dr. Búr Gábor

főszerkesztő, editor-in-chief

AZ ÖNSZERVEZŐDŐ CSOPORTOK SZEREPE AZ UGANDAI PÉNZÜGYI RENDSZERBEN

5

Az alulról szerveződő, önkéntes együttműködésen alapuló, általában egy-egy falusi, kerületi közösség, piac, foglalkozás köré szerveződő csoportok jelentős szerepet játszanak – elsősorban a legszegényebb rétegekre fókuszálva – a szubszaharai Afrika országainak pénzügyi rendszereiben. Ennek oka, hogy a hagyományos, formális pénzintézetek számára ennek a célcsoportnak a hitelezése több szempontból sem lehetséges (földrajzi lefedettség hiánya, az ügyfelek elérésének nehézségeiből fakadó magas tranzakciós költségek és ami a legfontosabb: a fedezetek és garanciák teljes hiánya). A szövetkezeti mozgalom, illetve a bangladesi Grameen modell sikerei nyomán a részben vagy teljesen önszerveződésen alapuló mikrofinanszírozási szervezetek elterjedtek a kontinensen. A tanulmány az önszerveződő csoportok szerepét vizsgálja meg az ugandai példán keresztül, a hagyományos adatbázisokon és a szakirodalmon kívül az Open Source Intelligence módszertan eszköztárát is igénybe véve.

MARSAI VIKTOR

AZ UTOLSÓ CSÁSZÁR MAGYARORSZÁGON – HAILÉ SZELASSZIÉ 1964-ES LÁTOGATÁSA

29

Hailé Szelasszié etióp császár 1964. szeptember 20-23. közötti látogatása a magyar diplomácia egyik meghatározó eseményei között szerepelt – nem csupán politikai, de gyakorlati jelentősége kapcsán is. Az 1956-os forradalom és szabadságharc levereése utáni, ötévnyi nemzetközi (nyugati) izolációban levő Magyarország számára ugyanis különös jelentőséggel bírt, hogy a „karanténból” való kiszabadulás után két évvel a nemzetközi politika egyik magasan jegyzett és respektált alakja, Hailé Szelasszié látogatott hazánkba. A tanulmány célja, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár külügyi anyagainak, illetve a szekunder irodalomnak a feldolgozásával bemutassa a császár látogatásának körülményeit, illetve hatásait a magyar-etióp kapcsolatokra. Az írás fő állítása, hogy bár Hailé Szelasszié látogatása – egy rövid felfutást leszámítva – nem hozott alapvető változást a felek viszonyában, segített stabilizálni, mélyíteni és tartalommal feltölteni a viszonylag friss kapcsolatokat, és kijelölni a fő kereteket-irányokat, amelyek mentén azok a következő két és fél évtizedben mozogtak. Ugyanakkor a találkozó fontos gyakorlati tapasztalatokkal vértette fel a magyar vezetést, amelyet nem csupán a fejlődő világ országaival való kapcsolatokban, de a tágabb nemzetközi porondon is hasznosítható volt.

BRAUER-BENKE JÓZSEF

AFRIKAI CITERÁK

47

Jelen tanulmány egy kevésbé ismert afrikai hangszertípus, az afrikai citerák történeti áttekintésével foglalkozik. Habár a citera típusú hangszerek a szubszaharai Afrika keleti és középső részén jellegzetes hangszerek tekinthetőek, és csekély mértékben, de Nyugat-Afrika délkeleti részén is elterjedtek, azonban a különböző dobtípusokhoz vagy a xilofonokhoz képest alig ismertek. Ez nagyrészt annak köszönhető, hogy a világzenei fesztiválok afrikai előadói dominánsan a nyugat-afrikai régióból származnak, ezért egy általános „afrikai zene és afrikai hangszerek” áttekintésben a legtöbbször szó sem esik a főleg Kelet- és Közép-Afrikában elterjedt afrikai citeratípusokról.

FÜLÖP ZOLTÁN OTTÓ

„FOLYÉKONY ÖRÖKSÉG”

A MARRÁKESI VI. MOHAMED VÍZ MÚZEUMBAN

75

Az anyagi kultúra megőrzésével, konzerválásával és közvetítésével kapcsolatban a kulturális reprezentáció kérdésköre az 1980-as évektől válik a történet- és társadalomtudományok egyik kulcsfogalmává. A tudományos megfigyelés a múzeumi közege, mint a társadalom nyilvános terére összpontosul. A diskurzusban a fő irányokat a történeti múlthoz fűződő viszony új alapokra helyezése jelenti. A múzeum mint egyfajta médium nem pusztán gyűjt, megóv, ismereteket közvetít, hanem folytonos reinterpretációra ad lehetőséget, többek között olyan kérdéseket állítva az előtérbe, mint a polivokáltság és az intézményi kommunikáció. Ez a marrákési esettanulmány példaként szolgál a *múzeumi boom* következtében végbement irányváltásra, egyúttal a hagyományos muzeológiai paradigmáktól való elmozdulásra, emellett ráirányíthatja a figyelmet az örökségkezelés sokoldalú, kontextusfüggő, kulturális megértésen alapuló vonatkozásaira.

RECENZÍÓK

BENKES MIHÁLY

AFRIKAI SZÜKSÉGÁLLAPOT – KAKO NUBUPKO KÖNYVÉRŐL

91

TARRÓSY ISTVÁN

VELÜNK ÉLŐ AFRIKAI TÖRTÉNELEM...

99

Klemensits Péter

Páncélos háború Észak-Afrikában (1940-1943)

A háborús hadszínterek közül mindig is az észak-afrikai volt a legkülönlegesebb, különösen az európaiak számára. Az ókori titkok, a hatalmas ismeretlen, a kietlen sivatagok, a kutatók és a hadtörténet rajongók figyelmét is felkeltették az évek során, korántsem véletlenül. A második világháború során olyan parancsnokok szereztek maguknak hírnevet ezen a hadszíntéren, akiket előtte kevésbé ismert a közvélemény, mint pl. Erwin Rommel vagy Bernard Montgomery. A harcok, páncélos pedig nem véletlenül lett az afrikai harcok emblemikus harceszköze.

A kötet tudományos igényességgel foglalja össze mindazon összetevőket, melyek végigkísérték brit páncélosok alkalmazását Észak-Afrikában 1940-1943 között, különös tekintettel a brit észak-afrikai hadvezetés hadászati és hadműveleti tervezésére, a főbb hadműveletek bemutatására és a páncélos csapatok alkalmazásához köthető tanulságok összegzésére. A páncélos fegyvernem alkalmazásán túl viszont az egész észak-afrikai hadszíntér legfontosabb – de kevésbé feldolgozott – stratégiai problémái is megjelennek a kötetben, nevezetesen, hogy az olaszok feletti győzelem után miként változott meg a hadászati környezet a britek hátrányára 1941 tavaszán, majd pedig 1942 elején, ez pedig milyen következményekkel járt Észak-Afrikára és a Közel-Keletre nézve, továbbá melyek voltak azok a hadászati döntések, melyek az 1943-as hadműveletek befejezéséhez vezettek.

Keresse a kötetet a Lira Könyvesboltokban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

AZ ÖNSZERVEZŐDŐ CSOPORTOK SZEREPE AZ UGANDAI PÉNZÜGYI RENDSZERBEN

VASA LÁSZLÓ – VIDA IMRE

Bevezetés

Az alulról szerveződő, önkéntes együttműködésen alapuló, általában egy-egy falusi, kerületi közösség, piac, foglalkozás köré szerveződő csoportok jelentős szerepet játszanak – elsősorban a legszegényebb rétegekre fókuszálva – a szubszaharai Afrika országainak pénzügyi rendszereiben. Ennek oka, hogy a hagyományos, formális pénzintézetek számára ennek a célcsoportnak a hitelezése több szempontból sem lehetséges (földrajzi lefedettség hiánya, az ügyfelek elérésének nehézségeiből fakadó magas tranzakciós költségek és ami a legfontosabb: a fedezetek és garanciák teljes hiánya). A szövetkezeti mozgalom, illetve a bangladesi Grameen modell¹ sikerei nyomán a részben vagy teljesen önszerveződésen alapuló mikrofinanszírozási szervezetek elterjedtek a kontinensen. Erre az új folyamatra a pénzügyi szabályozó rendszereknek is reagálniuk kellett (Popp et al, 2019), már csak azért is, mert a mikrofinanszírozás – mely korántsem csak hitelezést, hanem betétgyűjtést, biztosítást és a pénzügyi írástudatlanság csökkentését (Tarrósy, 2010) is jelenti – a kormányzati szegénység elleni küzdelem és vidékfejlesztési programok fontos pillérévé vált (Oshora-Magda, 2019). Tanulmányunkban az önszerveződő csoportok szerepét vizsgáljuk meg az ugandai példán keresztül, a hagyományos adatbázisokon és a szakirodalmon kívül az Open Source Intelligence módszertan eszköztárát is igénybe véve.

Az ugandai pénzügyi szektor

Az ugandai pénzügyi szektor kereskedelmi bankokon, hitelintézeteken, betétgyűjtő mikrofinanszírozási intézményeken (Microfinance Deposit Taking Institution – MDI), valamint takaré- és hitelszövetkezeti szervezeteken (Savings and Credit Cooperative Organization – SACCO) alapul, 25 kereskedelmi bankot, négy hitelintézetet, öt MDI-t², valamint 2000 SACCO-t és mikrofinanszírozási szervezetet foglal magában. A szolgáltatók ilyen sokfélesége ellenére, vagy éppen emiatt a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés továbbra is kihívást jelent, különösen a vidéki lakosság számára. A kereskedelmi bankok, amelyek az ország legnagyobb pénzintézetei és hitelezői, megbízhatónak és likvidnek számítanak. Együtt a teljes magánszektor hiteleinek 95% -át kezelik. A maradékon a többi intézmény – ideértve a SACCO-kat és a többségében civil szervezeti alapú mikrofinanszírozási intézmé-

nyeket – osztoznak. A kereskedelmi bankok megfelelő hozamot realizálnak, nem teljesítő hitelek 4–5% körül vannak, ami meglehetősen jó érték (BoU, 2017). Az 9,9 billió UGX³ teljes likvid eszközzel, vagyis az összes eszköz 37%-ával a kereskedelmi bankok elegendő likviditással rendelkeznek.

A pénzügyi intézetek hagyományos, fiókokon alapuló fizikai jelenléte korlátozott az ugandai vidéki területeken, de a mobilbankos ügynökök nagyszámú hozzáférési pontot kínálnak. A Nemzetközi Valutaalap pénzügyi hozzáférési felmérése szerint 2016-ban⁴

566 bankfiók volt Ugandában, vagyis 100 000 felett 2,77 fiók jutott, mely érték jóval alacsonyabb, mint Kenyában (5,43) vagy Ruandában (6,16). Ugandában tehát a vidéki lakosság korlátozott hozzáféréssel rendelkezik a bankfiókokhoz, amelyek 70%-a városi területeken található. A mobilbanki ügynöki hálózat lefedettsége messze meghaladja a hagyományos bankokét; míg a lakosság mindössze 16%-ánál áll rendelkezésre banki szolgáltató pont 1 km-es körzetben, addig 2015-ben a lakosság 54%-ánál létezett mobil pénzforgalmi pont (Republic of Uganda, 2017). Az banki ügynöki tevékenység egészen a közelmúltig nem volt megengedett, ám 2017 júliusában az Ugandai Nemzeti Bank (Bank of Uganda/BoU), amely a bank- és biztosítási szabályozó hatóság, végül jóváhagyta a pénzügyi intézetekről szóló törvény módosítását a bankok ügynöki tevékenységének engedélyezését (Panturu, 2019).

A hitelügyletek gyakoriak, de elsősorban informális hitelezés formájában. Az FSD Uganda⁵ (2018) szerint az ugandaiak 46%-a vett fel hitelt a felmérést megelőző 12 hónapban. Ugyanakkor a hitelfelvevők 90%-a számolt be az informális hitelezésről: 37%-uk a falusi megtakarítási és hitel egyesületeket (Village Savings and Loan Associations, VSLA), 14%-uk önkéntes megtakarítási csoportokat (Rotating Savings and Credit Associations, ROSCA), 12%-uk temetkezési közösségeket⁶ használt hitelígényei fedezésére, 25%-uk áruhitel segítségével vásárolt, 2%-uk pedig uzsorásra támaszkodott. A hitelfelvevőknek csak 10%-a vett fel kölcsönt hivatalos hitelezőktől, például kereskedelmi bankoktól, mikrofinanszírozási intézményektől, hitelintézetektől vagy hivatalos SACCO-tól. A Global Findex 2017⁷ felmérésben a felnőttek 22%-a számolt be arról, hogy hitelt vett igénybe egy gazdaság vagy vállalkozás indításához, működtetéséhez vagy bővítéséhez.

Az Ugandai Központi Bank (BoU, 2018) szerint a bankok száma a 2010/11-es 23-ról a 2018/19-re 33-ra nőtt, a 3. szintű (betétgyűjtő mikrofinanszírozási) intézmények pedig háromról ötre. A 4-es szint félig formális és informális pénzügyi intézményekből állt, amelyek mintegy 1000 aktív SACCO-val, körülbelül 300 betétket nem gyűjtő MFI-társasággal és több mint 70 000 pénzügyi önszolgáltató csoportot jelentettek 2018-ban. Növekedtek az intézmények eszköz- és hitelportfóliói, amelyek

A szolgáltatók ilyen sokfélesége ellenére, vagy éppen emiatt a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés továbbra is kihívást jelent, különösen a vidéki lakosság számára.

várhatóan javítják a kisvállalkozások és a háztartások formális pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférését.

Uganda bankjainak túlnyomó része külföldi tulajdonban van, olyan nagy nemzetközi pénzügyi intézményekkel a háttérben, mint a Stanbic, a Citibank, a Barclays és a Standard Chartered. Számos helyi tulajdonú bankot is alapítottak, köztük a DFCU Bankot, a Crane Bankot és a Cerudebet.

Az 1990-es évek elejére a bankszektor tulajdonképpen négy, külföldi tulajdonú bankból állt (Standard Chartered, Standard Bank, Barclays és Baroda), valamint a két nagy hazai bankból (UCB és Co-op) állt; ez utóbbiak uralták ugyan a bankszektor 70 százalékát, viszont fizetéképtelenek voltak. 2005 végére a rendszer lényegesen kibővült, kialakultak a formális és az informális szektorok. A formális intézmények közé kereskedelmi bankok (Tier 1), a hitelintézetek (Tier 2), és 2004 óta a betétgyűjtő mikrofinanszírozási intézmények (Tier 3), valamint az Országos Társadalombiztosítási Alap (NSSF), a Postabank, a biztosítótársaságok, a Forex ügynökségek és a tőzsde tartozik. Az informális szektor a pénzkölcsönzők, a SACCO, az önkéntes megtakarítási csoportokat (Rotating Savings and Credit Associations, ROSCA) és a mikrofinanszírozási intézmények (MPI) széles köréből áll. Az informális pénzügyi intézmények tekintetében jelentős előrelépés történt ezen intézmények elérhetőségének bővítésében és a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés javításában, különösen a vidéki lakosság körében.

A pénzügyi szektor összes eszközállománya 45,81 trillió ugandai shillinget tett ki, vagyis Uganda GDP-jének 44,3 százalékára rúgott 2018. december végén. Amint az alábbiakban szemléltetjük (1. ábra), a pénzügyi szektort Bank of Uganda, mint központi bank által szabályozott bankszektor dominálja.

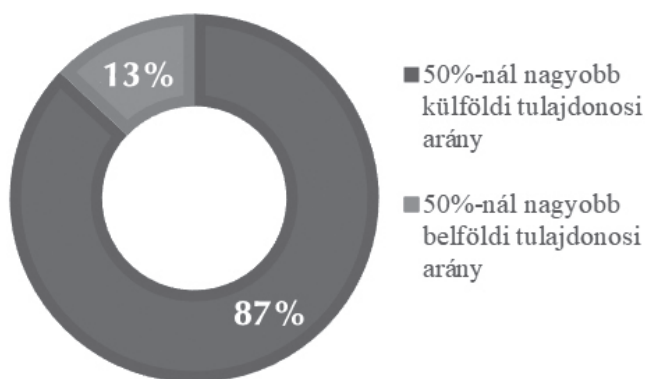
1. ábra: Az ugandai pénzügyi rendszer struktúrája. Forrás: Bank of Uganda, 2019

Uganda bankszektora a kereskedelmi bankokat, hitelintézeteket betétgyűjtő mikrofinanszírozási intézményeket foglal magában. 2019 júniusának végén a kereskedelmi bankok a bankszektor 31,2 trillió shilling összes eszközértékének 95,2%-át tették ki.

A kereskedelmi bankok többségének külföldi többségi tulajdonosa van (2. ábra), mely tény – tekintettel arra, hogy ezek többsége neves, nemzetközileg ismert bank – pozitívan hat a pénzügyi rendszer stabilitására, egyrészt a tőkeerős tulajdonosok, másrészt a világszínvonalú banküzemi kultúra meghonosítása miatt.

A kereskedelmi bankok által dominált pénzügyi közvetítési tevékenység viszont alacsony volumenű színvonalú, korlátozott szerepet játszik a fejlesztés finanszírozásához szükséges források biztosításában. Az egyéb pénzügyi közvetítők száma korlátozott, kicsi és viszonylag hatástalan (Mallinguh – Zéman, 2018). Következésképpen csak korlátozott számú pénzügyi eszköz áll rendelkezésre megtakarítások mobilizálására, likviditáskezelésre és portfólió-diverzifikációra.

A nem jegybank által szabályozott mikrofinanszírozási tevékenység elterjedésének van egy, az eredeti szándékoktól eltérő oka is, melyre Pásztor hívta fel a figyelmet 2019-es, Afrika monetáris politikáival foglalkozó tanulmányában. Megállapítása szerint a betétek és a hitelkamatok állandóan magas kamatkülönbözete (spread) az afrikai országokat fenyegető jelentős, egyfajta belső kihívás. A magas hitelköltségek miatt a kölcsönfelvevők frusztrált helyzetbe kerülnek és gyakran jelentős politikai nyomás alakul ki a kamatlábak szabályozásának kapcsán. Azonban a monetáris politika átpolitizálódása eredményeképpen számos jól ismert kockázat is születik, amely a pénzügyi rendszer épségét és a hitelhez való hozzáférést veszélyezteti, az utóbbi pedig ilyen módon a magasabb kockázatot vállaló hitelfelvevőket. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kamatszabályozás gyakran kisebb hitelfelvevők (fogyasztók, kisvállalkozók és mezőgazdasági dolgozók) hitelfelvételi lehetőségeit szűkíti be és egyúttal tovább táplálja az eleve drágább informális hitelezést (Pásztor, 2019).

▲ 2. ábra: Az ugandai kereskedelmi bankok tulajdonosi megoszlása, 2019. Forrás: Bank of Uganda, 2019

Pénzügyi tudatosság Ugandában

A FinScope 2018-as felmérése szerint a pénzügyi műveltség alacsony szintjére utal az a tény, hogy az ugandai felnőttek 70% nem végzett középfokú tanulmányokat. A felmérés eredményei azt mutatják, hogy a felnőttek kevesebb, mint fele követi nyomon bevételeit és kiadásait, 44%-uk nem kér tanácsot másoktól, és ha mégis, akkor elsősorban a családhoz és a barátokhoz fordulnak (FSD Uganda, 2018). Ugyanezen tanulmány megállapítja azt is, hogy – elsősorban a mobilfizetési rendszerek elterjedésének köszönhetően – 2006-hoz képest megduplázódott a formális pénzügyi intézményrendszerrel kapcsolatban lévő ugandaiak aránya, 2018-ra elérve az 58%-ot. (A formális és informális pénzügyi rendszert figyelembe véve ez az arány 78%).

A pénzügyi rendszeren kívül rekedés a vidéki területeken igen jelentős. A rurális térségekben a felnőttek mintegy 25%-a kívül reked a pénzügyi szolgáltatásokon, míg a városi területeken ez az érték csak 14%. Ráadásul a városi felnőttek mindössze 10% -a támaszkodik teljes mértékben az informális szolgáltatásokra, míg vidéki felnőtteknél ez a szám 23%. Hasonlóképpen, a kisméretű mezőgazdasági háztartások is korlátozottan férnek hozzá a pénzügyi szolgáltatásokhoz. A szegényeket segítő tanácsadó csoport (csoport (Consultative Group to Assist the Poor, CGAP)⁸ nemzeti felmérése szerint az ugandai kistermelők csupán 10%-ának van bankszámlája, 73%-uk pedig mobil pénzforrásokat használt. A mezőgazdasági alapanyagok megvásárlásához a megkérdezett háztartások 93%-a azonnali készpénzügyleteket említ, míg csak 7%-uk rendelkezik olyan (leginkább szállítói) hitellel, amely későbbi fizetést tesz lehetővé (Anderson et al, 2016).

Az 1. táblázat bemutatja egyes pénzügyi szolgáltatások elterjedtségének mutatóit, melyből jól látszik, hogy a hagyományos, bankokon és az ott vezetett számlákon alapuló fizetési rendszerek már széleskörű elterjedtségük előtt meghaladottá váltak, a mobilfizetési megoldások által. Ezek – éppen a formális pénzintézeti rendszer penetrációs problémái és az informális rendszerek kockázati tényezői miatt – igen

Számlával rendelkező felnőttek	59%
Számlával rendelkező nők	53%
Számlával rendelkezők fiatal felnőttek (15-24 évesek)	57%
Pénzintézetnél számlával rendelkező felnőttek	33%
Mobil money számlával rendelkező felnőttek	51%
Pénzintézetnél megtakarításokkal rendelkező felnőttek	13%
Formális pénzintézetektől hitellel rendelkező felnőttek	15%
Barátok és család által hitelezett felnőttek	46%
Szegénységi mutató	34%

1. táblázat: Pénzügyi szolgáltatások elterjedtségének néhány mutatója Ugandában, 2017.
Forrás: Demirgüç-Kunt, 2018 (The Global Findex Database 2017)

nagy népszerűségnek örvendenek rugalmasságuk, a könnyű hozzáférés és a problémamentes és olcsó mikrofizetési lehetőségek miatt.

A mikrofinanszírozási szervezetek

A mikrohitelket többnyire nonprofit szervezetek nyújtják, amelyek üzleti és életviteli tanácsadással kombinálják a hitel folyósítását. A mikrohitel program az Egyesült Államokban elsősorban nőket, etnikai kisebbségeket, alacsony jövedelműeket és alulfoglalkoztatottakat vagy munkanélkülieket támogat. A kezdeményezés a helyi vállalkozói kapacitás növelését tűzi ki célul, illetve a közösségek gazdaságának erejét és munkahelyteremtő képességét kívánja növelni (Oláh et al, 2001). A különböző ázsiai államok afrikai szerepvállalásai között számos megoldást találunk, melyek a helyi közösségek vállalkozói képességeit is támogatják. India például jelentős forrásokat koncentrálna a kapacitások megerősítésére, bővítésére, a humán erőforrás fejlesztésére (Tarrósy, 2016).

A világban három alapvető mikrofinanszírozási megközelítés azonosítható (Srinivasan–Sririam, 2003). Az első a bangladesi Grameen Bank módszertanán alapuló modell (Grameen-modell). A második az önszegélyező csoportok (self-help groups) modellje, amelyben a csoport közös megtakarításai jelentik a tagok számára elérhető hitelek forrását. A harmadik megközelítés központjában nem a csoport, hanem az egyén áll (individual banking modell). Ahogyan az 1. ábra mutatja, a három modell jellemzően eltérő piaci szegmensek, célcsoportok elérését biztosítja, és az idődimenziót bevonva egy fejlődési folyamatot is tükrözhet. A legszegényebbek a Grameen-modell szerint jutnak hitelhez, míg akiknek sikerül egy kicsit előbbre lépniük, önszegélyező csoportokba szerveződhetnek, végül alkalmassá válnak – előbb mások kezességvállalása mellett, később önállóan is – arra, hogy egyénileg is kapcsolatba kerüljenek a finanszírozó intézménnyel (Imreh et al, 2007).

A mikrohitelzés módszertana nagyot és sok irányba fejlődött a Grameen Bank koncepciója óta. Változatos intézmények – például civil szervezetek (NGO), hiteligyesületek (Credit Unions), kis, közösségi bankok (Village Banking), garanciaszövetkezetek – alakultak annak érdekében, hogy a kis összegű hitelzés két fő kihívására: 1) alacsonyban tartani a tranzakciós költségeket, és 2) megtalálni a kockázatkezelés hitelfedezeten kívüli eszközeit, hatékony választ adjanak (Ledgerwood, 1999, Neszmélyi, 2016).

Az mikrofinanszírozási intézetek (MFI) kis összegű hiteleket nyújtanak elsősorban a banki szektor látókörén kívül eső, kis jövedelmű lakosságnak, általában alacsony szintű hitelbiztosíték mellett. A mikrohitelket kínáló civil szervezetek az 1970-es évek végétől nagy elismerést vívtak ki azzal, hogy képesek a mikrohitelken keresztül elérni a szegényeket és javítani helyzetükön. Az MFI-k ma Afrika számos szegény háztartását szolgálják megtakarítási és hitelfelvételi lehetőségekkel⁹

Nehéz meghatározni a közösségi bankok és mikrofinanszírozási szervezetek számát Afrikában, mivel sokuk minden engedély nélkül, nem hivatalosan működik, illetve sokszor csak kezdetleges, ám nagyon hatékony helyi, esetleg törzsi kezdeményezések-

ről van szó. A fejlettebb afrikai országokban a kormányzatok próbálják szabályozni a piacot, legfőképpen azért, hogy kiszűrjék az uzsorásokat (Borbély, 2014).

Tagsági alapú pénzügyi szolgáltatók

A tagok tulajdonában lévő pénzügyi szolgáltatók (Financial Service Provider FSP), amelyeket közösségi alapú pénzügyi szervezeteknek is szoktak nevezni, heterogén

3. ábra: A mikrofinanszírozás módszerei és az elérhető célcsoportok.
Forrás: Imreh et al, 2007, Srinivasan–Sririam, 2003 alapján

Formális	Félig formális	Informális
Kereskedelmi bankok	Civil szervezetek (NGO-k)	Közösségi bankok (village bank)
Fejlesztési Bankok	Hitelszövetkezetek	Önsegélyező egyletek
Takarékszövetkezetek	Önszerveződő takaré- és hitelszövetkezetek	Pénzügyi szolgáltató szövet-ségek
Nem-banki finanszírozási intézmények	privát cégek	ROSCA (Rotating Savings and Credit Association – önkéntes megtakarítási csoportok)
Pénzügyi vállalatok		ASCA (Accumulated Savings and Credit Associations – Felhalmozó Takaré- és Hitelszövetkezetek)
Lízingcégek		Temetkezési egyesületek
Biztosítók		Egyéni hitelezők

2. táblázat: A mikrofinanszírozást nyújtó szervezetek három fő típusa.
Forrás: Churchill – Frankiewicz, 2006

kategória, amely magában foglalja a hagyományos ROSCA-kat és a felhalmozó takaré- és hitelszövetkezetek (Accumulated Savings and Credit Associations – ASCA)¹⁰ a Pénzügyi Szolgáltatási Szövetségeket (Financial Service Association FSA)¹¹, valamint a hivatalos szövetkezeteket és takarékpénztári és hitelszövetkezeteket (SACCO; másutt általában hitelszövetkezetként ismert), melyek állami szabályozása – az ugandai bankrendszer szerinti 4. szintű pénzügyi szolgáltatókról¹² lévén szó – nem megoldott: néhányat nyilvántartásba vettek és jellemzően nem túl szigorúan felügyelnek. Jelentős erőfeszítések történnek kis informális megtakarítási csoportok és falusi megtakarítási és hitel egyesületek (Village Savings and Loan Associations VSLA) létrehozására, amelyek hasonlóak az ASCA-khoz. Ezek alapján nem meglepő, hogy becslések szerint Afrikában a lakosság hét százaléka szövetkezetekhez tartozik.¹³

Az önszegélyező csoportok

Az önszegélyező csoportok (Self-Help Groups, SHG) a felhasználók tulajdonában lévő, irányított és ellenőrzött nagyon kicsi szervezetek, amelyek sokkal inkább a szoros helyi kapcsolatokon alapulnak, mint a formális működésen. Egy tipikus SHG-nek 15-30 tagja van (kivételesen legfeljebb 50), tagoktól körében végzett betétgyűjtéssel és tagoknak történő hitelezéssel foglalkozik (3. táblázat). Az SHG-k pénzügyi termékei általános jellegűek és átláthatóak: magukban foglalják a rendszeres megtakarításokat és egyszerű kölcsönöket a tagok számára; a hiteleket általában legfeljebb három hónapra, de a gyakorlat szerint inkább csak egy hónapra folyósítják. A távoli vidéki területek, amelyek nehezen elérhetőek, kiváló terjeszkedési lehetőség az SHG-k számára, betöltve a pénzügyi szolgáltatási vákuumot.

Az általunk felkeresett mikrofinanszírozási szakemberek, akik SHG-kat és MFI-eket támogató programokat is gondoznak, egy érdekes tendenciát jeleztek. Annak ellenére, hogy szegény, gyakran írástudatlan és alig dolgozó embereket vezetnek, az SHG-kat sokkal jobban menedzselik és irányítják, mint a formális (pl. SACCO vagy NDMFI) szervezeteket. Ezen túlmenően nagyon korlátozott működési költségekkel, minimális kockázattal járnak az nemteljesítés szempontjából, és az összegyűjtött összegeket és a felhalmozott pénzeszközöket minden tag számára transzparens módon osztják ki a rendszeresen tartott üléseken. Mint ilyen, minden tag „örző”, mivel megtakarításaikról van szó, így az ellenőrzés szoros és részvételük az SHG vezetésében evidens. Noha hosszú ideje nem volt szabályozási felügyeletük, kevés és kivételesen ritka eset fordul elő, hogy a források elvesznek, és nem okoznak jelentős működési veszteségeket sem, mivel szinte nincs is működési költségük. A tapasztalatok szerint (Mutesasira et al 1999) azonban az SHG-k makulátlan és átlátható jellege szétesik, ha külső finanszírozás (akár kormánytól, akár bármely fejlesztési partnertől) áramlik be a szervezetbe. Ebben az esetben az SHG-tagok elsődleges érdeke a megtakarítások védelméről áthelyeződik a „szabad” pénzeszközök megszerzésére.

2014 végén a becslések szerint 135 000 csoport létezett 27 afrikai országban, körülbelül hárommillió taggal, és tagonként átlagosan 30 USD megtakarítással.¹⁴ Általában 15–30 tagból állnak és nő a tagjai¹⁵, akik rendszeresen találkoznak.

Jellemzők	NDMFI	SACCO	CMFI	SHG
Fókusz és lefedettség	Az ország összes régiójában jelen	Minden járásban 2-5	Segélyszervezetek mellett	Országszerte több, mint 70.000
Tőke-ellátottság	Jó tőke-ellátottság, az adományok és a pozitív gazdálkodási eredmények miatt	Változó; néhány esetben nagyon jó, kb. 1/3-uk esetében mérsékelt, a többség alultőkésített	Az üzlet jellegéhez képest nagyon jó	Általában nincs tőke. Azt helyezik ki, hitelezik, amit betétként begyűjtenek.
Betétek gyűjtése	n/a	Néhány esetben több mrd. UGX, a közepes méretűek esetében néhány százmillió UGX, a többség esetében 50 M alatti	n/a	1 és 10 M UGX között változik, minden évben új ciklus kezdődik
Hitelek összegei	Nincs korlátozva. Általában max. 5 M UGX minden csoporttag esetében (csoportos hitel); magán-személy: 100M UGX	Nincs korlátozva. Dolgozói körben szervezett SACCO-k esetében magasabb: 50-100 M UGX; vidéki SACCO-k: 1-30 M UGX	Kis összegű mikrohitel, néhány százezer és 10 M UGX között	Nagyon kis összegű hitelek, általában 1 millió UGX alatt és csak kivételesen lehet magasabb
Finanszírozott szektorok	Kereskedelem, kisgazdálkodók, élelm. feldolg., mezőgazdasági alapanyagterm.	Mezőgazdaság, élelm. feldolg., kézművesek, szolgáltatások, kereskedelem	kereskedelem, mg. kistermelők, szolgáltatási szektor	kis volumenű kereskedelem (piacozás), esetlegesen mg. term. és feldolg.
Mezőgazdasági finanszírozás	Szerény mértékben, aránya általában 20% alatti	Jelentős, főleg a vidéki SACCO-k esetében; aránya 70% fölötti	30–50%	A városiak: n/a; a vidékiek esetében jelentős (60%)
Ügyfelek/fel-használók száma	500–5,000	Vidéki SACCO: 200 – 10,000; Dolgozók által alapított SACCO: >50,000	100–2,000	15 – 30, max. 50

3. táblázat: Az ugandai pénzügyi rendszer 4. szintjének mikrofinanszírozással foglalkozó szervezetei.

NDMFI: Non Deposit Taking Microfinance Institutions – betéteket nem gyűjtő mikrofinanszírozási szervezet; SACCO: Savings and Credit Cooperative Organization - takaré- és hitelszövetkezeti szervezet; CMFI: Community Microfinance Institution – közösségi mikrofinanszírozási szervezet; SHG: Self-help Groups – önszervező csoportok

Forrás: EPRC, 2019

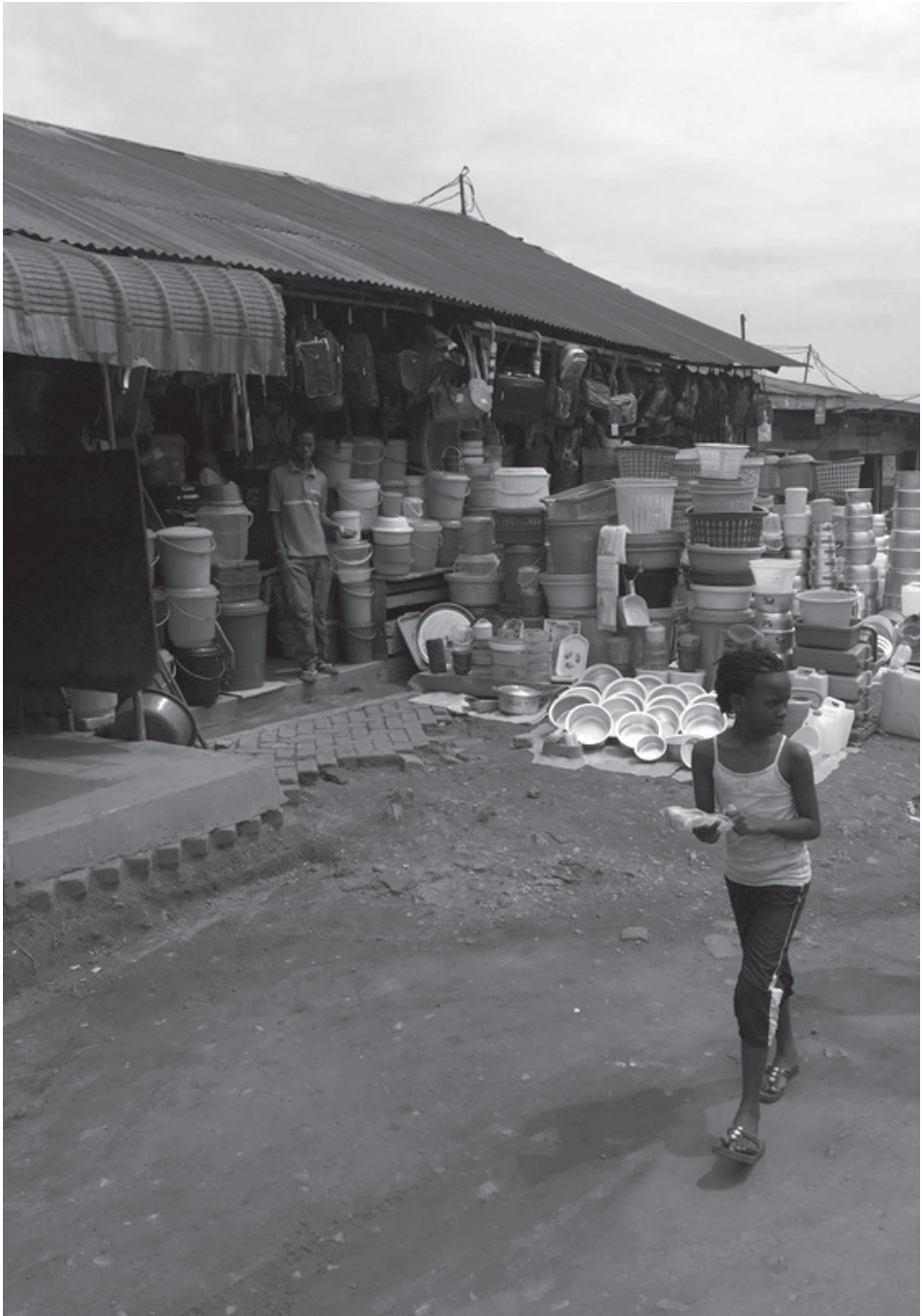
Az összegyűjtött megtakarítások a csoporttagoknak nyújtott hitelek alapját képezi. A hitelezési ciklusok rögzítettek (1-3-6- 9-12 hónap), A megtakarításokat és a hitelek-ből származó hozamot évente elszámolják és szétosztják a tagok között, majd új ciklus kezdődik. A megtakarításokat egyszerű, erős dobozban (safe box vagy strong box) tartják, gyakran három zárszerkezettel ellátva, melyhez három megbízott tag-nak van kulcsa. Olyan esetekben, ahol a tagok számolási képessége gyenge, nem használnak feljegyzéseket. Az SHG-k számos előnye azonosítható (Karlan, 2014): 1) A tagok bizalma és vezetésben való részvétele erősödik a gyakori és transzparens elszámolások miatt; minden tranzakcióra minden tag rálát. 2) Nem vesznek igénybe külső tőkét, a fizetett kamat a közösségben marad, a csoportok szervezésének költsége szerény vagy nincs. 3) A rendszeres megtakarítási elkötelezettség ösztönözheti a pénzügyi tudatosságot és megelőzi a szükségtelen kiadásokat. Néhány SHG szintet lép és a hosszabb távra tervező és némileg eltérő elvek mentén működő ASCA-vá alakul. Ehhez szükséges a papír alapú könyvelés bevezetése.

Élénk vita folyik arról, hogy ösztönözni, erősíteni kell-e a kapcsolatokat az önszervező csoportok és a hivatalos FSP-k között. Mind az SHG-k, mind az FSP-k mellett számos előny szól (Bankable Frontier Associates, 2014a, 2014b). Mások azonban óvatosságra intenek, mert az ilyen kapcsolatok alááshatják a tagok erős megtakarítási hajlandóságát, és csökkenthetik a nettó megtakarítással rendelkező tagok számára vonzó kamatbevételeket (Allen, 2010). A csoporttagok közötti kapcsolatok sérülhetnek, ha az FSP-k megkövetelik, hogy a csoportos megtakarításokat használják fel az egyedi, nagyobb összegű hitelek kihelyezéséhez. A Banking on Change¹⁶ partnerkapcsolatain keresztül a Barclays Bank, a CARE International UK és a Plan UK azon dolgozik, hogy az SHG-eket hivatalos banki szolgáltatásokhoz kapcsolják Afrikában (Egyiptom, Ghána, Kenya, Mozambik, Tanzánia, Uganda és Zambia), Ázsiában (India, Indonézia és Vietnám) és Dél-Amerikában (Peru). Az egyedi megoldásokat az egyes országokban fennálló feltételekhez igazítják. Ez a partnerség az első három évében több mint 500 000 embert ért el (Allan et al., 2013).

Az ugandai kormányzat felismerte a mezőgazdasági kistermelők pénzügyi rendszerekhez való hozzáféréseinek problémáit és ennek érdekében – más intézkedések mellett – létrehozta a Mikrofinanszírozási Támogatási Központot (MSC), amely a mikrofinanszírozási intézmények (MFI-k) és szövetkezetek támogatására irányul, amelyek prioritása a mezőgazdasági ágazat finanszírozása. Az MSC üzleti fejlesztési támogatást, valamint hiteleket nyújt a takaré- és hitelszövetkezeti szervezeteknek (SACCO-k), MFI-knek, szövetkezeteknek, falusi megtakarítási- és hitelszövetkezeteknek (VSLA), valamint a kis- és középvállalkozásoknak (Meyer, 2015).

Megtakarítási és hitelszövetkezetek – a SACCO rendszer

A mikrohitellezéssel foglalkozó közösségi bankoknak már komoly története van a kontinensen. Évtizedek óta léteznek különböző önszervező csoportok, hitelszövetkezetek, körforgásos alapon működő hitelintézetek, amelyeknek termékei (illetve sokszor csak egyetlen terméke) a célcsoport igényei alapján jöttek létre (Borbély, 2014).

^ Piaci árus Kampalában – saját forrás

A szövetkezetek Ugandában – a többi kelet-afrikai országokhoz hasonlóan – a társadalom és a vidékfejlesztés jelentős pillérévé váltak az elmúlt negyven évben. A szövetkezetek olyan gazdálkodók támogatására alakultak, amelyek részt vesznek kávé, gyapot és dohány előállításában és forgalmazásában. Számos vidéki szövetkezet kapott támogatást a kormánytól az 1970-es évek során, ám a kereskedelem liberalizációja, az erősödő világgazdaság és a korrupció a szövetkezeti szektor összeomlását eredményezte. Ugandában csak kevés szövetkezet maradt fenn, sok vidéki gazdálkodó kiábrándult a szövetkezeti mozgalom kudarca miatt. Az újjászervezés majdnem egy évtizedig tartott, miután egyes helyi közösségek megtakarítási és hitelszövetkezeteket (SACCO) alakítottak vidéki és városi térségekben. A szövetkezetek új generációját több intézmény és ügynökség felügyelte és gondozta, ideértve a két ugandai ernyőszervezetet: az Ugandai Szövetkezeti Szövetséget (UCA) és az Ugandai Szövetkezeti Takarékpénztárak Unióját (UCSCU).

A takaré- és hitelszövetkezetek (SACCO) szövetkezeti törvényi alapon működő, tagi (azaz az ügyfelek) tulajdonú és irányítású szervezetek Kelet-Afrikában (elsősorban Ugandában, Tanzániában és Kenyában), tagjaik létszáma néhány tucattól a több ezerig terjed. A legtöbb SACCO egy adott cég munkavállalóin alapul, mások a termelői piacok köré szerveződnek és vannak, amelyek egy adott termék termelőit (leginkább a kávétermelőket) foglalják magukba. A SACCO-k több ok miatt is alkalmasak arra, hogy mikro-megtakarítási és -hitelezési szolgáltatást nyújtsanak a szegényebb rétegeknek, különösen a vidéki területeken.

A SACCO-kat a Kereskedelmi, Ipari és Szövetkezeti Minisztérium (Ministry of Trade, Industry and Cooperatives, MTIC) nyilvántartásba veszi, és a működési jellemzőik alapján Ugandai Mikrofinanszírozást Szabályozó Hatóság (Uganda Microfinance Regulatory Authority, UMRA) vagy a minisztérium (MTIC) szabályozza. A vidéki SACCO-k (falusi) közösségi alapúak, míg a legtöbb városi és agglomerációs munkavállalói kollektíva vagy foglalkozás alapúak. A SACCO-kat alapjában véve szövetkezeti törvények és alapelvek szabályozzák.

Mindaddig, amíg tagjaikkal – akik tulajdonosok is egyben – folytatnak üzleti tevékenységet, működési területük elvileg korlátlan. De a gyakorlatban működésük területi kiterjesztését egyébként is erőteljesen korlátozza az a képesség, hogy egy meghatározott földrajzi területeken kívül képesek-e szolgáltatást nyújtani. Egy tipikus, jól működő SACCO megtakarítási portfóliója két-háromszorosa a kihelyezett hitelportfóliójának. Azon szövetkezetek, amelyek esetében a hitelállomány messze meghaladja a megtakarítási betétek volumenét, általában működési problémával küzdenek. A megtakarítási és hitelportfóliók jelentősen különbségeket mutatnak, a legalacsonyabb 10 millió UGX-től (2 631 USD) az 5 milliárd (1,315 M USD) vagy több UGX állományig.

Az szövetkezeti alapelveknek megfelelően a SACCO-k üzletvitelét és -politikáját nagyrészt az éves közgyűlések (Annual General Meetings, AGM) tagja határozza meg, ezeket a SACCO bizottság vagy az igazgatóság hajtja végre, amelyek általában a SACCO legfelsőbb irányító szervei. Minden SACCO-nak van audit és felügyelő bizottsága, amelyek közösen felügyelik a menedzsmentet és jelentést tesznek a

közgyűlésnek. Az UMRA engedélyezési kritériumok alapján minősített SACCO-kat az UMRA szabályozza, és azokat is, amelyeket a minisztérium nem. Régóta elégedetlenség tárgya volt a SACCO-k felügyeletének és szabályozásának módja és végrehajtása, amely jelentős rész a szövetkezeti rendszer fentebb említett, '80-as és '90-es években történt összeomlásának eredménye. Ebből a szövetkezeti szektornak a mai napig nem sikerült felépülnie.

A SACCO-k a vidéki térségekben gyakoriak, és azok, amelyek tagsági alapon, minden külső finanszírozási ígéret nélkül (ön)szerveződtek, ellenállóképesebbnek bizonyultak azoknál, amelyek létrehozását a kormány vagy annak fejlesztési partnerei kezdeményezték és külső alapok igénybevételére alakultak. Ez utóbbiak vagy már megszűntek, vagy súlyosan meggyengültek (lásd a Sacco-k és a politika kapcsolatát a cikk további részében). A hitelnyújtási oldalon a SACCO-k ágazati vagy célspecifikus termékeket fejlesztettek ki – például mezőgazdasági, iskolai díjakat fedező kölcsönöket.

^ Az ugandai shilling – saját forrás

A SACCO-k technikai támogatást kapnak az UCA-tól vagy az Ugandai Szövetkezeti Takarékpénztárak Uniójától (Uganda Cooperative Savings and Credit Union, UCSCU)¹⁷. Az ügyfelek többsége nettó hitelfelvevő, mindössze 10%-uk nettó megtakarító. A tagok körében a SACCO-k népszerűek, mivel a bankokhoz képest egyszerű és olcsó kölcsönök forrásai, elérhetők és gyakran a tagok munkahelyeinek és otthonának közelében helyezkednek el, napi betéti beszedési szolgáltatásokat, és gyors rövid távú kölcsönöket nyújtanak, amelyek felhasználhatók a háztartási likviditási gondok megoldására és lehetővé teszik egyes fogyasztási igények kielégítését. Jogi szempontból a SACCO-k jelentős előnye, hogy jogosultak megtakarításokat kezelni, és azokat hitelezési célokra felhasználni (Mutesasira et al 1999).

Az ugandai SACCO-k problémái

Mint a fejlődő világ legtöbb országában, az ugandai SACCO-k is számos olyan problémával szembesültek, amelyek negatívan hatottak pénzügyi szolgáltatóként való megítélésükre. Hagyományosan átláthatatlan a menedzsment és hiányoznak az egyszerű és átlátható szabályok. A tagi/tulajdonosi státusz és az irányítás szétválasztása gyakran nem működik, egyes elnökök az intézmény tulajdonosának tekintik magukat. A tagság intézmény ügyeibe való bevonásának elmaradása lehetőséget teremt az igazgatóságnak, az operatív vezetésnek és kapcsolati körüknek, hogy hitelt vegyenek fel az adott SACCO-tól anélkül, hogy teljesítenék visszafizetési kötelezettségüket. A számviteli rendszerek általában bonyolultabbak a kelleténél, gyakran csak alacsony kapacitással és nem jó struktúrában működnek. Az ellenőrzések ritkák és hiányosak. Ezen túlmenően, mivel a SACCO tagok többsége általában nettó hitelfelvevő, igyekszik minimalizálni a kölcsönök kamatlábait – ami nem ösztönzi a megtakarítást, és eredményez elegendő bevételt a szervezet működtetéséhez. A SACCO-k gyakran hiteleznek tőkájük és a megtakarítások terhére is, ami gyakran okoz likviditási problémákat. A hitelezési szabályokat általában nem tartják be, és a hátralékok nyomon követésére és kezelésére szolgáló rendszerek alig léteznek. Ennek eredményeként az legtöbb ugandai SACCO jelentős rosszul teljesítő portfólióval rendelkezik, a késedelmes kölcsön-visszafizetés, illetve azok teljes elmaradása igen gyakori (Mutesasira et al 1999).

■ **A SACCO-k a vidéki térségekben gyakoriak, és azok, amelyek tagsági alapon, minden külső finanszírozási ígéret nélkül (ön)szerveződtek, ellenállóképesebbnek bizonyultak azoknál, amelyek létrehozását a kormány vagy annak fejlesztési partnerei kezdeményezték és külső alapok igénybevételére alakultak. Ez utóbbiak vagy már megszűntek, vagy súlyosan meggyengültek.**

A SACCO-k számára jelentős nehézségeket okoz a hitelfedezetek likvidálása, végrehajtása. Közösségi alapú, tagi tulajdonban lévő és tagok által menedzselte szervezetek lévén, a végrehajtással megbízott tisztviselők vonakodnak – adott esetben akár rokonaikhoz vagy szomszédjaikhoz tartozó – vagyontárgyak lefoglalásától és eladásától (Dichter 1997; Wright, 1999). Az ugandai mikrofinanszírozási közösség legtöbb kulcsszereplője úgy véli, hogy a SACCO-k és más közösségi alapú szervezetek elméletileg képesek hozzájárulni a szegényeknek nyújtott pénzügyi szolgáltatások bővítéséhez, különösen a vidéki területeken. A mai napig tapasztalt nem kielégítő teljesítményük és az ezzel járó irányítási problémák miatt a legtöbb érdekelt- köztük több kormányzati tisztviselő is- óvatos a közösségi alapú szervezetek (community-based organizations, CBO) jövőjével kapcsolatban. Egy nagy mikrofinanszírozási szolgáltató egyik ügyvezetője kijelentette, hogy a demokrácia rendben van a szavazóhelyiségben, de a pénzügyi intézményekben nem működhet jól.

Mind az Ugandai Szövetkezetek Szövetsége (UCA), mind az Ugandai Szövetkezeti Takarékpénztárak Uniója (UCSCU) gyengének tekinthető, maguk is módszertani és kapacitásépítési problémákkal küzdenek (Wright, 1999). Az UCA azonban új és potenciálisan sikeres megközelítés mentén indult el és úgy tűnik, hogy egyre növekvő számú SACCO működik kielégítően. Általánosságban úgy tűnik, újra erősödik az érdeklődés a közösségi alapú megtakarítási és hitelintézetek iránt. A már lezárult, Afrikai Fejlesztési Bank által támogatott, vidéki mikrofinanszírozás ösztönzési programnak (Rural Microfinance Support Project, RMSP)¹⁸, a dán kormányzati DANIDA¹⁹ program vidéki finanszírozást érintő kapacitásépítő komponense (Rural Financial Services Component, RFSC)²⁰ vagy a svájci Swisscontact szervezet idén befejeződött Inclusive Finance Programja (IFP)²¹ jelentősen növelte közösségi alapú szervezetek elfogadottságát és presztízsét. A Hitelszövetkezetek Világuniója (World Council of Credit Unions, WOCCU) 2000 óta van jelen Ugandában, a USAID támogatásával, fő célja a SACCO-kkal való együttműködés. A WOCCU-val együttműködésbe belépő SACCO-knak transzparenssé kell tenniük működésüket és gazdálkodásukat a WOCCU számára, és kötelezettséget kell vállalniuk egy átfogó szerkezetátalakításra.

Más közösségi alapú szervezetek, például a pénzügyi szolgáltatási szövetségek (Financial Service Association, FSA) hasonló problémákkal szembesültek, mint például a SACCO-k. Eltérő intézményi felépítésük és irányítási struktúrájuk, valamint a technikai segítség igénybevétele miatt azonban egyes FSA-k rendkívül jól teljesítettek annak ellenére, hogy nehéz vidéki környezetben működnek. Az üzletre jobban fókuszáló megközelítésük komparatív előnyt biztosít számukra a SACCO-kkal szemben, és így potenciálisan alkalmasak pénzügyi szolgáltatások nyújtására olyan ügyfelek számára olyan területeken, amelyeket a hagyományos MFI-k általában nem szolgálnak ki. A legfrissebb, 2015-ös census eredményei azt mutatták, hogy a meglévő SACCO-k 45%-a nem működött, vagy működésük szünetelt. A vidéki szegények mikrofinanszírozáshoz való hozzáférése így szűkül. A leginkább a keleti és az északi régiókat érintette (4. táblázat). Ennek több oka is van, melyet az alábbiakban részletezünk.

A politika és a SACCO-k

A mezőgazdasági jövedelmek növelése volt az Uganda Párt 2006. évi választási programjának középpontjában és ennek érdekében kidolgozták a „Jólétet mindenkinek” („*Bona Bagaggawale*” Prosperity for All, PFA) programot (Afranaakwapon et al, 2015). Az ugandai kormány ezzel a programmal helyezte át a vidéki hitelezési rendszer fókuszát a megtakarítási és hitelszövetkezeti (SACCO) szektorra. Ezeket az SACCO-kat azért hozták létre, hogy helyettesítsék, kiváltsák az politikai elit által ellenőrizhetetlen és nem befolyásolható, klasszikus mikrofinanszírozási szervezeteket. A jól bevált mikrofinanszírozással (amelyet a kormány az 1990-es évek végén és a 2000-es évek közepén támogatott és finanszírozott) ellentétben a politikailag befolyásolható SACCO-kat hatékony eszköznek tekintették Uganda közepes jövedelmű országgá válásához. Ennélfogva a PFA-program keretében nemcsak arra számítottak, hogy a SACCO-k helyettesíthetik a mikrofinanszírozást, hanem úgy tekintették, hogy ez az összes ugandai szegény számára jólétet biztosít.

Ellentétben a tagok tulajdonában lévő hagyományos SACCO-kkal, amelyek tagmegtakarításokra és részvénytőkere támaszkodnak, a politikai SACCO-k szinte teljes egészében a mikrofinanszírozási támogató központ (MSC) és az Uganda Posta által közvetített állami hitelekre támaszkodtak.

A politikai SACCO-k számára a kormány nem csak azt engedélyezi, hogy tagjainak megtakarításait vagy betéteit elfogadja anélkül, hogy az Ugandai Központi Bank engedélyt kellene beszereznie, hanem a piaci kamatlábak alatti kihelyezhető állami forrást is kaphat, hogy a tagoknak olcsó hitelként szétosszák. Cserébe a politikai elit az állami hiteleket használja fel eszközként az ilyen SACCO-k és a vidéki térségek politikai folyamatának ellenőrzése és befolyásolása érdekében. A *Bona Bagaggawale* a szegénység csökkentéséből a szerkezeti átalakuláshoz és a gazdasági fejlődéshez való elmozdulást jelezte: kölcsönöket folyósítottak azoknak, akik segítették a kormány érdekeit, tehát a rendszer átpolitizálttá vált. (Makoba et al, 2015)

A Nemzeti Mezőgazdasági Tanácsadási Szolgáltatások program (National Agriculture Advisory Services, NADS) 2007 évi első felülvizsgálata után, a kormány mikrofinanszírozási támogatási központokat (Microfinance Support Center, MSC) hozott létre országshoz. Ez a politikailag befolyásolt SACCO-k létrehozásának

Kategória	Közép-UG	Ny-UG	K-UG	É-UG	Összesen
Aktív, validált adatokkal	156	318	154	79	707
Aktív, nem validált adatokkal	50	110	159	73	492
Szünetel	48	38	102	68	256
Megszűnt	41	112	253	236	642
Összesen	295	578	668	456	1.997

^ 4. táblázat: A SACCO-k működési státusza a 2015-ös census alapján.

Forrás: Ministry of Finance, Planning and Economic Development, 2015 MFI Census

részét képezte. Ezek nem tévesztendők össze az ugyanígy nevezett hagyományos, önszerveződésen alapuló takaré- és hitelszövetkezetekkel), amelyek „szinte teljes egészében az állam által biztosított hitelekre támaszkodtak a mikrofinanszírozási támogató központok (MSC) és az Uganda Post Bank révén” (Makoba & Wakoko-Studstill, 2015). Az MFC pénzügyi tanácsadói a gazdálkodói csoportok integrált támogatási rendszere (Integrated Support to Farmer Groups, ISFG) keretében járási szinten vettek részt a gazdálkodók pénzügyi képzésében. Mindemellett a hagyományos elvek szerint, alulról (ön)szerveződő takaré- és hitelszövetkezeti szervezeteket (SACCO), a Centenary Rural and Development Bankot²² (CERUDEB) és más nem kormányzati szervezeteket a kormány által irányított MSC körbe kerültek, az olcsó finanszírozásnak köszönhetően (ROU, 2008b). Az ISFG volt az eszköz, amelyen keresztül a kormány által biztosított olcsó finanszírozást a mezőgazdasági termelők szövetségeihez csatornázták be. Makoba et al. (2015) feltárták azokat a kihívásokat, amelyekkel a legkisebb, szubsztantív termelést folytató gazdák szembesültek, amikor a vidéki hitelforrások egyre inkább állami irányítás alá kerültek a politikailag

^ Édesanya fürdeti a gyermekét miközben a piacon árulja a portékáját- a SACCO-k fő ügyfélkörének mindennapjai – saját forrás

befolyásolt SACCO-k révén. A vidéki szegények megélhetése alapvetően az eszközök rendelkezésre állásától függ, elsősorban a pénzügyi eszközöktől; a kormány mikrofinanszírozási rendszerének változásai viszont valójában a legszegényebeket kizárták a rendszerből (Afranakwapong et al, 2015; James, 2010; Makoba et al, 2015; Manji, 2010). A vidéki, túlnyomórészt mikrofinanszírozási alapú hitelforrások politikailag befolyásolt SACCO-kkal történő felváltása óriási kihívásokat jelentett a megélhetési célú gazdálkodók számára: a gyakorlat szerint ugyanis csak a politikai kapcsolatokkal rendelkezők jutottak forrásokhoz. Makoba et AL (2015) összehasonlító elemzése rámutatott, hogy „a program nem ösztönözte a gazdasági fejlődést és nem csökkentette a krónikus szegénységet, mert tevékenységei és műveletei kizárták azokat a vidéki embereket, akiknek leginkább szükségük van rájuk”.

Gyakorlatilag egyetlen, politikai alapon működő SACCO fölött sincs hivatalos szabályozási felügyelet, és nem függetlenek a politikai beavatkozástól sem. Az UCSCU ernyője alatt létrehozott hagyományos SACCO-kat ugyanez a szervezet felügyeli. A politikai SACCO-kra azonban nem vonatkozik az 1991. évi szövetkezet törvény, így azok nem tartoznak az UCSCU felügyelete alá. Ennél is fontosabb, hogy a politikai SACCO az egyetlen olyan pénzügyi intézménytípus, amely az Ugandai Központi Bank engedélye és felügyelete nélkül gyűjthet betéteket [36]. Ez tervezett módon alakult így, mivel a politikai célok elérése volt a lényeg. Részben ez az oka annak is, hogy az Európai Bizottság ugandai küldöttsége sürgette a kormányt, hogy fogadjon el olyan jogszabályt, amely rögzíti a SACCO-k jogi státusát és függetlenségét.²³

A kormány nemcsak a SACCO-k létrehozásának kritériumainak meghatározásában vesz részt, hanem az egyes megyékben 30 részt vevő háztartás kiválasztásában is, valamint a SACCO-k mobilizálásában és indításában is.²⁴

△ Forrás: https://www.newvision.co.ug/new_vision/news/1424421/govt-revive-uganda-cooperative-bank

Konklúzió

Bár a SACCO-kat esetenként átszövi a politika, mégis jelentős szerepük van a szegényebb rétegek felzárkóztatásában. Sokszor csak ez az egyetlen esélye van kitörnie valakinek abból az élethelyzetből, melybe önhibáján kívül, vagy társadalmi helyzetéből fakadóan került. Külső forrást, hitelt, anyagi támogatást szerezni egy olyan élethelyzetben – ahol sokszor a pusztta túlélés a cél – nem a legegyszerűbb feladat. Pedig ahhoz, hogy a szegényebb társadalmi rétegek kellő motivációt és előre lépési lehetőséget tudjanak találni, ez a forrásteremtés elengedhetetlen. A megtakarítások ösztönzése emellett nem elhanyagolható, de mindenképp másodlagos szerepet játszik.

A SACCO-k akkor teljesítenek a legjobban, amikor az emberek (külső nyomás nélkül) önszántukból egyesítik erőforrásaikat, hogy pénzügyi szolgáltatásokat nyújtsanak a tagok számára. A legfontosabb pénzügyi termékük az alapvető megtakarítások és a személyi kölcsönök. Ebből is látszik, hogy ha alapvető hiányosságok is vannak a működésük terén, és jövőbe mutató változásokra van szükség a szabályozásokban, hosszú távon elengedhetetlenek, mert rengeteg embert érintenek és közvetlen gazdaságélénkítő hatása van ezen szervezetek működésének.

Sajátos, helyi szerveződések, de talán pont ezért könnyen és gyorsan reagálnak a mikroszintű piaci igényekre. A földrajzi és a társadalmi szempontokat figyelembe véve kijelenthetjük, hogy: közvetlen elérést biztosítanak azokhoz az emberekhez, akiket más pénzügyi csatornák még csak nem is jegyeznek. Így a legfontosabb feladatukat, vagyis a társadalmi felzárkóztatást és a szegényebb rétegek leszakadásának lassítását mindenképpen ellájtják. ☀

Jegyzetek

- 1 A Grameen Bankot (a bengáli gram szó falut jelent) 1983-ban alapította meg Muhammad Yunus bangladesi közgazdász professzor. Az alapító a „szegények bankja” koncepcióért megkapta a 2006. évi Nobel-békedíjat.
- 2 Bank of Uganda: „Supervision: Supervised Financial Institutions” https://www.bou.or.ug/bou/supervision/financial_institutions.html
- 3 1 USD = 3.788 ugandai shilling (UGX) (2020.05.20.)
- 4 <https://data.imf.org/?sk=E5DCAB7E-A5CA-4892-A6EA-598B5463A34C>
- 5 FSD = Financial Sector Deepening Uganda
- 6 burial/Engozi societies – egyfajta önszerveződő temetkezési biztosítási közösség, a tagok havonta kis összeget fizetnek egy közösség alapjába, temetkezésük „előfinanszírozásaként”; ezek a szervezetek lettek később a hasonló alapon szerveződő falusi egészségpénztárak alapjai – lásd Jones, 2009; Halvorson, 2007
- 7 <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/uganda-global-financial-inclusion-global-findex-database-2017> adatbázis
- 8 <https://www.cgap.org/>
- 9 A MIX Market az afrikai mikrofinanszírozási intézmények adatszolgáltató és -kezelő platformja <https://www.themix.org/mix-market>
- 10 Az ROSCA-k általában autonóm módon kialakult, több tagból álló csoportok, amelyek rendszeresen találkoznak, hogy megtakarításokat gyűjtsenek és az összegyűlt pénzt folyósítják egy tagnak. Addig folytatják, amíg minden tag meg nem kapja a bankot. Az ASCA hasonló, azzal a különbséggel, hogy megtakarításokat lehet felhalmozni és kölcsönözni a tagok és a nem tagok számára.

- 11 Az FSA-kat a társasági törvény szerint részvénytársaságokként tartják nyilván, kifejezetten nyereségorientált vállalkozásként működnek. Az osztalék általában magasabb, mint a szövetkezetek esetében az eltérő üzleti orientációjuk miatt. A szövetkezetektől eltérően, amelyek egy tag egy szavazat elven működnek, az FSA-k szavazati joga attól függ, hogy mennyi részvénye van egy előre meghatározott maximumon belül (gyakran személyenként 10 szavazat). Ez ösztönzi a nagyobb részvényekkel rendelkező egyéneket az irányításban / felügyeletben való aktívabb részvételre. Elsősorban befektetők irányítják, ez tükröződik a hitelfelvevők által fizetett magas kamatokban és a betéteseknek kínált nulla értékű hozamban.
- 12 A Tier 4-be tartozó intézményeket nem szabályozza az ugandai központi bank (Bank of Uganda). Tagjaikon kívül nem jogosultak betéteket elfogadni, biztosítékkal vagy biztosíték nélkül is nyújthatnak viszont kölcsönöket a nyilvánosság számára. Több ezer ilyen intézmény létezik az országban. <https://ulii.org/ug/legislation/act/2016/4>
- 13 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_672969.pdf
- 14 Csak a nemzetközi segélyszervezetek által támogatott projektekre vonatkozik. Lásd https://www.researchgate.net/publication/333238735_Global_Indicators_of_Savings_Groups
- 15 Lásd: and Nino-Zarazua (2011)
- 16 <https://www.carevaluations.org/wp-content/uploads/evaluations/4-final-report-banking-on-change-phase-2-feb-2016.pdf>
- 17 <https://ucscu.coop/>
- 18 <https://projectsportal.afdb.org/dataportal/VProject/show/P-UG-IE0-002>
- 19 Danish International Development Agency <https://um.dk/en/danida-en/>
- 20 <https://www.bis.org/review/r161020b.pdf>
- 21 Swiss Foundation for Technical Cooperation, svájci segély- és nemzetközi fejlesztési szervezet https://www.swisscontact.org/fileadmin/user_upload/COUNTRIES/Kenya/Documents/Publications/IFP_MFIs_and_SACCOs_Factsheet_-_Kenya.pdf
- 22 A bank az egyik legnagyobb pénzintézet Ugandában, elsősorban a vidéki gazdálkodóknak, a mezőgazdasági termékek feldolgozóinak, kiskereskedőknek, manufaktúráknak és külkereskedelemmel foglalkozóknak nyújt jellemzően fejlesztési hitelt. Klasszikus kereskedelmi banki tevékenységet folytat, de portfóliójának jelentős része a mikrofinanszírozási területhez kapcsolódik. 2018 decemberében a bank eszközei 862 millió USD értékűek voltak. Részvényeinek 70%-a két római katolikus rend tulajdonában van. <https://www.centenarybank.co.ug/index.php/about-us>
- 23 Melissa Duscha, 2008, <https://www.microcapital.org/microcapital-story-ugandan-government-to-set-up-laws-for-regulating-its-microfinance-sector/>
- 24 lásd Makoba, 2011

Felhasznált irodalom

- Afranakwapong, N., – Nkonya, E. (2015): Agricultural extension reforms and development in Uganda. *Journal of Agricultural Extension and Rural Development*, 7(4), 122-134.
- Allen, H (2010): Why I think that community-managed microfinance programmes should be careful about borrowing from banks. In: Wilson, K et al. (eds). *Financial Promise for the Poor: How Groups Build Microsavings*. Kumarian Press. <http://savings-revolution.org/doclib>
- Allan, A et al. (2013): Banking on change: breaking barriers to financial inclusion. *Banking on Change Partnership*, London. www.microfinancegateway.org/sites/default/files/mfg-en-case-study-banking-on-change-breaking-barriers-to-financial-inclusion-jan-2013.pdf
- Anderson, J. – C.E. Leach – S.T. Gardner (2016): *National Survey and Segmentation of Smallholder Households in Uganda: Understanding Their Demand for Financial, Agricultural, and Digital Solutions*. CGAP Working Paper Washington, DC

- BoU (Bank of Uganda) (2017): Annual Supervision Report. Issue No. 8. December. <https://www.bou.or.ug/bou-downloads/asr/2017/Dec/Annual-Supervision-Report-2017.pdf>
- Bankable Frontier Associates (2014a): Focus Note 1: Outcompeting the Lockbox — Linking Savings Groups to the Formal Financial Sector. Somerville, MA. <http://bankablefrontier.com/wp-content/uploads/documents/BFA-Savings-Group-Linkages-Focus-Note-1.pdf>
- Bankable Frontier Associates (2014b): Focus Note 2: SG Linkages – The Business case for Private Service Providers. Somerville <http://bankablefrontier.com/wp-content/uploads/documents/BFA-Savings-Group-Linkages-Focus-Note-2.pdf>
- Borbély, E. (2014): Etikus finanszírozás a szubszaharai Afrikában. Afrika Tanulmányok, VI (1)
- C. Churchill, & C. Frankiewicz, (2006): “Making Microfinance work: Managing for Improved Performance”, The International Training Centre of the ILO in Turin, Italy.
- Demirgüç-Kunt, A. – Klapper, L. – Singer, D. – Ansar, S. – Hess, J. (2018): The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution. Washington, DC: World Bank <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29510>
- Dichter, T. W. (1998): „Evaluation of FINCA/Uganda and PRIDE Africa Uganda“, The Austrian Regional Bureau for Development Co-operation
- EPRC (Economic Policy Research Centre) (2019): Agricultural Finance Year Book 2019 – Development Financing for Agro-industrialisation. <https://eprcug.org/research/education/592-agriculture-finance-year-book-2019-development-financing-for-agro-industrialisation>
- FSD Uganda (2018): FinScope Uganda 2018. <https://fsduganda.or.ug/wp-content/uploads/2018/10/FinScope-Uganda-Survey-Report-2018.pdf>
- Imreh, Sz. – Kosztopulosz, A. – Mészáros Zs. (2007): Mikrofinanszírozás a legszegényebb rétegeknek: az indiai példa. Hitelintézeti Szemle 6 (3) pp. 231-247.
- James, P. A. S. (2010): Using farmers’ preferences to assess development policy: A case study of Uganda. *Development Policy Review*, 28(3), 359-378.
- Johnson, S – Nino-Zarazua, M (2011): Financial access and exclusion in Kenya and Uganda. *The Journal of Development Studies* 47(3) 475–496. http://opus.bath.ac.uk/20008/1/Johnson_JDV_2011_47_3_475.pdf
- Karlan, D (2014): The next stage of financial inclusion. *Stanford Social Innovation Review* Fall 2014 42–49. www.ssireview.org/pdf/Fall_2014_The_Next_Stage_of_Financial_Inclusion_1.pdf
- Ledgerwood, J. (1999): *Microfinance Handbook*. World Bank, Washington
- Makoba, J.W. (2011): Rethinking development strategies in Africa : the triple partnership as an alternative approach : the case of Uganda. *Africa Development Series V*. Peter Lang Publishing, Bern
- Makoba, J.W., – Wakoko-Studstill, F. (2015): From prosperity for all (PFA) to prosperity for few (PFF): Political SACCOS and their impact on rural development in Uganda. *Journal of Third World Studies*, 32(2), 99-122.
- Mallingu, E. – Zéman, Z (2018): Domestic Credit to the Private Sector by Banks within East Africa Economic Block. *Economics & Working Capital* 2018 (3-4) pp. 7-13.
- Manji, A. (2010): Eliminating poverty? Financial inclusion, access to land, and gender equality in international development. *Modern Law Review*, 73(6), 985-1004.
- Meyer R. L. (2015): *Financing Agriculture and Rural Areas in Sub-Saharan Africa: Progress, challenges and the way forward*. IIED Working Paper. IIED, London.
- Ministry of Finance, Planning and Economic Development (2016): BMAU Briefing Paper 15/16 <https://www.finance.go.ug/sites/default/files/Publications/BMAU%20Briefing%20Paper%2015-16%20-%20Improving%20access%20to%20rural%20microfinance.%20What%20must%20be%20done.pdf>

- Mutesasira, L. – Sempangi, H. – Hulme, D. – Rutherford, S. – Wright, G. A. N. (1999): „Use and Impact of Savings Services among the Poor in Uganda“ MicroSave http://www.microsave.net/files/pdf/Use_and_Impact_of_Savings_Services_Among_the_Poor_in_Uganda.pdf
- Neszmélyi, Gy. (2016): Őrségváltás Afrika óriásánál Nigéria gazdasági és társadalmi kihívásai. In: Vágány, Judit; Fenyvesi, Éva (szerk.) Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok. Budapest, Magyarország: BGE KVIK Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály, (2016) pp. 130-146.,
- Oláh, J. – Molnár, T. (2001): A Mikrohitel Program bemutatása, folyósításának rendszere és tapasztalata. *Agrártudományi Közlemények / Acta Agraria Debreceniensis Különszám* pp. 81-86.
- Oshora, B. – Magda, R. (2019): Contribution of micro and small enterprises for youth unemployment: ethiopia experience. In: Rusko, M.; Klinec, I. - K., Nemoga (szerk.) Proceedings of the 9th International Scientific Conference, Zilina, Slovakia. Edis Publishing Institution of the University of Zilina pp. 75-85.
- Popp, J. – Oláh, J. – Kiss, A. – Lakner, Z. (2019): Food security perspectives in Sub-Saharan Africa. *Amfiteatru Economic* 21 (51) pp. 361-376.
- Republic of Uganda (2017): National Financial Inclusion Strategy 2017–2022. https://www.bou.or.ug/bou/bou-downloads/publications/special_pubs/2017/National-Financial-Inclusion-Strategy.pdf
- Panturu, C. (2019): Introducing Agency Banking in Uganda: A New Channel to Increase Financial Inclusion. United Nations Capital Development Fund.
- Pásztor, Sz. (2019): Monetáris politikai kihívások a szubszaharai régióban – rövid számvetés és jövőbetekintés. *Afrika Tanulmányok*, 2019/1-2, pp. 57-73.
- Srinivasan, R. – Sriram, M. S. (2003): Round Table Microfinance in India: Discussion. *IIMB Management Review* 15 (2), pp. 66–86.
- Tarrósy, I. (2010): Fenntartható Afrika – Lehetséges? In: Tarrósy, I. (szerk): Fenntartható Afrika. Publikon Kiadó, Pécs. pp.13-30.
- Tarrósy, I. (2016): Afro-ázsiai dinamikák. Tanulmányok ázsiai államok afrikai szerepvállalásairól. Publikon Kiadó, Pécs.
- Wright, G.A. (1999): „Vulnerability, Risks, Assets and Empowerment – The Impact of Microfinance on Poverty Alleviation“, MicroSave-Africa & Uganda Women’s Finance Trust, Kampala

English Abstract

Role of Self-Organizing Groups in the Ugandan Financial System

Groups organized on the basis of voluntary cooperation play a significant role in the financial systems of sub-Saharan African countries. Following the success of the cooperative movement and the Grameen model, self-organized microfinance organizations have spread across the continent. In our study, we examine the role of self-organizing groups through the Ugandan example. According to a survey by the Central Bank of Uganda, there were about 1,000 active savings and credit unions and more than 70,000 financial self-help groups in the country in 2018. Although savings and credit cooperative organizations are sometimes influenced by the politics, they still play a significant role in poverty reduction.

A szerzőkről

Dr. Vasa László a Külügyi és Külgazdasági Intézet vezető kutatója és főtanácsadója, valamint a Széchenyi István Egyetem kutatóprofesszora; több külföldi egyetem vendégprofesszora Kazahsztánban és Japánban, a Külügyi Szemle felelős szerkesztője.

Vida Imre a gödöllői Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán szerzett közgazdász oklevelet. Jelenleg a Szent István Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolájának doktorandusz hallgatója. Nagy jártassággal rendelkezik a nemzetközi, különösen az afrikai pénzpiacok elemzésében, a pénzügyi sikerek tényezőiről 2010-ben könyvet írt.

About the Authors

László Vasa is the senior researcher and chief advisor of the Institute for Foreign Affairs (Hungary) and research professor of the Széchenyi István University; visiting professor of Kazakh and Japanese universities, acting editor-in-chief of the Külügyi Szemle (Foreign Policy Review).

Imre Vida graduated as economist at Szent István University, School of Economics and Social Sciences. He is currently doctoral student of Szent István University's Doctoral School of Management and Business Administration Sciences, having great expertise in the analysis of international, especially African financial markets. He wrote a book on the factors of financial success in 2010.

laszlo.vasa@ifat.hu

info@vidaimre.hu

Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.)

Migráció a 21. században

Napjainkban a migráció okozta társadalmi, gazdasági és politikai hatások kezelése jelenti az egyik legnagyobb kihívást az államok számára, legyen szó aggasztó mértékű el- és kivándorlásról, vagy a migránsokat befogadó országban időről-időre fellobbanó, együttéléstről szóló vitákról. Az ENSZ jelentése szerint jelenleg több mint 240 millió embert érint a migráció, érthető tehát, hogy a kérdéssel foglalkozni kell.

A kötet szerzői hatalmas – a migráció számtalan aspektusát érintő – ismeretanyagot összegeztek fejezeteikben, kiemelve a manapság leginkább érdeklődésre számot tartó problémákat és dilemmákat.

A könyv első részének tanulmányai részletesen tárgyalják a migráció alapfogalmait, biztonságpolitikai, jogi és emberi jogi aspektusait, aktuális tendenciáit, valamint hatásait. A második rész Földünk különböző régióinak migrációs mintáit, illetve jellemzőit veszi számba, külön figyelmet szentelve Ázsia, Afrika, Dél- és Észak-Amerika, valamint az Európai Unió térségének, de természetesen helyet kap benne Magyarország helyzetértékelése is.

A kötetet ajánljuk mindazon olvasó számára, aki mélyebben szeretné megismerni és megérteni a migrációt kiváltó tényezőket, a vándorlás folyamatát és a bevándorlás okozta következményeket.

A kötet megrendelhető a kiadónál!

www.publikon.hu

AZ UTOLSÓ CSÁSZÁR MAGYARORSZÁGON – HAILÉ SZECLASSZIÉ 1964-ES LÁTOGATÁSA¹

MARSAI VIKTOR

Bevezetés

Hailé Szelasszié etióp császár 1964. szeptember 20-23. közötti látogatása a magyar diplomácia egyik meghatározó eseményei között szerepelt – nem csupán politikai, de gyakorlati jelentősége kapcsán is. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utáni, ötévnyi nemzetközi (nyugati) izolációban levő Magyarország² számára ugyanis különös jelentőséggel bírt, hogy a „karanténból” való kiszabadulás után két évvel a nemzetközi politika egyik magasan jegyzett és respektált alakja, Hailé Szelasszié látogatott hazánkba.

Ugyanakkor a szimbolikus eredményeken túl a találkozó hatását a kétoldalú kapcsolatokra érdemes a helyiértéken kezelnünk. Bár a látogatás megerősítette a két ország közötti együttműködést, és a következő években annak virágkorának lehetünk a tanúi, amelyhez foghatóan talán csak az 1977-78-as ogadeni háború időszakában mélyülnek el a kapcsolatok,³ valóban meghatározó megállapodások és akciók nem nőttek ki a találkozóból. Néhány elem, mint a magyar népzene kutatók kiküldése vagy később a MOGÜRT busztenderei ugyan viszonylag komoly kulturális eredményekkel, illetve gazdasági haszonnal jártak, de hazánk a következő évtizedekben sem maradt más Etiópia számára, mint egy baráti, de alapvetően korlátozott erőforrással rendelkező ország, amelyre csak mérsékelten lehetett támaszkodni a kelet-afrikai ország modernizációja kapcsán. Jól mutatja ezt, hogy a két ország között sosem született gazdasági keretegyezmény, és hogy a magyar viszonylat sosem haladta meg az etióp külkereskedelmi forgalom 1%-át. Mindez Mengisztu Hailé Mariam 1977. februári hatalomra kerülésével sem változott meg: még 1981-ben is, amikor talán a legfagyosabb volt a viszony Addisz-Abeba és a Nyugat, különösen Washington között, egy magyar jelentés aláhúzta, hogy „Etiópia a szocialista orientáció ellenére a tőkés világgazdaság részének tekinthető”, hiszen külkereskedelmének 80-85%-a a tőkés országokkal bonyolódik le. Ahogy az elemzés kiemeli, ráadásul „a jelenlegi világgazdasági trendek ismeretében az is bizonyos, hogy az elkövetkező évtizedben e helyzetben alapvető változás nem fog bekövetkezni.” Bár ezen igyekeztek változtatni, az etióp vezetés „azzal is tisztában van azonban, hogy a szocialista országok a tőkés világot nem helyettesíthetik.”⁴ Mégis, mint látni fogjuk, hazánk – és a tágabb kelet-közép-európai térség – gazdasági és politikai súlyánál befolyásosabb szerepet játszott abban a sakkjátszmában, amit az idősödő császár a nemzetközi porondon

folytatott, hisz a szocialista országok felé tett gesztusok segítettek erősíteni Hailé Szelasszié „el nem kötelezett” imázsát és növelni nemzetközi tekintélyét.

Jelen tanulmány célja, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár külügyi anyagainak, illetve a szekunder irodalomnak a feldolgozásával bemutassa a császár látogatásának körülményeit, illetve hatásait a magyar-etióp kapcsolatokra. Az írás fő állítása, hogy bár Hailé Szelasszié látogatása – egy rövid felfutást leszámítva – nem hozott alapvető változást a felek viszonyában, segített stabilizálni, mélyíteni és tartalommal feltölteni a viszonylag friss kapcsolatokat, és kijelölni a fő kereteket-irányokat, amelyek mentén azok a következő két és fél évtizedben mozogtak. Ugyanakkor a találkozó fontos gyakorlati tapasztalatokkal vértette fel a magyar vezetést, amelyet nem csupán a fejlődő világ országaival való kapcsolatokban, de a tágabb nemzetközi porondon is hasznosítható volt.

Hailé Szelasszié és a keleti blokk

Etiópia a második világháború alatt és után a nyugati hatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok legfontosabb stratégiai szövetségesevé vált a szubszaharai térségben. Az 1956-os szuezi válság alatti washingtoni fellépés azonban rávilágított a nyugati tömbön belüli törésvonalakra. Hailé Szelasszié számára különösen visszatetsző volt Izrael „cserben hagyása”, ráadásul a csatorna egyiptomi lezárásának gazdasági következményei a kelet-afrikai államot is súlyosan érintették. Éppen ezért a császár az ötvenes évek végétől igyekezett diverzifikálni külpolitikai- és gazdasági kapcsolatait. Az etióp vezetés fölismerte, hogy az ország modernizációja olyan méretű külső tőkét igényel, amelynek biztosítására egyetlen aktor alkalmatlan, és minden fellelhető helyen meg kell kísérelni vissza nem térítendő segélyeket, illetve kedvezményes hiteleket igényelni. Az ötéves időszakokra bontott etióp fejlesztési tervek grandiózus forrásigényeket jelöltek meg,⁵ amelyek fedezése még a nyugati tömb számára is kihívásokat támasztott, ráadásul mind gazdasági, mind politikai megtérülésük kétséges volt: bár Etiópia a térség – és a szubszaharai Afrika – meghatározó állama volt, Hailé Szelasszié pedig a nemzetközi kapcsolatok egyik legnagyobb „sztárja”, az igényelt összegek túlmutattak a realitásokon.

Fontos aláhúzni itt, hogy a császár sem ekkor, sem később nem gondolt arra, hogy felbontsa a Washingtonnal és a nyugat-európai államokkal, mindenekelőtt az NSZK-val fennálló stratégiai partnerséget: Hailé Szelasszié tapasztaltabb reálpolitikus volt annál, hogy azt gondolja, a Szovjetunió képes lesz betölteni az amerikaiak által hagyott gazdasági űrt. Ezt jól mutatta, hogy Etiópia – a kétségtelen gazdasági potenciálok ellenére – csak vonakodva kezdte el lehívni az 1959-ben felajánlott 100 millió USD-s szovjet hitelkeretet, és tíz évvel később, 1970-ben is még csak alig 40%-át használták fel – részben annak a nyugati kölcsönöknél kedvezőtlenebb feltételei miatt.⁶

Ugyanakkor úgy számított, hogy a keleti tapogatódzás hitelesebbé teszi az el nem kötelezett országok mozgalmában betöltött helyét, tovább növeli nemzetközi tekintélyét, és többletforrásokat jelent majd az Etióp-magasföld számára nem csupán azért, mert megnyithatja a szocialista országok pénzcspajait, hanem mivel ezzel arra

kényszerítheti a nyugati szövetségeseket, hogy pozícióik fenntartása érdekében ők is növeljék kelet-afrikai támogatásaikat. Azt a szempontot sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a császár és tanácsadói számára fontos tapasztalatokkal szolgált 1959-es moszkvai és csehszlovákiai látogatása, amelyek során tanúja lehetett annak, hogy a szocialista tervgazdaságok miként kezdték meg az elmaradt nemzetgazdasági struktúrák átalakítását és a vidéki termelés, életmód modernizációját. A császár szemében országa számára ezek a modellek valószínűleg sokkal használhatóbbnak tűntek, mint az utolérhetetlen távolságban lévő nyugati minták.⁷

A fentiek mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül Hailé Szelasszié személyes motivációit sem a szocialista országok felé való nyitásban: a császár ugyanis nagyon szeretett utazni, és nem esett nehezére, hogy újabb látványosságokkal szórakoztassa magát.

Összességében tehát a császár magyarországi útja – amely egy nyolc országot (!) érintő, zömében Kelet-Európára koncentráló látogatássorozatra illeszkedett be – nem célozta azt, hogy radikálisan új szintre emelje a magyar-etióp kapcsolatokat, csak igyekezett további lendületet adni azok mélyítéséhez – csakúgy, mint lengyelországi, romániai vagy bulgáriai látogatása.

Ennyi év távlatából szintén fontosnak tűnik az a tapasztalat, amelyet a magyar diplomácia – és a politikai vezetés – szerzett a császár látogatása kapcsán.⁸ Ahogy a találkozóról készült összefoglaló dokumentum megjegyezte, „Kádár János elvtárs a császár látogatásával kapcsolatos munkát – a császár elutazása után tartott megbeszélésen – összefoglalóan úgy értékelte, hogy az zökkenőkkel ugyan, de alapjában véve jól sikerült. Megállapította, hogy bizonyos szempontból – főleg protokollárisan – a látogatás újszerű feladat volt számunkra.”⁹ Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a találkozó során számos olyan technikai probléma vetődött fel, ami nemcsak az etióp relációban, hanem minden külkapcsolati viszonylatban hasznos technikai ismeretekkel ruházta fel a magyar diplomatákat és más érintett kormányzati szereplőket.

A magyar-etióp kapcsolatok az 1960-as években

Bár a két fél közti tapogatódzások már az ötvenes évek közepén megindultak, az 1956-os események, az azokat követő nemzetközi változások, illetve az etióp vezetés bizonytalanságai miatt a diplomáciai kapcsolatok felvételére csak 1959 novemberében került sor.¹⁰

A Magyar Népköztársaság a kairói magyar nagykövetet, Szijártó Lajost akkreditálta Addisz-Abebába. Szijártó 1960. február végén utazott Etiópia, hogy átadja a császárnak megbízólevelét. A fogadtatás szívélyes volt, és az etióp külpolitika változását jelezte, hogy az 1956-os események kapcsán a házigazdák nyitottak voltak a Szijártó által képviselt ellenforradalmi narratíva elfogadására, amely különösen annak tükrében volt fontos, hogy Etiópia az ENSZ-ben többször is megszavazta a szovjet fellépést elítélő nyilatkozatot. Nagyon hamar kiderült az is, hogy az etióp fél számára az elsődleges cél nem a politikai, hanem a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok mélyítése: ezt a megbeszélések során több etióp vezető is kérte, és a baráti szocialista országok helyi diplomatái is javasolták. Jelentésében Szijártó

is amellet érvelt, hogy egy két-három fővel működő kereskedelmi kirendeltség fenntartása költséghatékonyabb és eredményesebb lenne, mint a kartúmi irodából történő rendszeres átutazások.¹¹

A kedvező fogadtatás ellenére a kapcsolatok kiépítése lassan haladt, elsősorban az etióp fél miatt: az 1960. decemberi puccs jól mutatta az ország belső ellentmondásait és a különösen a hadsereg és az értelmiség körében tapasztalható elégedetlenséget, amelyet 1960 tavaszi látogatása során Szíjártó is érzékelt.¹² Így az idősödő császár – aki lényegében egy személyben ellenőrizte a teljes külpolitikai gépezetet – fontosabb ügyekkel volt elfoglalva, mint Magyarország. Etiópia csak 1961 decemberében kért agrément Michael Imru, Etiópia Oxfordban végzett moszkvai nagykövete számára, akit Budapestre szerettek volna akkreditálni.¹³ A megbízólevél átadására végül 1962 júliusában került sor.¹⁴

Az első kézzel fogható mozzanata a kapcsolatok erősítésének az addisz-abebai magyar külkereskedelmi kirendeltség 1962-es felállítása volt. A kirendeltség vezetője Simányi Miklós lett, aki korábban a kartúmi kereskedelmi kirendeltséget irányította. Simányi szeptember közepén érkezett Addisz-Abebéba.¹⁵ Érdeemes ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a magyar vállalatok, mint a Hungarotex, a Modex vagy a Ferunion már 1957-ben megkezdték kapcsolataik kiépítését az országban.¹⁶ 1961-ben megtörténtek az első vásárlások, amelyek főleg lenmagot, olajos magvakat és nyersbőröket foglaltak magukba. Kávét ugyanakkor hazánk egyelőre nem vásárolt, amit az etiópok több estben szóvá is tettek. Az etióp kávé – kiváló minősége miatt – túl drága volt a magyar fogyasztók számára. Simányi korai jelentéseiben ezért arra bízta a különféle szereplőket, hogy az olajosmagvak és bőrök piacán növeljék az importot. A magyar export főleg textil- és alumíniumtermékeken keresztül kezdett kibontakozni. A kereskedelmi tanácsos megjegyezte, „negatív jelenségnek kell értékelnünk, hogy exportáló vállalataink forgalmát lényegében két képviselőn keresztül bonyolítjuk le.”¹⁷ Ugyanakkor nem volt könnyű a térnyerés egy olyan piacon, amelyen számos szereplő – mint az arabok vagy az indiaiak – már évszázados előzményekkel bírtak, másrészt Simányi szerint az etióp kormányzatban helyet foglaló, nyugati szimpatizáns káderek tudatosan akadályozták a szocialista országokkal történő kapcsolatépítést. Az sem segítette a magyar terjeszkedést, hogy, amint a tanácsos megjegyezte, „ma még etiópiai kereskedelmi rétegről, vagy megfelelő kereskedelmi tapasztalattal rendelkező szakkaderek csoportjáról alig beszélhetünk.”¹⁸

Súlyos problémákat okozott az is, hogy a nemzetközi – szabadpiaci – környezetbe kikerült magyar vállalatok nem minden esetben voltak felkészülve a megmérettetésre. A Hungarotex például nem volt képes leszállítani a megrendelt takarómennyiséget, és – mivel a bejártatott hazai és a szocialista piacok kellemes állóvizet biztosítottak a számára – már 1963-ban a kivonulást fontolgatta az etióp piacokról, miközben termékei iránt folyamatosan nőtt a kereslet. A vállalat azonban a kapacitás-bővítés helyett inkább minél előbb meg akart szabadulni a „problémás” és számára ismeretlen relációtól – Simányi őszinte felháborodására.¹⁹

1963 elejére Simányi jó kapcsolatokat épített ki az etióp kormányzat tagjaival. A magyar Külügyminisztérium felhatalmazásával rendszeresen részt vett a

protokollrendezvényeken, és az etióp fél lényegében úgy kezelte, mint ideiglenes ügyvivőt. Ugyanakkor világosan látszott, hogy ez a hibrid felállás nem lesz sokáig fenntartható, Szijártó pedig Kairóból csak korlátozottan tudta ellátni etiópiai feladatait. Fontos tényezőnek bizonyult a májusra tervezett addisz-abebai csúcstalálkozó, amelynek célja a kontinens regionális szervezetének, az Afrikai Egységsszervezetnek a megalakítását tűzte zászlajára. A magyar külügyminisztérium érzékelte mind az esemény jelentőségét, mind Hailé Szelasszié növekvő befolyását. Így hamar felmerült, hogy hazánk is küldjünk ki egy megfigyelő státuszú diplomatát a találkozóra Bárd Miklós kartúmi ideiglenes ügyvivő személyében: az nem derül ki a dokumentumokból, hogy miért nem az Addisz-Abeába akkreditált Szijártó neve merült fel ennek kapcsán.²⁰

Az etióp fél is szorgalmazta a kapcsolatok bővítését: a külügyminisztérium protokollosztályának helyettese többször fölvetette Simányinak, „hogy a Szovjetunió, Csehszlovákia és Románia nagyszámú ösztöndíjat ajánl fel évenként az ethióp kormánynak.”²¹ Éppen ezért a kereskedelmi tanácsos javasolta, hogy hazánk is ajánljon fel pár helyet, amiről meg is indult itthon a gondolkodás.²²

1963 második felére két markáns csapásirány körvonalazódott a kapcsolatok további mélyítésére: ezek egy önálló nagykövetség létesítése és a császár meghívása voltak. Ami az elsőt illeti, 1963 év végén élénk levélváltás folyt a különféle magyar szervek között ennek feltérképezésére, amihez Bárd 1963. november 10-16. közötti etiópiai útja további muníciót szolgáltatott. Ahogy a magyar külügy is érzékelte, Addisz-Abeba a májusi csúcs után „már nemcsak az EAC székhelye, hanem az Afrikai Egységsszervezeté is. Úgy véljük, hogy a jövőben egyre több afrikai összejövetelt fognak tartani Etiópiában,”²³ és az ország jelentősége tovább növekszik majd. A Külügyminisztérium kérte, hogy „a Magyarország és Etiópia közötti kapcsolatok fejlesztésének, a két ország diplomáciai képviselőinek esetleges nagykövetségi szintre történő emelése vagy magyar külképviselet Addisz-Abeában való létesítésének megfontolása céljából feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy Ügyvivő elvtárs a jelen futárral terjesszen fel az ottani tapasztalatok és beszélgetések alapján készült értékelő jelentést.”²⁴ Bárd december közepi levelében egyértelművé tette, hogy „tekintettel az ország politikai fontosságára a Magyarország és Etiópia közötti kapcsolatok fejlesztését rendkívül fontosnak tartom. (...) Úgy vélem, hogy – bár

Ugyanakkor nem volt könnyű a térnyerés egy olyan piacon, amelyen számos szereplő – mint az arabok vagy az indiaiak – már évszázados előzményekkel bírtak, másrészt Simányi szerint az etióp kormányzatban helyet foglaló, nyugati szimpatizáns káderek tudatosan akadályozták a szocialista országokkal történő kapcsolatépítést.

magában Etiópiában politikai lehetőségeink még e pillanatban mérsékeltőbbek – kikell (sic!) használnunk azokat az információs lehetőségeket, amelyeket ma Addisz-Abeba összafrikai vonatkozásban jelent”²⁵ Mindezek fényében Bárd is támogatta az önálló képviselő megnyitására vonatkozó gondolatát, amit addisz-abebai látogatása során az etióp fél is szorgalmazott. Megint csak fontos kiemelni a tárgyalások nemzetközi környezetét: ahogy Bár rámutatott, „indokolja kapcsolataink fejlesztését az is, hogy utóbbi időben az amerikai befolyás (részben az amerikaiak által inspirált legutóbbi felkelés hatására) csökkenni látszik.”²⁶ Az etióp kormány igyekszik minél kevesebb amerikai szakértőt foglalkoztatni sőt az is (sic!) előfordul hogy egyes megüresült szakértői helyeket jugoszlávokkal töltötték be. Megjegyzem, hogy Etiópiában meglehetősen nagy jugoszláv befolyás észlelhető.”²⁷

Ezzel párhuzamosan folytak az erőfeszítések a császár magyarországi meghívására. 1963 májusában az MTI tudósítója, Kalmár György Etiópiában járt, ahol lehetősége adódott egy rövid interjút készíteni Hailé Szelassziéval. A beszélgetés során a császár megjegyezte, hogy „nekem nagyon régi vágyam meglátogatni az Önök fővárosát.”²⁸ Bár a Külügyminisztérium ezt a részt kiszedette az MTI tudósításából, a tárcánál nem feledkeztek meg a megjegyzésről. Júliusában Szijártó jelezte, hogy a császár Jugoszláviába fog látogatni, ami kiváló lehetőség lenne arra, hogy a magyar kormány meghívja őt Budapestre.²⁹ Az ügyet a császár a nagykövet őszi addisz-abebai búcsúlátogatásakor is megemlítette (Szijártó megbízatása 1963 decemberében járt le).³⁰ Végül a hivatalos meghívásra 1964 februárjában került sor, amikor az új kairói nagykövet, Rácz Pál átadta megbízólevelét Hailé Szelassziének.³¹ Ezen a ponton ért össze a kapcsolatok bővítésének két szála, nevezetesen, hogy a magyar külügyminisztérium a császár magyarországi látogatásával egybekötve

^ Hailé Szelasszié. Forrás: <http://www.reggaegoneviral.com/>

akarta bejelenteni az új képviselő megnyitását. Ugyanakkor világos volt, hogy arra leghamarabb 1965-ben kerülhet sor. Ebből a szempontból szerencsés fejleménynek bizonyult, hogy a császári látogatás is – amelyet Budapesten eredetileg júniusra terveztek – folyamatosan csúszott.³²

Meg kell említenünk, hogy a magyar félnek sem sikerült maradéktalanul alkalmazkodnia az új követelményekhez, és ez csak részben volt magyarázható az új relációval: a hibák, minisztériumi hatásköri torzsalkodások inkább arra mutattak rá, hogy a diplomáciai kar és a közigazgatás egyes szereplői nem voltak képesek felnőni feladataikhoz. Ennek egyik eklatáns példája volt, amikor a távozó Szijártó ideiglenes ügyvivőként mutatta be Simányit. A kereskedelmi tanácsos már 1963-as magyarországi pihenése során jelezte a külügyminisztérium felé, hogy az etióp szervek de facto ideiglenes ügyvivőként kezelik, ami hivatalos kinevezés híján kényelmetlen számára. Így azt javasolta, hogy adják meg neki a címet. Ez jórészt reális kérés volt, hiszen a külügy rendszeresen kért diplomáciai jellegű feladatokat az Addisz-Abeában székelő Simányitól, és nem látták elvi akadályát a kérésnek. Mindezek ellenére a kinevezésre nem került sor, amiben szerepet játszhatott az is, hogy a tanácsos gyakran nem rejtette véka alá, hogy önmagát igen fontos személynek tartja a magyar-etióp kapcsolatokban. Ezt jó bizonyította, hogy e véleményét az 1965 őszi Etiópiába érkező nagykövet, Pataki János előtt is hangsúlyozta, ami komoly konfrontációkhoz vezetett a szereplők között.³³

Jelen voltak a minisztériumok közti pengeváltások is. A kapcsolatok terén a Külkereskedelmi Minisztérium mindig is realitárból, üzletközpontú politikát folytatott, és nem szívesen bocsátkozott politikai indíttatású kalandokba, amelyek anyagi megtérülése nem volt biztosított. Ez jól megmutatkozott az 1960-as évek második felének magyar projekttervei kapcsán, amelyek zömében éppen ezért nem valósultak meg. De nem csupán a több millió USD-s kérdésekben, hanem a kisebb tételek esetében is meg-megakadt a diplomáciai gépezet. Ilyen volt például az április 4-i ünnepi fogadás kérdése. 1963-ban nem került sor a megrendezésére, mert az 1962 októberében létrehozott külkereskedelmi kirendeltség számára ehhez nem rendeltek pénzügyi keretet. Ebből aztán Simányinak lettek is kellemetlen percei, amikor több diplomata és etióp közszolga is érdeklődött afelől, hogy Magyarország miért nem szervezett bankettet a nemzeti ünnepén. A tanácsos ezért 1964. januári levelében azt javasolta, hogy abban az évben ne maradjon el a rendezvény. A fő problémát azonban a költségek fedezése jelentette. Ahogy Simányi rámutatott, „több precedens van arra, hogy ahol csak külkereskedelmi kirendeltségünk van, az április 4-i fogadás költségeit a Külügyminisztérium fedezi.”³⁴ Ugyanakkor a tanácsos felvetette, hogy mi lenne, ha a költségek felét a külügy, a másik felét pedig a Külkereskedelmi Minisztérium fizetné. A javaslatot a kairói és kartúmi nagykövetség is támogatta, és a tárca is látta jelentőségét: „A fogadás megtartását mind politikai, mind gazdasági érdekeink indokolják.”³⁵ Ugyanakkor a külügyminisztérium nem akart könnyelmű ígéreteket tenni, főleg, hogy Simányi kapcsolatai miatt főleg gazdasági diplomatákat várt a rendezvényre. „Ezért ésszerűnek tartjuk, hogy a fogadás költségeinek az 50%-át a Külkereskedelmi Minisztérium vállalja.” A költség „a megfelelő italmeny-

nyiségtől eltekintve, 560 etióp dollár körül van. A felszolgálható italt április 4-e előtt már nem lehet úgy (sic!) kiküldeni, hogy időben meg is érkezzen. Ezért javasoljuk, hogy ezt a kirendeltség előlegezze saját készletéből.”³⁶ A tárca azt is világossá tette, hogy az 50%-nál nagyobb részt nem tudnak vállalni a kifizetésekből. Ugyanakkor ekkor meg a kereskedelmi tárca kezdett el húzódkodni, és tartózkodott a költségek felének egyértelmű vállalásától, csak elvi egyetértését fejezte ki.³⁷ Arról, hogy mi lett a történet pontos vége, nem szólnak a dokumentumok, mindenesetre a jelentések tanúsága szerint 1964. április 3-án megtartották a fogadást.³⁸

Az utolsó császár Magyarországon

1964 nyarára körvonalazódott, hogy Hailé Szelasszié magyarországi látogatása az év szeptemberében, egy hosszabb nemzetközi körút keretében fog megvalósulni, amelynek során a császár iráni és lengyelországi tartózkodás után érkezik hazánkba. A szeptember 20-23 közötti magyarországi találkozók után Hailé Szelasszié Bulgáriában, Romániában és Jugoszláviában folytatta útját, amelyet egy pár napos svájci pihenés követett. Ezután a császár részt vett az el nem kötelezett országok október 5-10. közötti kairói konferenciáján, majd hazatért.³⁹ Mindez nem mindennapi teljesítmény volt az ekkor már 72 éves államférfitől.

Mint korábban említettük, a látogatás során a praktikus szempontok keveredtek a császár személyes érdeklődésével. Hailé Szelasszié szerette volna meglátogatni a szocialista országokat, amelyek az előző években építették ki kapcsolataikat Etiópiával, és láthatóan igyekeztek ott növelni aktivitásukat. Ez jó lehetőséget biztosított arra, hogy a császár felmérje, mit is várhat új partnereitől. Ugyanakkor kétségtelenül nagy súllyal esett a latba Hailé Szelasszié utazási és tudásvágya, amely Európa erre a számára kevésbé ismert térségébe csábította. A császár minden bizonnyal tisztában volt vele, hogy a hidegháborús diskurzusban leginkább csak saját szemének hihet az egyes partnerek felbecsülésénél.

A találkozó gyakorlati részleteinek tisztázására szeptember elején magyar diplomaták érkeztek Addisz-Abeába. Ez különösen a magyar programjavaslat részleteinek megvitatása, illetve a tervezett légügyi és tudományos-kulturális egyezmények előkészítése szempontjából bírt jelentőséggel. Sok probléma adódott a vízum-ügyintézésrel, elsősorban azért, mert egészen augusztus végéig lebegett a látogatás pontos dátuma, illetve, mert még szeptember közepén is változott a delegáció pontos összetétele. Így az etióp vendégek végül csak Ferihegyen kaptán meg azokat.⁴⁰ A közelgő látogatásról az első hivatalos nyilatkozatok szeptember 8-án jelentek meg a magyar lapokban. A szöveg szerint „Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács Elnökének meghívására I. Hailé Szelasszié, Etiópia császára a közeljövőben hivatalos látogatásra Magyarországra érkezik.” A belső jelentés kiemelte, „hogy a nagykövet⁴¹ szerint a császár Magyarországra való látogatásának jelentőségét hangsúlyozni kell, ezért ellenezte az „európai útja során” kitélt, s helyette javasolta, írjuk be, hogy a császár „hivatalos” látogatásra érkezik.”⁴²

A császár végül egy huszonnégy fős delegáció élén érkezett meg Budapestre szeptember 20-án, délelőtt 11 órakor. Az eredetileg 15 főre tervezett delegációt ala-

posan felduzzasztotta, hogy Hailé Szelasszié egy saját filmes csoportot vitt magával körútjára.⁴³ A küldöttségnek tagja volt a császár nagybátyja, az aktuális moszkvai nagykövet édesapja, Rasz Imru Hailé Szelasszié, a szenátus elnöke, Abje Abebe, Ketema Jifru külügyminiszter, Aszefa Demisszie dandártábornok, a császár fő szárnysegédje, és Ruth Deszta hercegnő. Ruth megjelenése kisebb diplomáciai bonyodalmakat okozott, Martin Ferenc varsói nagykövet ugyanis azt közölte a magyar külüggyel, hogy a lengyel értesülések szerint „a császár mindig visz magával egy-egy hölgyet kiterjedt családjából, vagy akit legalábbis családtagként kezel.” Bár a jelentés szerint ez a protokoll miatt fontos, a beszámoló, hogy növelje a bizonytalanságot, hozzáteszi, „s akihez emberileg a megfigyelések szerint kizárólag platonikus gyengédséggel viszonyul. A lengyel elvtársak igyekeznek megfelelően tiszteletben tartani az agg uralkodó ezirányú érzelmeit.”⁴⁴

Mindezek miatt Ruth Desztát – aki egyébként a császár unokája volt – Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke külön is köszöntette reptéri üdvözlőbeszédében mint „hercegnő ő császári fenségét,” és a beszéd lezárásában is megemlítette nevét.⁴⁵ Ez azért okozott kisebb fennakadást, mivel a hercegnő az etióp delegáció saját protokollja szerint jóval kevésbé volt fontos, mint például Ketema külügyminiszter, és megszólítása sem volt pontos. Kádár ezt fel is vetette a látogatás utáni értékelő megbeszélésen, amikor arra utalt, hogy „a császár válaszbeszédének magyarra tolmácsolásából úgy tűnt, mintha a császárnő családi helyzetét illetően nem pontos megszólítást kapott volna Dobi elvtárs beszédében. Ez a benyomás azért keletkezett, mert az amhara tolmács szaggatottan fordította angolra a császár szavait és ez a rész a mondatból kiragadva félreérthetően hangzott.”⁴⁶ Hailé Szelasszié egész pontosan azt mondta, köszöni Dobinak, „hogy üdvözlő beszédében megemlítette Ruth Destát (sic!). Ő nem azért van itt, mert az unokám, hanem azért, mert azokat az etiópokat képviseli, akik harcoltak és szenvedtek az Etiópia elleni fasiszta agresszió idején;

A látogatás során a praktikus szempontok keveredtek a császár személyes érdeklődésével. Hailé Szelasszié szerette volna meglátogatni a szocialista országokat, amelyek az előző években építették ki kapcsolataikat Etiópiával, és láthatóan igyekeztek ott növelni aktivitásukat. Ez jó lehetőséget biztosított arra, hogy a császár felmérje, mit is várhat új partnereitől. Ugyanakkor kétségtelenül nagy súllyal esett a latba Hailé Szelasszié utazási és tudásvágya, amely Európa erre a számára kevésbé ismert térségébe csábította.

mivel apja azon nemzeti hősök egyike, aki az agresszorok ellen harcolva életét vesztette.”⁴⁷ Az etióp vendégek ezt természetesen nem érzékelték, csak a magyar hallgatóságban keltett bizonytalanságot. A császár válaszából látszott, hogy örült a hercegnő megszólításának, és „ezt a tényt politikai demonstratív reagálásra használta fel, amikor fiának a fasiszta hódítókkal vívott hősi halálára tett utalásokat.”⁴⁸ A dokumentum hozzáteszi, „a hercegnő külön üdvözlését a Külügyminisztérium egyébként azért tartotta szükségesnek, mert a protokoll a császárhoz legközelebb álló női vendég esetében azt megkövetelte, s azonkívül korábbi esetekben Vorosilov, Hruscsov és Novotny elvtársak is külön üdvözölték a császár kíséretében érkező hercegnőt.”⁴⁹ A katonai tiszteletadással zajló köszöntés után – amelyen Kádár János és Kállai Gyula, a minisztertanács elnökhelyettese is részt vettek, illetve amelyre 6 000 budapesti dolgozót is kivezényeltek – az etióp delegációt a szállásra hajtott. Az utat a következő, magyar és amhara nyelvű feliratok díszítették: „Üdvözljük I. Hailé Szelasszié Ő Császári Felségét, a népek közti barátság és együttműködés kimagasló személyiségét!” „Szívélyesen üdvözljük Ő Császári Felségét, I. Hailé Szelassziét!”⁵⁰ Hasonló kétnyelvű címoldallal jelentek meg aznap a napilapok is.⁵¹

A soron következő napok tárgyalási tematikái számos kérdést érintettek a nemzetközi helyzet alakulásától kezdve a két fél viszonyáig. A magyar kormány fő célkitűzése az volt, hogy megismertesse hazánk történelmét, álláspontját, világban elfoglalt helyét Hailé Szelassziéval, és megalapozza a két ország közötti kapcsolatok mélyítését. Ennek során sok szó esett a – természetesen szocialista szemüvegen keresztül bemutatott – ezeréves magyar történelemről, a „törökudulásról”, a Rákóczi-szabadságharcról, a Habsburg „megszállásról”, a Tanácsköztársaság időszakáról. Ahogy a dokumentumok kiemelik, „két imperialista háború – s leginkább a faszizmus által kirobbantott II. világháború – szenvedései acélozták meg népünknek azt az akaratát, hogy szenvedélyesen küzdjön az új háború megakadályozásáért, a békéért.”⁵² A nemzetközi ügyekben Magyarország és Etiópia között nem igazán merültek fel érdemi véleménykülönbségek: hazánk afrikai partneréhez hasonlóan üdvözölni tudta a dekolonizáció folyamatát, elítélte az „imperializmus” térnyerését és szimpátiáját fejezte ki az el nem kötelezettek mozgalma iránt. Magyarország elítélte a kongói válságba történt külső beavatkozást és az apartheidet, illetve utalva az 1964-es etióp-szomalí határháborúra többször is elhangzott, hogy a magyar álláspont szerint a területi vitát csak békés eszközökkel lehet rendezni (ami valójában az addisz-abebai álláspont támogatását jelentette). Felbukkantak az ekkor szokásosan elmaradhatatlan szövegek a nukleáris fegyverek és általában a fegyverzetkorlátozás szükségességéről. Nagy hangsúly került az újonnan megalakult Afrikai Egységsszervezetre, amelyben a magyar kormányzat az afrikai béke, biztonság és prosperitás fő letéteményesét látta – illetve bízott benne, hogy a korábbi nyugati befolyás ellensúlya lehet.

Alapvetően egyetlen kérdés volt, amiben nem egyezett a felek álláspontja, ez pedig az ekkor még megoldatlan német-kérdés volt. Ahogy a magyar fél kifejezte, „két világháború mérhetetlen szenvedései figyelmeztetnek azonban bennünket a német militarizmus veszélyére, s ennek a veszélynek az imperializmus által ösztönzött feléledésére, ami komolyan fenyegeti békésen dolgozó népünk nyugalmát.”

Majd hozzátették, „különösen nagyra értékeli (M.V.: a magyar kormány) azt a szerepet, amelyet az NDK – az európai történelemben az első békeszerető német állam – játszik a nemzetközi életben.”⁵³ Ugyanakkor az NSZK és általában a Közös Piac több országa is Etiópia meghatározó kereskedelmi partnere volt, és Hailé Szelasszié kiváló kapcsolatokat ápolott Bonnal. Így az etiópok hamar lesöpörtek minden olyan magyar kezdeményezést, ami a Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi legitimitációjának erősítését célozta, és a közös nyilatkozatból is kiszedték a német-kérdésre való utalást.⁵⁴

Az igazán jelentős ügyek azonban a kötelező tiszteletkörök után következtek. A magyar fél előkészítő dokumentumai alapján a következő témákban szerettek volna előrelépést felmutatni. Egyrészt szerették volna, ha követiről nagyköveti szintre elemik a diplomáciai kapcsolatokat. Másrészt 1965-ben meg akarták nyitni az addisz-abebai önálló magyar külképviseletet, aminek bejelentéséhez a találkozójó apopot szolgáltatott. Végül, hogy konkrét tartalommal is feltöltsék az együttműködést, műszaki és tudományos területeken elvi egyetértést akartak kialakítani, hogy megágyazzanak a leendő bilaterális megállapodásoknak. Emellett felmerült egy légügyi egyezmény megkötésének lehetősége is: 1963-ban ugyanis a MALÉV megkezdte első, Európán kívüli repüléseit Kairóba. Bár történeti távlatból ez ma már teljesen irreálisnak hat, a magyar kormány 1964-ben komolyan gondolkozott azon, hogy a légitforgalmi vállalat tevékenységét az egyiptomi hídfőből kiterjeszti Afrika több pontjára is. Ennek első elemeként egy Kairó-Nairobi járat szerepelt volna egy esetleges addisz-abebai megállóval-utántöltéssel. Ez mindenképp szükségessé tette volna egy légügyi egyezmény megkötését. A magyar fél azért is szerette volna a legmagasabb szinten felvetni az ügyet, mert tartott attól – nem minden alap nélkül –, hogy az etióp-amerikai katonai megállapodás egyes részei⁵⁵ gátlólag hathatnak a légügyi egyezményre.⁵⁶

Ugyanakkor fontos hangsúlyozunk, hogy a magyar kormány azokat a területeket is kijelölte, ahol semmiféleképpen sem szabad erősíteni a kötelékeket. Ez elsősorban a kereskedelmi kapcsolatok minőségére vonatkozott. Ahogy a háttéranyag hangsúlyozta, „Etiópia devizát biztosító piacunk, ezért nem áll érdekünkben kereskedelmi s különösen clearing egyezmény kötése.”⁵⁷ A magyar kereskedelmi mérleg 1961-63 során jelentős, csaknem egymillió dolláros többlettel zárt, és a kelet-afrikai ország fontos „dollártermő” vidék volt a kemény devizára szomjazó magyar gazdaság számára, így ennek fenntartása nemzeti érdek volt. A lehetőségeket szűkítette, hogy a szakértői értékelések szerint „az etiópiai beruházási tevékenység alacsony szintű (sic!) és nem termelő jellege miatt hitelnyújtás nem áll érdekünkben. Amennyiben mégis elkerülhetetlen lenne, csak kormánysszerveknek nyújtandó hitelről lehetne szó, melyet gépi berendezéseink szállítására lehetne igénybe venni.”⁵⁸

Ennek ellenére a magyar fél is érezte, hogy nem lesz megkerülhető bizonyos gesztusértékű felajánlások megtétele. A személyes ajándékokon túl ezért a magyar kormány – 775 000 devizaforint értékben – egy röntgengépet akart adományozni Etiópiának, laboratóriumi felszereléssel kiegészítve. Sor került az ösztöndíjasok számának növelésére: az addigi öt fős keretet a 1965-66-os tanévtől 10 főre növelték, és a

magyar fél belebegtette különféle szakemberek (orvosok, oktatási és mezőgazdasági szakértők, egyetemi oktatók) kiküldését, illetve fogadását (sportedzői területen). A tárgyalásokon elvi egyetértés született a műszaki és tudományos megállapodások kidolgozásáról, illetve a légügyi egyezmény lehetőségének alaposabb megvizsgálásáról.⁵⁹ Mindezek céljából a felek megállapodtak abban, hogy egy magyar delegáció utazik majd ki Addisz-Abebába a technikai részletek kidolgozására. A felek emellett megegyeztek a kapcsolatok nagyköveti szintre történő emeléséről, illetve Hailé Szelasszié meghívta Dobit és Kádárt, hogy egy hivatalos út keretében viszonzózzák látogatását.⁶⁰

Mivel a találkozó elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a felek jobban megismerjék egymást, illetve Hailé Szelassziénak bemutassák Magyarországot, a látogatás programja is alapvetően erre fókuszált, és a tárgyalások mellett a kulturális programok, ismerkedő beszélgetések is nagy súllyal szerepeltek az agendában. Szeptember 20-án 13.30-kor a császár fél órára találkozott a Parlamentben Dobival Kádár és Kállai társaságában, és 14.00-kor már a program folytatódott is a hivatalos ebédrel az Országház Vadász-termében. Az aznapi hivatalos tárgyalások fél öttől kezdődtek, és a napot a Duna és a Honvéd Együttes táncbemutatója zárta.

21-én délelőtt a császár megkoszorúzta a Hősök Emlékművét a Hősök-terén, majd városnézés következett. Délután Hailé Szelasszié a Magyar Optikai Művekben tett látogatást, este pedig részt vett a tiszteletére rendezett díszvacsorán. 22-én az etióp delegáció vonattal utazott a Bábólai Állami Gazdaságba, ahol lovasbemutatót, majd ebédet vettek részt. Délután szabad program volt, este pedig a császár viszontfogadása magyar vendégei részére a Magyar Néphadsereg Központi Tiszti Házában. Szeptember 23-án, szerda délelőtt került sor a közös nyilatkozat aláírására a Parlament Munkácsy-termében. Ezután az etióp delegációt kikísérték a Ferihegyi Repülőtérre, ahol katonai tiszteletadás mellett elbúcsúztak Hailé Szelassziétől. A felszálló különgépet magyar vadászgépek kísérték a határig, és valamikor fél tizenkettő magasságában az utolsó császár elhagyta Magyarországot.

A tanulságok

Hailé Szelasszié látogatásával lezárult a magyar-etióp kapcsolatok első korszaka, amelyet a viszony mélyítését célzó elkötelezett, de érdemi tartalom nélküli tapogatódzás jellemezett. A kapcsolatok nagyköveti szintre történő emelése, majd az önálló képviselő 1965 őszi megnyitása a két fél közti együttműködés egyik leintenzívebb időszakát nyitotta meg, amelyhez foghatóra talán csak az 1970-es évek végén talá-lunk példát. A budapesti látogatás kijelölte azokat a fő kereteket (kultúra, oktatás, szakértői együttműködések), amelyek aztán meghatározták a következő évek témáit. Ugyanakkor jelezték a korlátokat is: nevezetesen, hogy – amint az a háttéranyagokból világosan kiderült – a Magyar Népköztársaság nem kíván kockázatos gazdasági kalandokba bocsátkozni, és a politikai megfontolásokon túl alapvetően dollárszerzési piacnak tekinti Etiópiát. A következő évek során végig komoly feszültséget jelentett a kormányzaton belül, hogy a politikai kapcsolatok mélyítésére tett külügyminisztériumi erőfeszítések rendre szembetalálták magukat a Külkereskedelmi

és a Pénzügyminisztérium ellenkezésével, amely csak és kizárólag a rentabilitást tekintette fokmérőnek az egyes javaslatok és projektek kapcsán. Addisz-Abeba pedig sosem tett szert akkora jelentőségre, hogy a politikai megfontolások tartósan felülírhatták volna a pénzügyieket. Bár egy-egy esetben erre sor került, de ezek inkább a kivételt erősítették. Annál is inkább, mert nem csak a magyar félen múlt az egyes projektek kudarca: a nehézkes – és a szocialista országokkal szemben időnként kifejezetten bizalmatlan – etióp bürokrácia is nagyban felelős volt azért, hogy még azokból a projektekből sem lett semmi, amelyek mögött a legfelsőbb szintű magyar politikai támogatás is tetten érhető volt. Ennek ékes példája volt a Kállai Gyula 1966-os etióp látogatása során felajánlott 5 millió USD-s magyar kormányhitel ügye, amely végül soha nem került lehívásra – jórészt az etióp fél érdektelensége és nehézkessége miatt.⁶¹

A találkozó pillanatnyi jelentőségét azt adta, hogy az egyik első példája volt annak, hogy a magyar külügyminisztériumnak és a kormánynak nem egy „bejáratott” baráti delegációt kellett fogadnia, hanem egy harmadik világbeli küldöttséget, annak minden technikai nehézségével együtt. Bár 1960-ban Sukarno indonéz, 1961-ben pedig Kwame Nkrumah ghánai elnök is járt hazánkban, ezek inkább a kivételek voltak, és nem biztosítottak elegendő rutint a közigazgatásnak.⁶² A Ruth hercegnő körüli bonyodalmakról már szoltunk, de ez korántsem az egyetlen kihívás és hiba volt, ami a látogatás során előfordult. Ahogy az összefoglaló jelentés rámutatott, súlyos problémát okozott az angol nyelvű tolmácsok képzetlensége. Az összefoglaló anyag szerint „a császárral folytatott magasszintű tárgyalások zavaró momentuma volt, hogy a főtolmács – egyébként kivételesen jó angol nyelvtudású, tolmácsként is foglalkoztatott nyelvtanár – eleinte nehézkesen s néha pontatlanul fordított, ami nagyfokú izgalmával volt magyarázható.” (...) „Ebből az a tanulság, hogy magasszintű tolmácsolásra csak igen gyakorlott és kellő érzékkel és fellépéssel rendelkező tolmácsot lehet

Addisz-Abeba pedig sosem tett szert akkora jelentőségre, hogy a politikai megfontolások tartósan felülírhatták volna a pénzügyieket. Bár egy-egy esetben erre sor került, de ezek inkább a kivételt erősítették. Annál is inkább, mert nem csak a magyar félen múlt az egyes projektek kudarca: a nehézkes – és a szocialista országokkal szemben időnként kifejezetten bizalmatlan – etióp bürokrácia is nagyban felelős volt azért, hogy még azokból a projektekből sem lett semmi, amelyek mögött a legfelsőbb szintű magyar politikai támogatás is tetten érhető volt.

beállítani.”⁶³ Szintén ennek a problémakörnek a részét képezte, hogy a tolmácsoktól társasági feladatokat is elvártak az etióp vendégek. „Zavart okozott bizonyos fokig az a tapasztalat, hogy a vendégek – a császárt kísérő legfontosabb személyek – nemcsak a hivatalos programok alatt, de a kocsikban is igényelték a társaságot, amit tolmácsaink – szerepüknél fogva – nem minden elfogultság nélkül vállaltak az adott helyzetekben.”⁶⁴

Voltak kisebb fennakadások a háttéranyagok, illetve az ajándékok körül is. Az állami ajándéknak szánt röntgenfelszerelés összetételének kérdését a területi osztály ugyanis nem tisztázta idejében, ezért az ajándékot ismertető album csak a látogatás utolsó napján kerülhetett átadásra. Dobi elvtársnak az etiópok részéről adományozott kitüntetésének átnyújtása hatásköri félreértés miatt protokollárisan szintén nem zajlott zökkenőmentesen. „Súlyosabb hiba volt, hogy a császárnak adott személyes ajándéktárgyat figyelmen kívül hagyva csomagolva kicserélték s ezért az csak diplomáciai úton kerülhet átadásra.”⁶⁵ Felmerült továbbá, hogy a protokoll nem tisztázta, Dobi parlamenti ebédje után a tárgyalásokig a magyar résztvevőknek hol kell tartózkodniuk. Erre a bizonytalanságra egyébként az ebéd programmal szembeni elhúzódomása miatt került sor. Az sem volt tisztázva, hogy pontosan kinek a feladata az egyes vendégek ki- és bekísérés az épületbe, illetve a szállásra (ezért is értékelődött fel a tolmácsok társasági szerepe). Mindezek tükrében az összefoglaló jelentés azon megállapítás, mi szerint „a császár látogatása egyébként protokolláris szempontból kifogástalanul, jó szervezéssel zajlott le, minden programpontra a tervezet szerint, pontosan került lebonyolításra,”⁶⁶ kissé túlzónak tűnik.

Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy mindezek a tárgyalások léghőjét alig befolyásolták, és Hailé Szelasszié alapvetően pozitív élményekkel felvértezve utazott tovább Bulgáriába. Mindez lehetővé tette, hogy a következő években – a már ismert keretek között – a magyar külügy folytassa a két fél közti kapcsolatok érdemi tartalommal való megtöltését. A találkozó közvetlen eredménye volt a diplomáciai viszony nagykövetségi szintre való emelése, illetve az addisz-abebai magyar nagykövetség 1965. szeptemberi megnyitása. Szintén a császári látogatásra adott válaszul 1965 májusában egy magyar delegáció érkezett Etiópiába az Országos Tervhivatal elnökhelyettesének, Bakonyi Endre Sebestyénnek a vezetésével, amely már magával vihette az ötmillió dolláros magyar hitelfelajánlást, és amely megkezdte a tárgyalásokat annak esetleges felhasználási területeiről az etióp féllel.

Szintén a látogatás és Hailé Szelasszié egyéni szimpátiájának az eredménye volt, hogy a császár – elbűvölve a magyar kultúrától és az azt gondozó szakértői közegetől – már pár héttel elutazása után jelezte, hogy szívesen látna magyar népzene kutatókat országában a különféle etióp népek kultúrájának rögzítésére. A következő évben kiküldött két szakember, Martin György és Sárosi Bálint⁶⁷ gyűjtésének jelentősége máig meghatározó a különféle etióp népcsoportok hagyományainak megőrzésében.

Az utolsó császár látogatása tehát valóban előmozdította a magyar-etióp kapcsolatok mélyülését, és általában is fontos tanulságot szolgáltat a magyar diplomácia számára. Mindennek a gyümölcsei a következő évtizedekben értek be, részben Mengisztu Hailémariam és a DERG idején. De ez már egy másik történet. ☀

Jegyzetek

- 1 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.
- 2 Az ENSZ Közgyűlés napirendjéről csak 1962-ben került le a magyarkérdés, és a Kádár-kormány is csak ekkortól képviselhette Magyarországot a szervezetben. Gazdag Ferenc (szerk.): A magyar külpolitika 1989-2014. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. 26.
- 3 Az ogadeni háború nagyban hozzájárult Etiópia – és Szomália – „tömbváltásához.” A két ország közti fegyveres harcban a marxista vezetésű Etiópia legfőbb támogatójává a Szovjetunió vált, és ennek farvizén a többi szocialista ország – így hazánk – is fokozta támogatását Addisz-Abebanak.
- 4 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1981. 52. doboz. 001142 Etiópia külpolitikájának néhány kérdése (1981. jan.23.)
- 5 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 004216/1965. Addisz Abebai Külker. képviselőlet jelentése (1965.január.23.)
- 6 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1970. 35. doboz. 001095/1 Etiópia politikai helyzetképe, 1970. I. félév (1970. május 26.)
- 7 Minderről lásd: MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 003867 A magyar etióp kapcsolatok erősítése érdekében (1964. április 28.)
- 8 A magyar kormányzat afrikai nyitásáraól lásd: Tarrósy, István: Hungarian foreign policy towards Africa during communism and in the post-Soviet era. Twentieth Century Communism. A Journal of International History. Issue 15, 2018. 92-111.
- 9 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. Sz.n. Összefoglaló jelentés (1964. október 6.)
- 10 Erről a folyamatról lásd: Marsi Viktor: A magyar-etióp diplomáciai kapcsolatok felvétele. Külügyi Szemle, XVIII. évf. (2019): 4. szám 48-66.
- 11 Uo.; MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 003869. Megbízólevél átadása Etiópiában (1960. április 14.)
- 12 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 2. doboz. 001260 Etiópiai felkelés kairói visszhangja (1961. január 18.)
- 13 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 2. doboz. 008568 Agrément-kérés Michael Imru, az Etióp Császárság első magyarországi rendkívüli követe és megh. minisztere részére
- 14 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 2. doboz. 008174 Az etióp nagykövet bemutatkozó látogatása (1962. július 25.)
- 15 MNL XIX-J-1-k Etiópia 1945-64 1. doboz (admin.). 3/b 1/x34-1 Kereskedelmi kirendeltség felállítása Addisz-Abeban (1962. augusztus 11.)
- 16 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 2. doboz. 002945 Etiópia országjelentés (1963. március 10.)
- 17 Uo.
- 18 Uo.
- 19 Uo.
- 20 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 003395 Ösztöndíjas helyek biztosítása (1963. március 10.) Ez azért sem világos, mert egy nyári dokumentum alapján továbbra is Szijártó felett Etiópiáért. MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 005543 Az etióp császár meghívása (1963. július 5.)
- 21 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 003395 Ösztöndíjas helyek biztosítása (1963. március 10.)
- 22 Uo.
- 23 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 007571 Helyzetértékelő jelentés kérése Etiópiáról (1963. november 25.)
- 24 Uo.
- 25 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 007571/1 Helyzetértékelő jelentés kérése Etiópiáról (1963. december 17.)

- 26 A szocialista táborban megrögzött vélemény volt, hogy az 1960. decemberi puccs mögött az Egyesült Államok állt. Bár a dokumentumokból úgy tűnik, hogy egyes etióp csoportok is hajlottak erre a véleményre, ennek alátámasztására nem állnak rendelkezésre források.
- 27 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 007571/1 Helyzetértékelő jelentés kérése Etiópiáról (1963. december 17.)
- 28 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 007697 Etiópia császáranak meghívása (1963. november 26.)
- 29 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 005543 Az etióp császár meghívása (1963. július 5.)
- 30 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 007697 Etiópia császáranak meghívása (1963. november 26.)
- 31 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 007697 Etiópia császáranak meghívása (1964. február 14.)
- 32 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 001679/1 Etióp kirendeltségünk bővítése (1964. május.18.)
- 33 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 004476 A nagykövetség helyzete (1965. december 10.)
- 34 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 001577 Az április 4-i fogadás (1964. január 16.)
- 35 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 001577/1 Az április 4-i fogadás (1964. január 30.)
- 36 Uo.
- 37 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 001577/2 Az április 4-i fogadás (1964. február 10.)
- 38 Lásd MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. 001272/1 Az addisz-abebai kereskedelmi kirendeltség jelentése (1964. április 21.)
- 39 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. Sz.n. Összefoglaló jelentés (1964. október 6.)
- 40 XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz. Szám nélküli táviratok 1964. augusztus 24. és szeptember 10-e között.
- 41 Már mint Rász Mikael Imru szerint, aki a Moszkvában székelő, Magyarországra is akkreditált nagykövetségként már a látogatás előtt két héttel Budapestre érkezett.
- 42 XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz. Szám nélkül. Javaslat I. Hailé Szekasszié etióp császárral folytatandó hivatalos tárgyalások tematikájára (Dátum nélkül)
- 43 XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz. Szám nélküli táviratok 1964. augusztus 24. és szeptember 10-e között. XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz. Szám nélküli anyag. Ófelsége I. Hailé Szekasszié, Etiópia császára magyarországi programja (1964. szeptember 16.)
- 44 XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz. Szám nélküli távirat. Martin Ferenc varsói nagykövetség jelentése (1964. szeptember 17.)
- 45 XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz. Szám nélküli anyag. Dobi István üdvözlő beszéde a császár érkezésekor (Dátum nélkül)
- 46 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. Sz.n. Összefoglaló jelentés (1964. október 6.)
- 47 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 2. doboz. SZ.n. A császár válaszbeszéde a repülőtéren (1964. szeptember 21.)
- 48 Uo.
- 49 Uo.
- 50 XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz. Szám nélküli táviratok 1964. augusztus 24. és szeptember 10-e között.
- 51 Uo.
- 52 XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz. Szám nélkül. Javaslat I. Hailé Szekasszié etióp császárral folytatandó hivatalos tárgyalások tematikájára (Dátum nélkül)
- 53 Uo.
- 54 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. Sz.n. Összefoglaló jelentés (1964. szeptember 24.)
- 55 Az aszmarai Kagnev Station katonai bázis egészen a műholdas rendszerek szolgálatba állításáig meghatározó jelentőségű volt az Egyesült Államok kommunikációs kapcsolata számára,

és az USA szoros katonai együttműködést tartott fenn Etiópiával mint talán legfontosabb szubszaharai partnerével.

- 56 MNL XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz. Szám nélkül. Javaslat I. Hailé Szekasszié etióp császárral folytatandó hivatalos tárgyalások tematikájára (Dátum nélkül)
- 57 MNL XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz Tárgyalásokon felvetni javasolt kérdések (244/PJ/1964) MSZMP K.B: Pol bizottságához (1964. aug. 31. – Puja Frigyes előterjesztése)
- 58 Uo.
- 59 MNL XIX-J-1-j 1945-64 Etiópia 2. doboz Tárgyalásokon felvetni javasolt kérdések (244/PJ/1964) MSZMP K.B: Pol bizottságához (1964. aug. 31. – Puja Frigyes előterjesztése)
- 60 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. Sz.n. Összefoglaló jelentés (1964. szeptember 24.)
- 61 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1966. 43. doboz. 00284/43 Kállai elvtárs látogatása Etiópiában (1966. február 21.)
- 62 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris, 2005, 512.; Gazdag 2014. 26.
- 63 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz. Sz.n. Összefoglaló jelentés (1964. október 6.)
- 64 Uo.
- 65 Uo.
- 66 Uo.
- 67 MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Magyar népzenekutatók Etiópiában (1965. augusztus 12.). Az anyag itt érhető el: <https://www.ethiofolk.com/hu/> (Letöltés dátuma: 2020.10.01.)

Felhasznált irodalom

- A tanulmány végjegyzeteiben részletesen megtalálható az egyes szálas anyagok pontos hivatkozása, ezért a fölösleges duplikációk elkerülésére itt most csak a nagyobb fondegységeket és a szekunder irodalmat tüntetjük fel.
- Gazdag Ferenc (szerk.): A magyar külpolitika 1989-2014. Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, 2014.
- Marsai Viktor: A magyar-etióp diplomáciai kapcsolatok felvétele. Külügyi Szemle, XVIII. évf. (2019): 4. szám 48-66.
- MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 1. doboz.
- MNL XIX-J-1-j Etiópia 1945-64. 2. doboz
- MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz.
- MNL XIX-J-1-j Etiópia 1966. 43. doboz
- MNL XIX-J-1-j Etiópia 1970. 35. doboz
- MNL XIX-J-1-j Etiópia 1981. 52. doboz
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2005.
- Tarrósy, István: Hungarian foreign policy towards Africa during communism and in the post-Soviet era. *Twentieth Century Communism. A Journal of International History*. Issue 15, 2018. 92-111.

A szerzőről

Ph.D., A Nemzeti Közszolgálati Egyetem adjunktusa és a Migrációkutató Intézet kutatási igazgatója.

About the Author

Ph.D., Assistant Professor,
National University of
Public Service,
Research Director,
Migration Research
Institute, Budapest.

marsaiviktor@yahoo.com

English Abstract

The last Emperor in Hungary – the visit of Haile Selassie in 1964

The visit of the Ethiopian emperor Haile Selassie on 20-23 September 1964 was one of the most important events of the Hungarian foreign relations that time. This article aims to examine the circumstances of the meeting and its effects on the Ethio-Hungarian relations. The main statement of the paper is that although the visit did not bring a breakthrough in the collaboration, it helped to strengthen and fill with content the fresh connection between the parties, and it also determined the main frameworks of cooperation for the next two and half decades. Furthermore, the negotiations bred important practical experiences for the Hungarian administration, which knowledge helped not only in the relations with the developing world, but also in the wider international arena.

AFRIKAI CITERÁK

BRAUER-BENKE JÓZSEF

A romantika időszakában Kelet-Európa népeinek a népdal, majd idővel a hangszeres népzene is ősi autentikus forrást jelentett, amit napjaink neofolklorizmusa is kincs-ként őriz és próbál megőrizni, továbbadni – illetve, amiből mindenkor merítve lehet a modern feldolgozásokat is „hitelesíteni”. Ezzel párhuzamosan a modern nyugati társadalmak – hagyományos népi kultúrájuk már nem lévén – felfedezték az általuk leigázott és korábban lenézett szubszaharai Afrika népcsoportjai hagyományos kultúrájának a modern élethez leginkább adaptálható szeletét, a zenét és annak hangszereit. Afrikával kapcsolatban elmaradhatatlan bevezető gondolat, miszerint az afrikaiak számára a zene a születéstől kezdve az élet elhagyhatatlan része, mert szinte valamennyi hétköznapi tevékenységet, legyen az vallásos szertartás, ünnep, munka vagy gyász, de még a harcot is autentikus zene kíséri. Szintén hozzájárult az „Afrika és a zene” gondolattársításhoz, hogy az afrikai zene szerteágazó hatásai különféle zenei műfajokban, ún. world music, black music, afroamerikai és afrolatin zene, stb. fúziókban is megnyilvánulnak. Emiatt – habár mára már egyre nyilvánvalóbb, hogy Afrikában sem zenélt mindenki, mert ott is adott népcsoport vagy társadalmi csoport specialistái foglalkoztak a zenei jellegű szolgáltatásokkal és a többiek csak hallgatták vagy táncoltak –, a még mindig dominánsan afrocentrikus világzene hatásának következményeként általánosan elterjedt nézet, miszerint az afrikaiaknak „vérükben van a zene”. Mindebből kifolyólag Afrikára mint afféle a külső hatásoktól mentes, ősi és autentikus zenét és hangszereket megőrző kontinensre szokás tekinteni, sőt annak ellenére, hogy Délkelet-Ázsia hagyományos társadalmainak népcsoportjai mindennapjait legalább annyira áthatja a zene, mint az afrikai népcsoportokét, hasonló képzettársítás esetükben nem áll fenn, így általánosságban nem beszélünk „ázsiai zenéről”. A gyarmatosítás előtti időszak külső hatásoktól mentes Afrika-képét nagyban árnyalja, hogy a történeti néprajz vizsgálatai alapján – főleg a hangszerek eredetének tekintetében – Délkelet-Ázsia már évszázadok óta folyamatos hatással lehetett Afrikára. Először a 19. század végén Frobenius vetette fel annak lehetőségét, hogy indonéz kulturális befolyások érték Kelet-Afrikát és jutottak el Nyugat-Afrikába, ahol még mindig kimutathatóak (Frobenius, 1897, 7). Hasonló következtetésre jutott Jones, aki rámutatott, hogy Kelet, Közép- és Nyugat-Afrika bizonyos területein az időszámításunk első századaiban indonéz eredetű népesség jelenhetett meg és általuk terjedhettek el a különböző xilofontípusok, a

pentaton és a heptaton hangrendszerek (Jones, 1964, 126). Az Afrikát érő indonéz kulturális hatások elméletével szembehelyezkedve Jeffrey viszont annak lehetőségét vetette fel, miszerint nem Indonézia hatott Afrikára, hanem az arab kereskedőknek köszönhetően afrikai zenei hatások érték az indonéz térséget (Jeffreys, 1961, 16). Az afrikai és a délkelet-ázsiai ekviheptaton xilofon skálák vizsgálatával Blench szintén bizonyítja a kulturális kapcsolatokat, azonban úgy véli, hogy az afrikai xilofonok elterjedtsége és sokfélesége arra enged következtetni, miszerint Afrikában alakulhatott ki a hangszertípus és valószínűleg a maláj kereskedők zenj rabszolgái által a 7-12. században terjedhetett el Délkelet-Ázsiában (Blench, 2010, 242). Mivel a xilofonok eddig ismert legkorábbi ábrázolása a 8. század végére, 9. század elejére datált, ami Jáváról a Borobudur templomegyüttes ábrázolásairól ismert, a kérdés még nem eldöntött (Morton, 1976, 54). Ráadásul a xilofonok legarchaikusabb, hangszertest nélküli típusait a Fülöp-szigeteken, Melanéziában és Ausztrália középső területein egyaránt ismerik, ezért ezek meglétét nemigen lehet az arab kereskedők által közvetített afrikai hatással magyarázni (Hornbostel, 1933, 284). Illetve a résdobok történeti adatainak komparatív áttekintése is arra enged következtetni, hogy ezek az ausztronéz nyelvű népcsoportok migrációja következményeként jelenhettek meg az afrikai kontinensen (Brauer-Benke, 2018, 153). Fontos azonban azt is hangsúlyozni, hogy egy-egy hangszer diffúz jellegű elterjedése és az adott kultúrában megjelenése korántsem jelenti azt, hogy az adott afrikai népcsoport kultúrájára messzemenő hatással lehetett egy másik Délkelet-Ázsiában található kultúra, ahonnan az adott hangszer származhat (Blench, 1982, 91).

Jelen tanulmány egy kevésbé ismert afrikai hangszertípus, az afrikai citerák történeti áttekintésével szintén a délkelet-ázsiai kapcsolat lehetőségét kívánja megvizsgálni.¹ Habár a citera típusú hangszerek a szubszaharai Afrika keleti és középső részén jellegzetes hangszerek tekinthetőek, és csekély mértékben, de Nyugat-Afrika délkeleti részén is elterjedtek, azonban az afrocentrizmus általánosító ideológiája miatt (a közkeletű ismeretek szintjén) a különböző dobtípusokhoz vagy a xilofonokhoz képest alig ismertek. Ez nagyrészt annak köszönhető, hogy a világzenei fesztiválok afrikai előadói dominánsan a nyugat-afrikai régióból származnak, ezért egy általános „afrikai zene és afrikai hangszerek” áttekintésben a legtöbbször szó sem esik a főleg Kelet- és Közép-Afrikában elterjedt afrikai citeratípusokról.

A citerák legfőbb morfológiai jellegzetessége, hogy a húrok a hangszer-test egész hosszán párhuzamosan átívelnek. Ebből kifolyólag a hangszer egész teste rezonátorként működik. A citera szó a latin *kithara* származéka, amely kifejezés eredetileg a líra továbbfejlesztett változatára utalt. A nemzetközi organológiai rendszerezés a citera típusú hangszerek több csoportosítási rendszerét is kialakította. Az angol hangszertipológiai csoportosítás alapján az egyszerű citerák osztályán belül különbség tehető a vályú, a csöves, a tutaj és harang citerák között (Midgley 1996, 164). Emellett pengetéssel szólaltatják meg a hosszú citerákat, a pszaltériumokat, a csembalót, a virginált és a spinétet, illetve ütéssel szólaltatják meg a cimbalmot, a klavikordot és a zongorát. Ebben a csoportosítási rendszerben jól láthatóan nem túl következetes módon a morfológiai alapú csoportosítás áthajlik a megszólaltatás

módja szerinti csoportosításba. A német organológusok által kidolgozott szigorúan morfológiai alapú csoportosítás megkülönböztet cső, tutaj, tábla (lap), héj és keretciterákat, amely osztályozási rendszerben példákat is hoznak, ahol jól látható, hogy bizonyos citeratípusok afrikai és délkelet-ázsiai elterjedést egyaránt mutatnak (Hornbostel – Sachs 1914, 577-578).²

Az Afrikában is elterjedt citera típusú hangszerekről a legkorábbi híradás a Kr.e. 1. évezredben keletkező Jadzsurvédában szereplő *viná* polikord botcitera típus, amelynek feltalálója Narada az utazó zenész, védikus bölcs (Prajnananda 1973, 468). A délkelet-indiai Mahábalipuram (Mamallapuram) 7. századi sziklatemplomának ábrázolásain szintén megjelenik a *viná* botcitera ábrázolása (Kaufmann 1981, 178). (1. kép) A 7. században Indiából kiindulva a Bengáli-öblön át terjedt el a botcitera hangszertípus Indonéziába, ahonnan az Indiai-óceánon átívelő mig-

Λ 1. kép: Botcitera ábrázolása, Mahábalipuram, 7. század (Kaufmann 1981 nyomán)

rációval eljutott Kelet-Afrika partvidékére (Blench 2014, 688). A jávai Borobudur templomegyüttes 900 körüli szoborábrázolásain szintén megtalálható a botcitera hangszer típus (Morton 1976, 54). (2. kép) Szintén Indiából tengeri úton terjedt el Vietnám déli részén, ahonnan a 11. században északi irányban Thaiföld és Mianmar területére is eljutott (Blench, 2014, 688). A *viná* botcitera típusból kialakuló egyhúros (monokord) botciterák az India északkeleti részén elterjedt *toila*, a thaiföldi *p'i nam tao*, a kambodzsai *sátiev*, a celebeszi *dunde* és *falundo*, a Szumba-szigeti *jungga* és a Halmahera-szigeti *sulepe*, valamint a Madagaszkáron, Tanzániában, a Kongói DK-ban és Zimbabweban elterjedt *sese* (de Hen, 1976, 88).³ Szintén az észak-indiai *bīn* (*rudra vīnā*) botciterából kialakult rokonhangszerek még a Fülöp-szigeteken fennmaradt *dungadung*, *kudlung* és a *tabokok* (Wrazen 1986, 41). (3. kép)

^ 2. kép: Botcitera ábrázolása, Borobudur, 900 (Morton 1976 nyomán)

^ 3. kép: *Viná* botcitera, Radzsasztán (Daniélou 1978 nyomán)

A botciterák esetében a húr végigfut egy botforma hangszertesten, amire érintőket faragtak és tökhéj vagy egyéb anyagú rezonátor van szerelve (Daniélou, 1978, 90). Jellemző játékmód, hogy a lopótök rezonátort a mellkashoz szorítják, amely játékmód Délkelet-Ázsiából és Közép-Afrikából is adatolható (Collaer, 1979, 32). (4. kép) A botciterák morfológiai szempontból két fő csoportra oszthatóak. A hengeres botformájú citeratípusok Indiában, Laoszban, Thaiföldön, Kambodzsában, Indonéziában és Kelet-Afrikában elterjedtek (Sachs, 1929, 181). A botciterák másik típusánál a hangszernyak szögletes kidolgozású, amely típus elterjedési területe Indonézia (Celebesz, Halmahera, Ternate, Banggai és Szumba) Madagaszkár, illetve Kelet- és Közép-Afrika (Sachs, 1929, 201). Afrikában a különböző botcitera típusok elterjedési területe Burundi, Kenya, Kongói DK, Malawi, Mozambik, Ruanda, Szudán, Tanzánia, Uganda és Zambia (Blench, 1984, 167). (5. kép)

Mivel a kelet és közép-afrikai botciterák felépítésüket tekintve rokoníthatóak az indiai, az indonéz és a madagaszkári botcitera típusokkal, a hangszertípus valószínűsíthetően az Indiai-óceánon átívelő korai hajózó népeességmozgások által jelenhetett meg Afrikában (Jones, 1971, 167-171). Más vélemények szerint a madagaszkári botciterák morfológiai vizsgálatai inkább arra engedtek következtetni, hogy a hang-

^ 5. kép: Botcitera érintőkkel, Kongói DK (Ganseman-Schmidt-Wrenger 1986 nyomán)

^ 4. kép: Botcitera érintőkkel, Vietnám (Collaer 1979 nyomán)

szertípus az afrikai kontinensről származhat (McLoad, 1977, 199). A madagaszkári botciterák jellegzetessége a hangszernyakon alul és felül egyaránt kialakított 3-4 érintő és a két részből összeállított kabaktök rezonátor.⁴ Ezek a morfológiai jellegzetességek az afrikai botciterákon szintén megtalálhatók, míg a korábban rokonított celebeszi botciterákon nem. Viszont az India keleti részén élő dravida nyelvű sora népcsoport körében elterjedt *jengjurangrai* elnevezésű botcitera típuson hasonló két részből összeállított kabaktök rezonátor található (Sitapati, 1933, 23). A Kongói DK keleti részén a basi népcsoport körében elterjedt *nzenze* négyszögletes hangszernyakú botciterára szintén két különálló részből összeragasztott, nagyméretű tökrezonátort illesztenek (Merriam, 1982, 176). A *nzenze* botcitera végén három érintőt alakítanak ki, de a három húr közül csak az egyik fut az érintők fölött és a másik kettő a hangszernyak két oldalával párhuzamosan van végigvezetve. A három érintő segítségével elméletben négy hang képezhető, de nem minden érintőt fognak le és a szabadon rezgő húrokkal rövid basszushangzásszerű kíséretet produkálnak.

A Kongói DK déli részén élő *luluva* népcsoport körében elterjedt *luzenzu* elnevezésű háromhúros botciterán a legmagasabb hangú húr elnevezése férfire („mulume”), a legmélyebb hangú húr nőre („muhaji”) és a középső hangmagasságú húr a fiúra („songaluwe”) utal, amely elnevezések az erősen patriarchális szemléletet tükrözik és ezért a legmagasabb húr a felsőbbrendű, ami a férfiakat jelképezi (Laurenty, 1960, 115). A Kongói DK népcsoportjainak botcitera elnevezései áttekintése szintén igazolja a hangszertípus diffúz elterjedését: kabongo *lunzenze*, luba *luzenzu*, bali és luntu *lusese*, lega, mamwu és vira *sese*, ikela *isese*, songye *tusese*, moba *senze*, komo *nsenze*, kusu *zenze*, lombi és hima *nzenze*, bembe, luisa és shi *zeze*, zela *dizeze*, bubu *dzendze*, holoholo *dyedye*, mbuja *djedje*, nkundo *djedji*, konda *idjendje*, mongo *ndjendje*, ngombe *djinge* (de Hen, 1960, 152). Ráadásul a Közép és Kelet-Afrikában elterjedt botciterák *zeze/nzeze/nzenze/enzenze* elnevezését és ezek metaplazmusait (szavakon belüli morfológiai változások) nem kizárólag a botciterákra alkalmazzák, mert szintén ezt a kifejezést használják a vályúcitera és a fidula típusok megnevezésére, mint például Tanzánia középső részén a gogo népcsoport íjhárfa típusának és a busman szandave népcsoport zenélő íjtípusának szintén *zeze* az elnevezése (Blench, 1984, 167). A szuahéli *zeze* terminus egyértelműen a botcitera hangszertípus leírásaként fogható fel: „zeze: aina mojawapo ya kinanda cha kamba chenye tungi la kitoma au ubao ulio bapa” – úm. ’egyfajta húros hangszer, amelynek tökedény vagy lapos fadarab alkotja a testét’ (KKS 1981, 322). Amelynek nem kizárt, hogy végső forrása az óegyiptomi *dzedze* íjhárfa elnevezés lehetett (Sachs, 1929, 202). Ebben az esetben a terminus az ókori egyiptomi íjhárfákkal együtt, azok elnevezéseként kerülhetett Közép- és Kelet-Afrikába és vált a később megjelenő húros hangszertípusok általános terminusává. A botcitera hangszertípus az arab karavánok segítői, a nyamwezik által terjedt el a Kongói DK népcsoportjai körében (Coart – de Haulleville, 1902, 125). Az arab karavánok által a botciterák megjelenése adatolható a Kongói DK északi részéről, az Ariwimi-folyó vidékéről, és délről a luba és a lala-bisa népcsoportoktól is, akik által Zambiában is elterjedt a hangszertípus (Costermarks, 1947, 629).

Kelet-Afrikából a 19. századtól adatolható a botcitera típusok jelenléte a luguru, a makonde, és a jao népcsoportok körében és általuk más népcsoportok is megismerték (Kubik, 1982, 112). Tanzániában a tengerparti régióban Dar es-Salaam és Zanzibár, illetve a Pangani-folyó környékén elterjedt 3 érintős, 2 húros botcitera típusok jellegzetes, villás végződésű kialakításúak.⁵ Hasonló 2 húros botcitera típus elterjedése adatolható az ország keleti régiójából a nyamwezi népcsoport köréből.⁶ Malawi déli részén a jyo népcsoportnál használt négyszögletes hangszernyakú *sese* elnevezésű botcitera típus a Zambézi-völgy kereskedelmi útvonala mentén került a yao népcsoporthoz (Kubik, 1982, 112). Azonban az átvételek során megfigyelhető, hogy a helyi zenészek a saját zenei igényeiknek megfelelően kisebb módosításokat is eszközölnek a morfológiailag megegyező hangszertípuson. Mert a közép-afrikai típusoktól eltérően a *sese* már négy húros, de a többi típushoz hasonlóan csak három érintőt alakítanak ki a hangszernyakon, ami bizonyítja a hangszer átvételét. Szintén helyi fejlesztés, hogy a hangszernyak végén három kis, mozgatható, húrhangelő fadarab van, illetve a hangszer azon oldalán, ahol a tők-rezonátor van, a húr végére egy hajlított szárú tollat illesztnek a húr fölé kb. 1 mm magasságban. A megpendített húr rezegve csak kicsit érinti a tollat, ami által súrlódó hang keletkezik (Kubik, 1982, 112). Ugyanez a botcitera a szomszédos chewa rokon népcsoport körében *zeze* elnevezéssel ismert (Malamusi, 1996, 62). (6. kép)

A Madagaszkáron elterjedt szögletes botcitera típusokkal kapcsolatban már korán felvetődött annak a lehetősége, hogy még Indonéziából hozhatták magukkal a „hova”, vagyis a szabadok történelmi kasztját alkotó népcsoport ősei (Hornbostel, 1933, 139). Madagaszkár malgas lakosságának szögletes botcitera típusa a *lokanga voatavo* vagy *dzedze* vagy *jejy voatavo*. A „dzedzi” (vagy a szuahéliben „jejy”) kifejezés csak a partvidékre jellemző. A „voatavo” jelentése kabaktök és a „dzedzi”

▲ 6. kép: Botcitera érintőkkel, Malawi (Kubik 1982 nyomán)

7. kép: Botcitera érintőkkel, Madagaszkár (NGDMA 1984 nyomán)

terminus valószínűsíthetően a közép-afrikai elterjedtséget mutató *zeze* botcitera típus elnevezésével rokonítható (McLeod, 1977, 198). Madagaszkáron a sziget belsőjében a hangszertípus elnevezése a *lokanga voatavo*, amelynek jelentése „fidula kabaktökkel”. A hangszertípust eredetileg a nemesség használta, majd a későbbiekben a rabszolgák körében terjedt el. A *lokanga voatavo* hangszertípust általában szóló hangszerként, epikus énekek, családi és falusi ünnepek kíséretére használják. (7. kép)

Az 1970-es évekre az eredetileg egy-két rafia húros hangszerből, 11-13 fémhúros hangszertípusokat fejlesztettek ki. A Madagaszkár keleti részén élő betsimsaraka népcsoport szintén az epikus énekek, az ún. „ridzsa” kíséretére használják a *jeju voatavo* botciterát, amit az énekesek családon belül örökítenek át egymásnak (McLeod, 1977, 210). Mivel a *jeju voatavo* botciterán a játék bonyolult technikát igényel, a zenészek egyik jellemzője az ősz haj, amely a több évtizedes gyakorlást mutatja. A betsimsaraka népcsoport körében elterjedt 3 érintős *jeju voatavo* felépítését tekintve egyértelműen rokonítható a közép- és kelet-afrikai botcitera típusokkal. Összességében az afrikai botcitera típusok morfológiai jegyei arra mutatnak, hogy az Indiai-óceánon átívelő kereskedelem által jelenhetett meg Kelet-Afrika partvidékén és onnan került át a Madagaszkár nyugati részén élő malgas népcsoporthoz, amire a hangszertípus malgas-swahili keverék terminus *dzedzi voatavo* elnevezése is magyarázatul szolgálhat (Blench, 1984, 169).

A Hornbostel-Sachs féle besorolás a botcitera típusú hangszerek alsóportjába sorolja az ún. hárfaciterákat („Harfenzither”, vö. Hornbostel-Sachs, 1914, 16). Illetve a Hornbostel-Sachs hangszertipológia rendszert 2008-ban felülvizsgáló MIMO (Musical Instrument Museums Online) konzorcium a hárfaciterának besorolt *mv*

és egyéb elnevezésű, húrtartó lábas hangszereket továbbra is a citerák (314.22) közé sorolja (Birley – Myers – Villaert, 2011, 15.). Holott azok szintén nem felelnek meg a citera típusú hangszerek főbb definíciójának, miszerint a húroknak a hangszertest teljes hosszában, egymás mellett, és nem egymás felett kellene párhuzamosan végigfutniuk. A hárfaciterák a citerák olyan csoportját alkotják, amelyeknél a hangszer húrjai középen egy lábon futnak át és ebből fakadóan nincsenek érintői. A hárfaciterákon 1 vagy akár 6 tökrezonátor is lehet és a botformájú nyak közepéből vertikálisan egy rovátkolt fa áll ki, amire hegyesszögben 3 vagy 5 húr feszítenek. (8. kép) Ennek alapján a hárfaciterákat inkább a hárfa típusú hangszerek közé kellene sorolni, mert a kapcsolatuk a „hárfalantokkal” erősen valószínűsíthető, és egyáltalán nem kizárt, hogy egy hasonló hangszer lehetett az archetípus, amely a niger-kongói (mande és nyugat-atlanti ág) nyelvcsaládhoz tartozó népek migrációja révén kerülhetett a térségbe, ahol nagyobb tökrezonátor hangszertestet szereltek rá, illetve a közép-afrikai hárfa típusok fából kialakított hangszertestek formája is hatással lehetett a magasított húrtartó-lábas helyi hangszerek kialakulásában. Sőt minden szempontot figyelembe véve annak is felvetődik a lehetősége, hogy a magasított húrtartó-lábas afrikai hangszereket egy teljesen önálló csoportba kellene sorolni.

A hangszertípus eredete a dél-indiai *kinnari* hárfacitera hangszertípusig vezethető vissza, amelyeknél nagyméretű recézett húrtartó lábakat alkalmaztak, illetve

^ 8. kép: Mvet hárfacitera, Kamerun (Gansemans-Schmidt-Wrenger 1986 nyomán)

a kameruni hárfaciterák felépítése egyértelműen rokonítható a borneói dajakok *enkratong* elnevezésű recézett húrtartólábas hárfatípusaival (Sachs, 1923, 125). Egy másik hangszertípus a szabályozható membrános homokóra dobtípusok hasonlósága miatt vetődött fel annak lehetősége, hogy valamikor a Kr.e. 2. században kapcsolat lehetett India és Afrika között és a nyugat-afrikai homokóradobok az ebben az időszakban megjelenő homokóradobok leszármazottai lennének (Marcel-Dubois – Auboyer, 1941, 226). Az elmélet alátámasztására szolgálhat, hogy a mai Szudán északi részén található Meroé romjai reliefjeinek stílusa, illetve indiai elefántok ábrázolása szintén igazolni látszanak a kapcsolat lehetőségét (Arkell, 1951, 57). A Meroitikus Királyság 4. században bekövetkezett hanyatlása után a nilus-szaharai nyelvű népek dél-szudáni és kelet-afrikai irányú vándorlásával több korábban ismeretlen hangszertípus is elterjedhetett a közép-afrikai térségben (Wachsmann, 1964, 86). A hárfaciterák elterjedési területe Kamerun déli része, Gabon, Egyenlítői-Guinea, Kongói DK és a Közép-Afrikai Köztársaság déli és nyugati területei (Gansemans – Schmidt-Wrenger, 1986, 112). Egy a térségbeli hárfacitera típusokat vizsgáló komparatív elemzés alapján a hárfacitera eredetileg a fang (pahouin/pangwe) népcsoport hangszere lehetett és tőlük vették át a gbyaya, a mbochi és a kongo népcsoportok (Hornbostel, 1913, 330). Ez a megállapítás valószínűleg azzal is összefüggésbe hozható, hogy a korai néprajzi kutatások úgy vélték: a fang népcsoport eredetileg a nilus-szaharai nyelvet beszélő csoportok közé tartozik, akik a Felső-Nílus vidékéről érkeztek a közép-afrikai térségbe, de a későbbi vizsgálatok megállapítása szerint bantu nyelvűek, akik a hausa rabszolgavadászok miatt, a 7-8. században húzódhattak déli irányba a mai lakhelyükre (Appia – Gates, 2010, 415-419).

Afrikában a hárfaciterák legáltalánosabb elnevezése a *mvét*, ezen túlmenően még az *otchendje*, *mbo loya*, *baya*, *ebenza* és a *ngombi* elnevezések szintén ismertek. Kamerun középső részén a tikar népcsoport körében elterjedt 5 húros *mbo loya* hárfaciterán tíz különböző hangot tudnak megszólaltatni (Wegner, 1984: 35). A *mbo loya* elnevezésben a több hangszernév előtagjaként szerepelő „mbo” kifejezéshez társul a „loya” jelző, ami a Kamerun középső részén élő tikar népcsoportnál egy zenei- és táncforma elnevezése (Kubik, 1989, 56). (9. kép) A hangszertípus jelenléte a tikar népcsoport Kamerun déli részén élő népcsoportokkal való kapcsolatát jelzi, mert itt a beti, a bulu, az ewondo az eton népcsoportok körében elterjedt *mvét*, a mvele népcsoport *ebenza*, Gabon keleti részén a teke népcsoport *baya*, és a Kongói Köztársaság nyugati részén a makua népcsoport *ngombi* elnevezésű hárfacitera típusai egyaránt rokoníthatóak a *mbo loya* típussal (Gansemans – Schmidt-Wrenger, 1986, 112). Felépítését tekintve a Kamerun keleti részén élő bakoko népcsoport körében elterjedt 4 idiokord húros hárfacitera szintén ide sorolható.⁷ A hárfaciterákon a nyugat-afrikai griok-hoz hasonlóan hivatásos énekmondók játszottak, akik a szóbeli hagyományokra épülő mesék és a mítoszok őrzői és előadói voltak (Gansemans – Schmidt-Wrenger, 1986, 112). Az „ongben” vagy „mvét ekan” elnevezésű énekmondók leghosszabb, *mvét* hangszerrel kísért ún. „eban” énekciklusa akár 12 óra hosszú előadás is lehet (Alexandre, 1974, 3). A teljes jogú énekmondó mesterré váláshoz „mbomo mvét” csak különböző próbák és rituális beavatások után válhatott

^ 9. kép: Mbo loya hárfacitera, Kamerun (Kubik 1989 nyomán)

10. kép: Énekmondó mvet hárfaciterával, Gabon (Schmidt-Wrenger 1986 nyomán)

valaki, amelynek során szimbolikusan meg kell halnia és a testi épségét is fel kell áldoznia, ezért sok közöttük a vak, az impotens vagy egyéb testi hibával rendelkező (Alexandre, 1974, 2). (10. kép)

A botciterától eltérő, de szintén archaikus citera típus a csőcitera, amely felépítését tekintve egyetlen hosszú, vékony csőszerű hangszertestből és egy arra a teljes hosszában kifeszített húrból vagy húrokból áll, amely archaikusabb formájában idiokord lehetett, vagyis egy rostos növényi agyag oldalából szálirányú hasítással alakíthatták ki rajta a húrozatot.⁸ Fejlettebb formájában már erősebb vagy rugalmasabb anyagból erősítettek rá egyéb anyagból készült húrokat, így kialakítva a heterokord csőcitera típusokat.⁹ A botciterákhoz hasonlóan a csőciterák kapcsán is minden adat arra enged következtetni, hogy az Indiai-óceánon keresztül érkezhettek a hangszer először Madagaszkárra, de a botciteráktól eltérően nem terjedtek el a kontinensen (Blench, 2014, 684). Habár a holland nyelvész Reeland már 1708-ban kimutatta, hogy Madagaszkár lakói, a *malgasok* nyelve a maláj-polinéz nyelvcsaládhoz tartozik (van Reeland, 1708, 55-139), de a bevándorlás ideje és a kiindulópontja még sokáig vita tárgyát képezte. A legújabb kutatások összességében arra mutatnak, hogy a

malgas népesség alapját képező maláj ősnyelvet beszélő hajósok Borneo déli vagy keleti részéről érkeztek az 5-7. század közötti időszakban (Blench, 2007, 77). Ehhez kapcsolódóan a csöcitera hangszertípus valamikor a 6. század folyamán érkezhett Szulavéziről Madagaszkárra, ahonnan a már kevert bantu-ausztonéz nyelvű populáció vándorlása által a 9. században a Comore-szigetekre, majd a 17. században a már bantu elnevezésű *mulumba* csöcitera a Seychelle-szigetekre is eljutott (Blench, 2014, 681). A csöciterákról jóval kevesebb ikonográf adat és leírás marad fenn, mint a botciterákról, ezért a hangszertípus kialakulásának feltételezett helye Indokína (Sachs, 1923, 97). (11. kép) A többhúros vagyis polikord csöciterák keleti elterjedési területe a Fülöp-szigetek északi és déli hegyvidéki régiói, Szulavézi, a Maluku-szigetek, Nyugat-Új-Guinea és Kelet-Timor (Blench, 2014, 683). Ezen belül Malajziában különösen sok csöcitera típus található, több regionális elnevezéssel (kecapi, krem, pregan, lutong, satong, tangkungon) és komoly kulturális beágyazottsággal, amely összességében egy hosszan jelenlévő elterjedtséget feltételez (Matusky, 1985, 150). (12. kép)

A csöciterák legnyugatibb irányú elterjedését a Madagaszkáron elterjedt *valiha* képviseli, amelynek sok altípusa alakult ki. A legtöbb *valiha* idiokord csöcitera, de újabb fejlesztésként heterokord típusok is kialakultak. Mivel a *valiha* a délkelet-ázsiai csöcitera típusokkal rokonítható, ezért felmerült annak a lehetősége, hogy a hangszertípus elnevezése a „vádiha”, vagyis ’szent hangszer’ kifejezésből eredeztethető (Sachs, 1938, 51). Madagaszkáron északi és keleti hegyvidéki régiójában egy endemikus madagaszkári bambusznak „Valiha diffusa” az elnevezése

^ 11. kép: Idiokord csöcitera, Vietnám (Collaer 1979 nyomán)

^ 12. kép: Heterokord csöcitera pálamlevélből fonott rezonátorral, Nyugat-Timor (Collaer 1979 nyomán)

és hagyományosan ebből készítették a *valiha* csöciterákat. Az elnevezés viszont a bambusz helyi általános elnevezéséből a „vologaz” vagy „volo”-ból származtatható (Surrey – Everett, 2000, 46-47). Ami ilyenformán jó eséllyel a maláj „buluh” vagyis ’bambusz’ kifejezésre vezethető vissza, ahol gyakori a ’b’ és a ’v’ felcserélődése, ezért nem valószínű, hogy kapcsolatba hozható a szanszkrit „vādiha” elnevezéssel. A *valiha* csöcitera oldalából kihasított húrokat, kobaktökből kialakított kis húr tartó lábakkal emelik el a hangszertesttől, amelyek mozgatásával hangolható a hangszer. Habár a királyság korában a *valiha* nemesi hangszer volt, de ettől függetlenül a rabszolgák között is elterjedt a használata, mivel azonban a hangszer használatával büntetést kockáztattak, titkolniuk kellett, hogy tudnak rajta játszani (McLeod, 1964, 280). A *valiha* ezért megmaradt családi használatban, és leginkább a másodszori temetéskor, illetve vallásos szertartások alkalmával szólaltatták meg. Bár akadnak virtuóz játékosok, a *valiha* megmaradt énekkísérő hangszernek. Az újabb típusok között két alapforma terjedt el: a dobozos formájú *valiha vata* és a csónak formájú *valiha lakana*. Az eredetileg szakrális hangszertípus a későbbiekben népzenei és modern popzenei hangszerré vált (McLeod, 1964, 281). Ebből kifolyólag megjelentek a fémhúros, kromatikus hangsorú *valihák*.¹⁰ (13. kép) A malgas népesség kirajzásával a 9. században a Comore-szigetekre is eljutott a csöcitera hangszertípus (Blench, 2014, 684), ahol (Madagaszkártól eltérően) az alsóbb társadalmi osztályhoz tartozó szuahéli nyelvű halászok jellegzetes laposcitera hangszertípusa a *valiha ndzedze*, a szintén elterjedt botciteráknak viszont *zeze* az elnevezése (Ottenheimer, 1970, 460-461).

13. kép: Heterokord valiha csöcitera, Madagaszkár (wikipédia nyomán Rob Hooft felvétele)

^ 14. kép: Tutajcitera ábrázolása, Hindusztán (Sachs 1929 nyomán)

Tulajdonképpen több, egymáshoz erősített csöves citerából épülnek fel az ún. tutajciterák. A csövekbe a különleges effektusok elérésére csörgő dióhéjtörmelék is elhelyezhetnek, illetve a rezonancia erősítése céljával a citera alá tök rezonátort is szerelhetnek. A tutajciterák jellemzően idiokord hangszerek, amelyeken a húrokat a hangszertestként szolgáló csövekből alakítják ki. A csöveget nádból, bambuszból vagy kölesből válogatják össze. A hosszában hasított húrok alá fapálcákat csúsztatnak, amelyek megemelik a húrokat. Mivel a hangszer hangja önmagában nem elég erős, ezért gyakran nagyobb kabaktökből kialakított rezonátort erősítenek a tutajcitera alá. A tutajcitera hangszertípus elterjedéséről Afrikán kívül India középső és északkeleti területeiről vannak szórványadatok, ezért az organológusok már korán felvetették egy korai történeti kapcsolat lehetőségét (Hornbostel, 1933, 289). Bengáliában és Bangladesben a magh (arakan) és India középső részén a gondi népcsoport körében maradtak fenn tutajcitera típusok (Sachs, 1929, 140). (14. kép) Mivel a gondik a dravida népcsoporthoz és a maghok pedig a tibeto-burmai nyelveket beszélő ősi népcsoportokhoz tartoznak, valószínűsíthető, hogy a tutajcitera típusok is egy korai, eddig még nem teljesen feltárt, Indiából kiinduló ősi bevándorlás által jelenhettek meg Afrikában (Sachs, 1940, 233). A tutajciterák afrikai elterjedési területe a 20. század eleji adatok szerint Egyiptom, Szudán, Nigéria, Uganda, Kongói DK, Kenya és Malawi (Sachs, 1929, 140). Ezen túlmenően Beninben a goun népcsoport körében is elterjedt *adjalin* elnevezéssel, ahol a Porto-Novo királyságban rituális hangszerként alkalmazták (Kinseher, 2005, 260). Burkina

Faso középső területén a bwa (bwamu) népcsoportnál szintén elterjedt egy hasonló tutajcitera típus, a *tian-houn* (Boni, 1962, 256). Nigéria középső részén a Jos-platón élő berom népcsoport tutajciterájának *jomkwo* az elnevezése. A hangszertípus hátára gyakran erősítenek csörgőt is, amit a tutajciterán játszva, rázással szólaltatnak meg (Blench, 2005, 7). A *jomkwo* citerát ritmuskísérő hangszerként alkalmazzák, ének és tánc-kísérő szerepkörben. A szomszédos aten népcsoport kiszárított köles szárból (Sorghum vulgare) készíti az idiokord (a húrok a hangszertestből vannak kihasítva) tutajciteráit, amelyen pentaton hangolással hármassorokba vannak a húrok rendezve és a középső húrokat megkettőzik. (15. kép) Az atenek a tutajciterákat a hüvelykujjaikkal, ún. pörgetős játéktechnikával pengetik, amely Közép-Nigéria népeire jellemző játékmód (Blench, 2005, 7).

A tutajciterák némely típusánál, mint amilyen a Kongói DK-ban elterjedt *totombito*, a lapciterákhoz hasonlóan, vékony húrtartó lábakat alkalmaznak, a vályú- és a lapcitera típusokra jellemző módon a hangszertest végébe vágott vajatokba vezetik a húrokat (Alves, 2013, 55). Szórvány elterjedést mutat a Kongói DK északi részén a mombutu népcsoport körében elterjedt *seki* lapcitera típus, amelynél kis, mozgatható, húrtartó pálcikák alkalmazásával tudják hangolni a hangszert (Tracey, 1966, 49). Az öt húr a hangszertest két végébe fűrt kis lyukakon körkörösén átvezetik és a mozgatható húrtartó pálcikák segítségével a rezgő húr hosszát szabályozva, a *seki* behangolható. A kabaktökből kialakított rezonátortestet a hangszertest két oldalára fűrt lyukon átvezetett növényi anyagból sodrott zsinór segítségével rögzítik a hangszertesthez. A *seki* citeratípust a két kézben tartva a hüvelykujjakkal pengetik. A húrtartó láb alkalmazása délkelet-ázsiai kapcsolatot sejtet, mert azon a területen elterjedtek a húrtartó lábas kivitelezésű idiokord citera típusok, amelyekből a bonyolult felépítésű, heterokord, húrtartó lábas távol-keleti citeratípusok is kifejlődtek. A húrtartó láb nélküli lapciterák a délkelet-ázsiai néprajzi analógiákon túlmenően Közép-Afrika keleti részén mutatnak összefüggő területi elterjedést, és amelyek morfológiai sajátosságai és az elnevezések hasonlósága diffúz elterjedést feltételez (Hornbostel-Sachs, 1914, 578). Az afrikai lapciterákhoz nagyon hasonló felépítésű lapciterák Burmából és a Fülöp-szigetek északi hegyvidéki területeiről is

▲ 15. kép: Idiokord tutajcitera, Nigéria (Kubik 1989 nyomán)

▲ 16. kép: Lapcitera kabaktök rezonátorral, Kongói DK (De Hen 1960 nyomán)

adatulhatóak, így azok elterjedése egyértelműen az ausztronéz nyelvű népcsoportok migrációival magyarázható (Campos – Blench, 2014, 174-179). A Kongói DK északi részén elterjedt lapcitera típus a *banzu*, aminek a boa népcsoportnál 13 húros, a mangbetu népcsoportnál 11 húros, a zande népcsoport körében 9 húros változatai alakultak ki (de Hen, 1960, 259). A *banzu* lapciterákon körkörösén tekerik ugyanazt a húrt, ami a hangszerrest felső és alsó végén kialakított furatokban fut, amelyek egymástól való távolsága egyben a húrok egymástól való távolságát is szabályozza. Mivel a növényi anyagból készült húrok rezgése önmagában nem lenne elég hangos, a hangszerrest aljára vagy egy félbevágott kabaktök rezonátort vagy egy ívesen meghajlított fakéreg rezonátort erősítenek.

A Kongói DK északkeleti részén élő népcsoportok körében a *banzu* citerával rokonítható laposciteratípusok elterjedtek, mint a makere 10-11 húros *gombi*, a malele 6 húros *nengombi*, a mbuja 13 húros *ngbandje* és a sere 11 húros *bwanzi* (de Hen, 1960, 156). Morfológiai szempontból és a hangszerelnevezések hasonlósága alapján szintén a *banzu* citera típussal és elnevezéssel rokonítható Malawiban a *yao* és a *nyanja* és Zambiában a *chewa* népcsoportok körében elterjedt *bangwe* (Dias, 1986, 244). Szintén ide sorolható a Zimbabweban elterjedt *bagwe* lapcitera típus, amelynek lokális jellegzetessége, hogy a kabaktök rezonátort nem a citera aljára erősítik, hanem a lamellofon hangszeretpushoz hasonlóan a citera felső végét, nagyobb méretű kivájt kabaktök edénybe helyezik. Ezzel rokonítható megoldást alkalmaznak a Kongói DK keleti részén a *luba* népcsoportnál elterjedt hét húros *ngela* elnevezésű lapcitera típusnál, ahol a hangszerrest felső részén egy hegyes nyúlványt alakítanak ki és arra erősítik a kabaktök rezonátort. (16. kép) Malawi északi részén a *tumbuka* népcsoport körében elterjedt lapcitera típus elnevezése a *pango*, ami tulajdonképpen a központi és a déli területek népcsoportjai körében elterjedt *bangwe* lapcitera elne-

vezés névváltozatának tekinthető (van Zanten, 1983, 90). A szomszédos Tanzánia délnyugati részén a sangu és a safwa népcsoportok körében szintén ismert lapcitera típus a 8-10-14 húros *pango*, amelynek az egyik végén korábban tők, de az 1980-as években már jobbára bádoggal rezonátort alkalmaznak (Kubik, 1982, 216). (17. kép) A *pango* lapciterán tradicionális játékmód esetén a bal kézzel három húrt fognak le és a jobb kézzel, kaszálló mozdulattal pengetik a másik három húrt, de az új játéktechnika már a gitárjátékhoz hasonló. Mivel a hathúros gitár nehezen beszerezhető, a szintén hathúros *pango* citerán kezdtek el a Közép- és Kelet-Afrikára jellemző két-ujjú gitárstílusban játszani, amikor a hangszert rezonátorral felfelé, a gitártartáshoz hasonlóan tartják, a bal kéz három ujjával fogják le a húrokat, a jobb kéz hüvelyk- és mutató ujaival pengetik (Kubik, 1982, 216). (18. kép)

▲ 17. kép: Lapcitera bádoggal rezonátorral, Tanzánia (Kubik 1982 nyomán)

▲ 18. kép: Lapcitera kabaktök rezonátorral, gitárszerű játékmóddal (Kubik 1982 nyomán)

A lapciterákhoz hasonlóan az ún. vályúciteráknál is körkörösén tekerik ugyanazt az egy húrt, ami vagy a hangszerrest felső és alsó végén kialakított furatokban fut, amelyek egymástól való távolsága egyben a húrok egymástól való távolságát is szabályozzák vagy pedig a vályúciterákon alkalmazott fogazott vajatokban vezetik körkörösén végig a hangszerrest teljes hosszán. Az ún. vályúciterák közé tartozó Tanzánia nyugati részén elterjedt *kinanda* elnevezésű (szuahéli nyelven 'húros hangszer') hangszer típus afrikai megjelenését Frobenius szintén egy Óceániából és Délkelet-Ázsiából érkező „malayonigritic”, vagyis maláj és afrikai keveredést okozó migrációval magyarázza (Frobenius, 1897, 637-650). A későbbi kutatások a Comore-szigetek esetében ki is mutattak egy korai polinéz vagy melanéz letelepedést, majd az őket követő maláj és a bantu expanzióval érkező afrikai népcsoportok keveredését (Brucato – Fernandes – Mazéris – Kusuma – Cox, 2018, 58-68). Azonban a Comore-szigeteken nem maradtak fenn vályúciterák, mert az ott található *valiha ndzedze* a lapciterákhoz sorolandó (Ottenheimer, 1907, 461).

Mivel a botciteráktól és csőciteráktól eltérően a vályúciteráknak nem maradtak fenn délkelet-ázsiai analógiái, viszont a morfológiailag nagyon hasonló lapciteráknak igen, ezért valószínűsíthető, hogy a vályúciterák nem Délkelet-Ázsiából érkezhettek, hanem Kelet-Afrikában alakulhattak ki a Délkelet-Ázsiából érkező lapciterákból. Emellett megjegyzendő, hogy a magyar nyelvű terminológiákban megtevesztő lehet a „vályúcitera” elnevezés, mert a magyar citeratípusok három fő csoportját a népi elnevezések alapján kidolgozott tipológia után vályúciterának, kisfejes citerának és hasas citerának nevezzük (Sárosi, 1998, 31). A magyar vályúcitera azonban a lapciterák egyik alcsoportjába tartozik, ezért nem tévesztendő össze az afrikai vályúcitera típusokkal.

Az afrikai hangszerek esetében az összefoglaló jellegű vályúcitera elnevezés több hangszer típust is magába foglal. Közös jellemzőjük, hogy monoxilitikus (egyetlen fából kivájt) kialakításúak és a hangszerrest fölött egyetlen húrt tekernek körbe. Az afrikai vályúciterák elterjedési területe Burundi, a Kongói DK keleti része, Ruanda, Tanzánia és Uganda ugyancsak alátámasztják a hangszer típus Indiai-óceánon át érkező eredetét (Ganseman – Schmidt-Wrenger, 1986, 118). A nagyobb vályúformájú hangszer típusoknak nincs szüksége kiegészítő rezonátor testre, míg a Tanzániában elterjedt vékony, hosszúkás formájú vályúciteráknál szükséges valamilyen kiegészítő rezonátor test alkalmazása, mert a hangjuk önmagában nem lenne elég erős. A Kongói DK Tanganyika tartományában több lopótökhéj-rezonátoros vályúcitera is fennmaradt.¹¹ Tanzánia délnyugati részén a muszlim sangu népcsoport *ligombo* elnevezésű 4-14 húros vályúciteráját a hősi énekek kíséretére használták, amely énekek előadása a főnök engedélyéhez volt kötve (Kubik, 1982, 144). A sangu szóbeli hagyományok szerint a *ligombo* citera a saját hangszerük és miután a hehe népcsoport körében is elterjedt a 19. században, ők kezdték elterjeszteni más népek között is, amit szomszédos pogoro *bango*, a ngonni *libango*, és a bena *kigombo* elnevezések is igazolnak (Lewis-Makala, 1990, 56). A hehe népcsoportnál a *ligombo* citerán játszó zenészt egy tanítványa kíséri úgy, hogy a játék közben kísérő ritmust üt a citera tökrezonátor testén. (19. kép) Tanzánia középső részén a kagura nép-

19. kép: Ligombó vályúciterán játszó zenész és tanítványa, Tanzánia (Kubik 1982 nyomán)

csoport körében elterjedt 6 húros vályúcitera típus jellegzetessége, hogy egyetlen nagyméretű kabaktök rezonátort erősítenek a hangszertest középső részére. A hangszertípus elnevezése a *zeze* vagy *zeze lenye umbo la boga* úm. 'tökhéj alakú zeze'. A hangszertest végén olykor faragott férfifejet alakítanak ki. Tanzánia északkeleti részén a zaramo és kwere népcsoportok körében ugyanennek a vályúcitera típusnak *zeze* vagy *zeze lenye umbo la kihori* úm. 'dereglye alakú zeze' az elnevezése (Kubik, 1967, 29-32).

Tanzánia középső részén a gogo népcsoport körében elterjedt a *sumbi* elnevezésű kb. egy méter hosszú rezonátortest nélküli vályúcitera, ami a Tanzánia nyugati részén elterjedt vályúcitera típusokkal rokonítható és azok egyik lokális változatának tekinthető (Kubik, 1982, 126). Mivel a *sumbi* felépítéséből következően önmagában nem lenne elég erős a hangja, ezért egy lefelé fordított vályúforma kísérohanszerrel, a *pongwa*val együtt alkalmazzák. A *pongwa* oldalán egy kisebb részt kivágnak, és dróttal odaerősítik, amit a zenész játék közben a jobb lába sarkával ritmusosan moz-

gat, ezáltal ritmuskísértet biztosít a saját citerajátékának. A ritmuskísértet erősítendő a zenész bokájára még egy *kengele* nevű, kis pergősor is fel van erősítve. (20. kép)

A nagyobb hangszerestű vályúciteráknak, mint az *enanga*, nincs szüksége külön rezonátortestre. A hangszer típus hasonló elnevezésekkel a Kongói DK, Uganda, Ruanda, Burundi és Tanzánia népcsoportjai körében egyaránt elterjedt. Az *enanga* vályúciterákat leginkább a hősepikai énekek kíséretéhez használták és az ugandai haya népcsoport „Mugasa” és Wamala” hősénekeinek muzikológiai vizsgálata alapján úgy vélik, hogy legkésőbb a Bahinda-Babito dinasztiák idején (1500–1963) de nem kizárt már a 15. század előtt is elterjedhetett a használatuk (Mulokozi, 1997, 164). A Viktória-tó déli szigetén élő kerere népcsoportnál az *enanga* vályúcitera volt az első húros hangszer, ami a 17. század végén terjedt el a körükben (Hartwig, 1972, 455).

A hangszer típus *enanga* elnevezése lehet bantu eredetű, de nem kizárt, hogy nilus-szaharai, mert Uganda északi részén az acholi nép körében szintén ismert (p’Bitek, 1974, 9). Viszont Uganda középső részén a ganda népcsoportnál egy íjhárfa típus elnevezése az *ennanga*, ezért nem kizárt, hogy az lehetett az eredeti elnevezés és a játéktípus analógiája miatt kerülhetett át az elnevezés a vályúciterára (Trowel – Wachsmann, 1953, 390).

Λ 20. kép: Sumbi vályúcitera pongwa rezonátorral (Kubik 1982 nyomán)

Uganda nyugati és déli területein a kiga, a hima és a kunta népcsoportok körében az *enanga* vályúciterával általában az előadó a saját énekét kíséri, amelynek témakörei a hősi tettek, imák a hazáért, áldás és bőség kérése a marhaállomány és a tejminőség érdekében (Gansemans – Schmidt-Wrenger, 1986, 118). Ritkábban a zenészt nagyobb csoport állja körül és tapsolva ritmus- és énekkísértet alkotnak. Amíg Uganda nyugati részén a hima népcsoport körében jellemzően az uralkodó osztályhoz tartozó nők játszottak az *enaanga* vályúciterán, addig a délen a kiga népcsoport körében a közemberek hangszere volt (Kahunde, 2012, 213). Ezzel szemben Tanzániában a hima uralkodóknak a zenei szolgáltatásokat egy külön zenész kaszt, a *nanga* bárdok biztosították, akik az *enanga* vályúciterán kísérték az epikus dalokat (Mulokozi, 1983, 284). Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az ugandai himák, amelynek als csoportjai a nyoro, a toro és nyankore, nem rokoníthatóak a nilota pásztor tanzániai himákkal, akik viszont a ruandai és a burundi tutsik rokonai (Olson, 1996, 225).

Tanzánia északkeleti részén a haya és a mwanza népcsoportok körében elterjedt a 6-8 húros *enanga* vályúciterák egyik jellegzetessége a hangszertestbe vágott csillag formájú, vagy ovális bemetszés az „enanga szeme”, amely a funkcióját tekintve hangnyílás és a hang szórásában van szerepe (Lewis – Makala, 1990, 58). Amíg húrokat korábban állati idegből sodorta a falu bőrfeldolgozással foglalkozó mesterembere, az 1980-as években már nejlon vagy fémhúrt alkalmaztak.

Ruandában az *inanga* vályúcitera a tutsi monarchia idején udvari hangszer volt és a hősénekek kíséretéhez használták, amely dalok repertoárját a történelmi énekek, a személyes élmények és a mindennapok konfliktusai ihlették. Ruanda 1700 előtti őslakosai, a tva (pigmeus) népcsoport körében szintén elterjedt az *inanga* vályúcitera használata, ahol a nők játszanak rajta, akik anhemitonikus (félhang nélküli) pentaton dallamokat előadva nem használják mind a 6 vagy 8 húrt, mert a magasabb és mélyebb hangokat a pengetés erősségével szabályozzák (Gansemans – Schmidt-Wrenger, 1986, 118).

A Kongói DK déli részén a shi népcsoport körében elterjedt vályúcitera típusnak *lulanga* az elnevezése. A fából kifaragott *lulanga* vályúciterának a két végén négyzögletes fogazatot alakítottak ki, amelyekre körkörös feltekerve feszítették

^ 21. kép: *Inanga* vályúcitera, Ruanda (Gansemans-Schmidt-Wrenger 1986 nyomán)

fel a marha ínből készített húrt. Egyetlen húrt körbetekerve nyolc húrosra alakították a hangszert és a vízszintesen tartott hangszer felső részére estek a mélyhangú, és alulra a magasabb hangú húrok. Viszont ebből következőleg a húrok nagyjából egyenlő hosszúságúak és azonos hangmagasságúak, ezért a húrok finomabb és erősebb pendítésével, illetve adott ponton való lefogásával képezik a különböző hangokat (Merriam, 1982, 173-174).

Összességében az afrikai citeratípusok történeti áttekintése rámutat arra az aránytalanságra, amit az afrocentrizmus általánosító ideológiája okozott Afrikával kapcsolatban. Mert amíg a nemrégiben (2020.05.22.-én) elhunyt, mandinka származású guineai, a világzene műfajában tevékenykedő énekes és dalszerző Mory Kante az 1987-es *Yé-ké-yé-ké* című dala videó-klipjének köszönhetően milliók láthatták a *kora* hárfalantot, amivel a számát kísérte, és ennek köszönhetően széles körben ismertté vált a hangszer és a griot-ok zenész hagyománya, addig a rokonhangszernek tekinthető *mvet* hárfaciterákról még napjainkban is csak kevesen hallottak. Pedig a hangszertípus és a rajta játszó „mbomo mvet” ének mesterek a közép-afrikai törzsfőnöki kultúrákban nagyon hasonló szerepet játszottak, csakúgy, mint a kelet-afrikai királyságok *enanga* vályúciterán játszó „nanga” bárdjai. Ezen túlmenően fontos és érdekes történeti adalék, hogy az afrikai citeratípusok morfológiai és etimológiai vizsgálata, illetve a dél- és délkelet-ázsiai történeti adatok és a néprajzi analógiák komparatív áttekintése alapján felvetődik annak a lehetősége, hogy a húrtartólásbas bot- és a tutajcitera típusok, több évszázaddal az európai földrajzi felfedezések időszaka előtt, a Vörös-tengeren átívelő népmozgásokkal már eljuthattak a Nyugat-Afrika keleti részét és Közép-Afrika északnyugati részét magába foglaló régióba. Ezért valószínűsíthető, hogy a valójában nem is a citeratípusok közé tartozó, hanem önálló hangszertípusnak tekinthető afrikai húrtartólásbas hárfaciterák a húrtartólásbas dél-ázsiai botciteratípusokból fejlődtek ki. Ezzel szemben a botciterák érintővel ellátott típusai, a csóciterák és a lapciterák bizonyosan az ausztronéz nyelvű népcsoportok által az Indiai-óceánon átkelő migrációval érkezhettek Afrikába, mert azok recens néprajzi analógiái Délkelet-Ázsiában is fennmaradtak. Viszont a csak Kelet-Afrikára jellemző vályúcitera típusok – mivel hasonló délkelet-ázsiai citeratípusok nem ismertek –, valószínűsíthetően már Afrikában alakulhattak ki a hasonló hűrfeszítésű módozatokat mutató lapcitera típusokból. Az afrikai citeratípusok Indiai-óceán irányából érkező megjelenését szintén alátámaszthatja az a tény, hogy a szubszaharai Afrika területén belül Nyugat-Afrika atlanti partvidékére és Északkelet-Afrikába, illetve Délnyugat-Afrikába és Dél-Afrikába nem jutottak el ezek a hangszerek. Ebből kifolyólag az afrikai citeratípusok történeti áttekintése egyben azt a téves képzetet is cáfolja, miszerint az európai felfedezők és gyarmatosítók érkezése előtt Afrika egy, a világtól elzárt kontinens volt. Ugyanis az Indiai-óceán irányából folyamatosan érkeztek a maláj, polinéz, kínai, indiai, arab és perzsa hajózó népek, akik által a különböző kulturális javak, termelési módok és mezőgazdasági termékek megjelentek, majd a kontinensen belüli kereskedelmi útvonalakon akár nagy távolságra is Afrika-szerre elterjedtek. ☀

Végjegyzetek

- 1 Mivel az észak-afrikai elterjedtséget mutató *qánún* fogólap nélküli citeratípus az arab és az ottomán klasszikus zene hangszereként a közel-keleti régióból származik és Észak-Afrikában is hasonló funkcióban alkalmazták, jelen tanulmány csak a szubszaharai Afrikában elterjedt Délkelet-Ázsiából származó citeratípusok történeti áttekintésére koncentrált.
- 2 Röhrenzithern (312): Afrika und Indonesien (Gonra, Togo Valiha); Floßzithern (313): Vorderindien, Oberguinea, Zentralkongo, Nördliches Nyassagebiet; Brettzithern (314): Borneo, Nyassagebiet, Maláka, Madagaskar, Schalenzithern (315): Deutsch-Ostafrika, Rahmenzithern (316): Bei den Kru Westafrika,
- 3 A hangszerelnevezéseknél a The New Grove Dictionary of Musical Instruments terminusai az irányadók.
- 4 Néprajzi Múzeum, Afrika Gyűjtemény, leltári szám: 25552
- 5 Néprajzi Múzeum, Afrika Gyűjtemény, leltári számok: 25552, 30174, 124941
- 6 Néprajzi Múzeum, Afrika Gyűjtemény, leltári számok: 45369, 45370, 45371
- 7 Néprajzi Múzeum Afrika Gyűjtemény, leltári szám: 135355
- 8 Néprajzi Múzeum, Afrika Gyűjtemény, leltári számok: 103454, 4000
- 9 Néprajzi Múzeum, Afrika Gyűjtemény, leltári szám: 96.18.3
- 10 Néprajzi Múzeum, Afrika Gyűjtemény, leltári szám: 31979
- 11 Leltári számok: 3082; 3083; 1982.013 ld. https://mimo-international.com/MIMO/doc/IFD/OAI_RMAH_94802_NL

Felhasznált irodalom

- ALEXANDRE, Pierre (1974): Introduction to a Fang Oral Art Genre: Gabon and Cameroon mvet. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol.37, No. 1, In Memory of W. H. Whiteley, pp. 1-7.
- ALVES, William (2013): *Music of the Peoples of the World*. 3rd Ed, Boston: Schirmer/Cengage Learning
- APPIA, Anthony – GATES, Henry Louis eds. (2010): *Encyclopedia of Africa*, 1. Oxford University Press
- ARKELL, Anthony John (1951): Meroe and India. *Aspects of Archeology in Great Britain and Beyond*. London, pp. 32-38.
- BIRLEY, Margaret – MYERS, Arnold – WILLAERT, Saskia (2011): *Revision of the Hornbostel-Sachs Classification of Musical Instruments by the MIMO Consortium*. <http://www.mimo-international.com/documents/Hornbostel%20Sachs.pdf>
- p'BITEK, Okot (1974): *Horn of My Love*. Nairobi: Heinemann Educational Books
- BLENCH, Roger (1982): Evidence for the Indonesian Origins of Certain Elements of African Culture: A Review, with Special Reference to the Arguments of A.M. Jones. *African Music*, Vol. 6, No. 2 (1982), pp. 81-93.
- BLENCH, Roger (1984): The Morphology and Distribution of Sub-Saharan Musical Instruments of North-African, Middle-Eastern, and Asian origin. In: *Musica Asiatica* 4. PICKEN Laurence (ed.) pp. 155-187.
- BLENCH, Roger (2005): The traditional music of the Jos Plateau in Central Nigeria: an overview. Cambridge, pp. 1-10.
- BLENCH, Roger (2007): New palaeozoogeographical evidence for the settlement of Madagascar. *Azania: Archaeological Research in Africa*, Volume 42, pp. 69-82.
- BLENCH, Roger (2010): Evidence for the Austronesian Voyages in the Indian Ocean. In: *The Global origins and development of seafaring*. Ed. by ANDERSON, Atholl – BARRETT, James H. – BOYLE, Catherine V.: Oxford, pp. 239-248.
- BLENCH, Roger (2014): Using Diverse Sources of Evidence for Reconstructing the Past History of Musical Exchanges in the Indian Ocean. *The African Archaeological Review*, Vol. 31, No. 4, Special Issue: Africa and the Indian Ocean (December), pp. 675-703.

- BONI, Nazi (1962): *Crépuscule des temps anciens; chronique du Bwamu*. Paris: Présence Africaine
- BRAUER-BENKE József (2018): Az afrikai tamtam-ok avagy résdobok története és típusai. *Afrika Tanulmányok* (12), 1-3, 137-156.
- BRUCATO, Nicolas – FERNANDES, Veronica – MAZÉRIES, Stéphane – KUSUMA, Pradiptajati – COX, Murray P. (2018): The Comoros show the earliest Austronesian gene flow into the Swahili Corridor. *The American Journal of Human Genetics*, 102. pp. 58-68.
- CAMPOS, Fredeliza – BLENCH, Roger (2014): Heterochord Board and Strip Zithers in the Cordillera, Northern Philippines. *The Galpin Society Journal*, Vol. 67 (March), pp. 171-180, 45-47.
- COART, Emile – HAULLEVILLE, Alphonse de (1902): *Notes analytiques sur les collections ethnographiques du Musée du Congo*. Les Arts. I. Bruxelles
- COLLAER, Paul (1979): *Südasiensien*. Musikgeschichte in Bildern. Bd. 1. Lfg 3. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik
- COSTERMANS, B. (1947): Muziek-instrumenten van Watsa-Gombari en omstreken. In: *Zaire, Revue Congolaise* 6. vol. 1. pp. 629-663.
- DANIÉLOU, Alan (1978): *Südasiensien*. Musikgeschichte in Bildern. Bd.1. Lfg 4. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik
- DIAS, Margot (1986): *Instrumentos musicais de Moçambique*. Lisboa
- FROBENIUS, Leo (1897): *Der westafrikanische Kulturkreis*. Petermanns Geographische Mitteilungen
- GANSEMANS, Jos – SCHMIDT-WRENGER, Barbara eds. (1986): *Zentral Afrika*. Musikgeschichte in Bildern. Bd.1. Lfg. 8. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik
- HARTWIG, Charlotte M. (1972): Music in Kerebe Culture. *Anthropos*, Bd. 67, H. 3./4. pp. 449-464.
- de HEN, Ferdinand J. (1960): *Beitrag zur Kenntnis der Musikinstrumente aus Belgisch Kongo und Ruanda-Urundi*. Tervuren
- de HEN, Ferdinand J. (1976): A Case of Gesunkenes Kulturgut: The Toila. *The Galpin Society Journal*, Vol. 29 (May), pp. 84-90.
- von HORNBOSTEL, Erich Moritz (1913): Die Musik der Pangwe. In: *Die Pangwe*. Tessmann, Günther (szerk.) vol.2. Berlin (Reprint 1970), 320.
- von HORNBOSTEL, Erich. Moritz -SACHS, Curt (1914): Systematik der Musikinstrumente. *Zeitschrift für Ethnologie*, Berlin 46, 553-90.
- von HORNBOSTEL, Erich Moritz (1933): The Ethnology of African Sound-Instruments. Comments on „Geist und Werden der Musikinstrumente” by C. Sachs. *Journal of the International African Institute*, Vol. 6, No. 2 (Apr.), pp. 129-157., 277-311.
- JACOBS, Surrey W. L. – EVERETT, Joy (eds.) (2000): *Grasses. Systematics and Evolution*. Csiro Publishing
- JEFFREYS, Mervyn David Waldegrave (1961): Negro influences on Indonesia. *African Music Society Journal*, Grahamstone 2/4. 10-16.
- JONES, Arthur Morris (1964): *Africa and Indonesia: The Evidence of the Xylophone and Other Musical and Cultural Factors*. Leiden: Brill
- JONES, Arthur Morris (1971): An ancient colonial era. In: Klaus P Wachsmann ed. *Essays on music and history in Africa*. Evanston: Northwestern University Press, 167-171.
- KAHUNDE, Samuel (2012): Repatriating Archival Sound Recordings to Revive Traditions: The Role of the Klaus Wachsmann Recordings in the Revival of the Royal Music of Bunyoro-Kitara, Uganda. *Ethnomusicology Forum*, Vol. 21, No. 2, SPECIAL ISSUE: *Ethnomusicology, Archives and Communities: Methodologies for an Equitable Discipline* (August), pp. 197-219.
- KAUFMANN, Walter (1981): *Altindien*. Musikgeschichte in Bildern Bd. 2. Lfg. 8. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik
- KINSEHER, Richard (2005): *Der Bogen in Kultur, Musik und Medizin, als Werkzeug und Waffe*. Norderstedt: Books on Demand
- KKS *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (1981): AKIDA, Hamisi ed. Dar es Salaam: Oxford University Press

- KUBIK, Gerhard (1967): The traditional music of Tanzania. *Afrika* 8. (2). pp. 29-32.
- KUBIK, Gerhard ed. (1982): *Ostafrika*. Musikgeschichte in Bildern. Bd. 1. Lfg. 10. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik
- KUBIK, Gerhard ed. (1989): *Westafrika*. Musikgeschichte in Bildern, Bd. 1. Lfg. 11. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik
- LAURENTY, Jean-Sébastien Laurenty (1960): *Les cordophones du Congo Belge et du Ruanda-Urundi*. Tervuren: Annales du Musée Royal du Congo Belge, vol 2.
- LEWIS, Gareth W. – MAKALA, E. G. (1990): *Traditional musical Instruments of Tanzania*. Dar es Salaam: The Music Conservatorie of Tanzania
- MALAMUSI, Moya Aliya (1996): Stringed Instrument Traditions in Southern Malaŵi. *African Music*, Vol. 7, No. 3 (1996), pp. 60-66.
- MARCEL-DUBOIS, Claudie – AUBOYER, Jeannine (1941): *Les Instruments de musique de l'Inde ancienne*. Paris: Presses Universitaires de France
- MATUSKY, Patricia (1985): An Introduction to the Major Instruments and Forms of Traditional Malay Music. *Asian Music*, Vol. 16, No. 2 (Spring-Summer), pp. 121-182.
- McLEOD, Norma (1964): The Status of Musical Specialists in Madagascar. *Ethnomusicology*, Vol. 8, No. 3 (Sep.), pp. 278-289.
- McLEOD, Norma (1977): Musical Instruments and history in Madagaszkar. In: PIROTTA, Nino (szerk.) *Essays for a Humanist. An offering to Klaus Wachsmann*. New York: 189-215.
- MERRIAM, Alan Parkhurst (1982): *African Music in Perspective*. New York: Garland
- MIDGLEY, Ruth föszerk. (1996): *Hangszerek enciklopédiája*. Budapest: Gemini
- MORTON, David (1976): *The Traditional Music of Thailand*. Berkeley: University of California Press
- MULOKOZI, Mugyabuso M. (1997): The Last of the Bards: The Story of Habibu Selemani of Tanzania (c. 1929-93) *Research in African Literatures*, Vol. 28, No. 1, The Oral-Written Interface (Spring), pp. 159-172.
- NGDMI-The New Grove Dictionary of Musical Instruments I-III. (1984). Szerk. SADIE, Stanley. London: Macmillan Publishers Limited
- OLSON, James Stewart (1996): *The Peoples of Africa. An Ethnohistorical Dictionary*. Westport: Greenwood Press
- OTTENHEIMER, Harriet Joseph (1970): Culture Contact and Musical Style: Ethnomusicology in the Comoro Islands. *Ethnomusicology*, Vol. 14, No. 3 (Sep.), pp. 458-462.
- PRAJNANANDA, Swami (1973): *Historical Development of Indian Music: a Critical Study* (2nd edition), Firma K. L., Mukhopadhyay
- RELANDUS, H. [Adriaan van Reeland] (1708): *Dissertationum Miscellanearum, Pars Tertia et Ultima*. Trajecti ad Rhenum: Guilielmus Broedelet, pp. 55-139.
- SACHS, Curt (1923): *Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- SACHS, Curt (1929): *Geist und Werden der Musikinstrumente*. Berlin: D. Reimer
- SACHS, Curt (1938): *Les Instruments de Musique de Madagascar*. Paris: Institut d'Ethnologie
- SACHS, Curt (1940): *The History of Musical Instruments*. New York: W. W. Norton & Company
- SÁROSI Bálint (1998): *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Budapest: Planétás
- SITAPATI, Savaras (1933): Sora Musical Instruments. *Bulletin du Music Ethnographie du Trocadero*, Paris, pp. 1-8.
- TRACEY, Hugh (1966): Musical appreciation in central and southern Africa. *African Music Society Journal*, Grahamstowne 4. pp. 47-55.
- TROWEL, Margaret – WACHSMANN, Klaus P. (1953): *Tribal Crafts of Uganda*. London: Oxford University Press
- WACHSMANN, Klaus P. (1964): Human migration and African harps. *Journal of the International Folkmusic Council*, Cambridge 16. pp. 84-88.
- WEGNER, Ulrich (1984): *Afrikanische Saiteninstrumente*. Berlin (west): Museum für Völkerkunde
- WRAZEN, Louise (1986): The Early History of the Vīṇā and Bīn in South and Southeast Asia. *Asian Music*, Vol. 18, No. 1 (Autumn-Winter), pp. 35-55.
- van ZANTEN, Wim (1983): Malawian Pango Music from the Viewpoint of Information Theory. *African Music Society Journal*, Grahamstowne 6/3. pp. 90-106.

English Abstract

African Zithers

A general historical survey of African zither types cannot fail to highlight the disproportionalities brought about in the study of Africa by the essentialistic ideology of Afrocentrism. Thus the widely known videoclip of the 1987 hit *Yé-ké-yé-ké* by the late Mory Kante (d. 22nd May 2020), musician and composer of Guinean Mandinka origin has allowed millions to experience the *kora* harp lute with which he accompanied his song and popularized this instrument as well as the musical tradition of the West African griots, while the obviously related *mvét* harp zither is scarcely known today. This despite the fact that both the latter instrument type and its specialists, the *mbomo mvét* master singers, played a very similar role in the cultures of the Central African chiefdoms, as did the *nanga* bards playing the *enanga* trough zither in the East African kingdoms. Another important and interesting historical insight provided by a careful morphological and etymological analysis of African zither types and their terminology that takes comparative account of South and Southeast Asian data and ethnographic parallels concerns the possibility of borrowings. Thus stick and raft zither types may well have reached the eastern half of West Africa and the northeastern part of Central Africa – several centuries prior to the era of European geographical explorations – owing to population movements over the Red Sea. It seems therefore probable that the African stick bridges harp zithers (in fact a *sui generis* instrument type rather than a subtype of zithers) developed from South Asian stick zither types. On the other hand, tube zithers and box zithers – fretted-enhanced versions of the stick zither – certainly reached Africa because of the migration of Austronesian-speaking groups over the Indian Ocean, since their recent ethnographic analogies have survived in Southeast Asia as well. By contrast types of trough zither, confined to East Africa, must have developed in Africa from box zither types, which are based on similar techniques of making the strings tense. The hypothesis of African zither types having originated from beyond the Indian Ocean is further strengthened by the absence of these instruments in such regions of Sub-Saharan Africa as the Atlantic coast of West Africa as well as in Northeast, Southwest and South Africa. Thus the historical overview of African zither types also helps refute the erroneous idea that prior to the arrival of European explorers and colonizers the continent was isolated from the rest of the world. In fact seafaring peoples such as the Austronesians, Chinese, Indians, Arabs and Persians did continually reach it, bringing with them cultural artifacts, production techniques and agricultural products among other things, which would then spread over large distances along the trade routes over Africa.

A szerzőről

PhD, tudományos munkatárs
MTA BTK Zenetudományi
Intézet

About the Author

PhD, Ethno-organologist
Institute for Musicology,
Research Center for the
Humanities, Hungarian
Academy of Sciences

brauer-benke.jozsef@btk.mta.hu

Szarka Evelin

EGYSÉG A SOKFÉLESÉGBEN

A TÁVOLI INDONÉZIA KÖZELRŐL

Indonézia. Mitől olyan különleges az itt élők által beszélt nyelv? Hogyan viselkedünk vendégségben? Milyen furcsaságokkal vagy mulatságos helyzetekkel találkozhatunk, ha elvegyülünk a helyiek között? Mit jelent a gumiidő? Hogyan él ez a rendkívül színes indonéz közösség több ezernyi szigeten, és miként villantja fel identitásának egy-egy különleges elemét közmondásaiban, szimbólumaiban és mesevilágában?

A tudományos megalapozottsággal és ismeretterjesztő igénnyel megírt kötetben mindenki megtalálja az érdeklődésének megfelelő fejezetet – legyen szó izgalmas történelmi, politikai vagy gazdasági tényekről, a mezőgazdaság és a környezet jelenlegi állapotáról, vallási kérdésekről, a kisebbségek együttélését érintő aktuális témákról, a balinéz hagyományos építészeti elvekről vagy innovatív egészségügyi kezdeményezésekről.

A jórészt indonéz nyelvű forrásokra, helyszíni tapasztalatokra és interjúkra épülő, gazdagon illusztrált kiadvány közelebb hozza ezt a távoli országot, segítségével bepillantást nyerhetünk egy változatos és számos meglepetést tartogató ázsiai nép mindennapjaiba: hogy elolvasása után Indonéziára ne csupán a komodói sárkány, az óriási – gyakran iszonyú büzt árasztó, de színpompás – egzotikus növények, az ínycsiklandó fogások, az aromás fűszerek, a jávai előember, valamint a széles mosolyok és a lenyűgöző táncmozdulatok hazájaként gondoljunk.

Keresse a kötetet a Lira Könyvesboltokban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

www.publikon.hu

„FOLYÉKONY ÖRÖKSÉG” A MARRÁKESI VI. MOHAMED VÍZ MÚZEUMBAN

FÜLÖP ZOLTÁN OTTÓ

Az anyagi kultúra megőrzésével, konzerválásával és közvetítésével kapcsolatban a kulturális reprezentáció kérdésköre az 1980-as évektől válik a történet- és társadalomtudományok egyik kulcsfogalmává a diszciplínában végbemenő kulturális fordulatoknak¹ köszönhetően. A tudományos megfigyelés a múzeumi közegre, mint a társadalom nyilvános terére összpontosul. A diskurzusban a fő irányokat a történeti múlthoz fűződő viszony új alapokra helyezése jelenti. A szöveggént felfogott kultúrából [*writing culture*] (Clifford – Marcus, 1986.) a kiállított kultúra felé [*exhibiting culture*] (Karp – Lavine, 1991.) történő hangsúlyeltolódás maga után vonja a gyűjtemények, az általuk elmondott narratívák, a reflexív nézőpont előtérbe kerülését, ami a kurátori praxist is formálja. A múzeum mint egyfajta médium² nem pusztán gyűjt, megóv, ismereteket közvetít, hanem folytonos reinterpretációra ad lehetőséget, többek között olyan kérdéseket állítva az előtérbe, mint a polivokálisitás és az intézményi kommunikáció. (Wilhelm, 2013: 9–14.) A kulturális reprezentációt sajátos értelemadási eljárásként felfogva (Korff – Roth, 1990.; Lidchi, 1997.; Clifford, 1999.) felértékelődik azon kiállítási stratégiák alkalmazása, amelyek meghaladják a tárgyak, képek, dokumentumok bemutatását és a hangsúlyt a gyűjteményezési szempontok, a jelentésösszefüggések újrafogalmazására, az alternatív térhasználatra, a performativitásra helyezik. E módszertani és tematikus változások együtt járnak a bemutatótérek újragondolásával és a disszemináció előtérbe helyezésével. A posztkoloniális fordulatot³ követően a figyelem az Európán kívüli világokra irányul és az 'alteritás', a 'hatalom', a 'transznacionális' fogalmak a vizsgálatok homlokterébe kerülnek. A globális téri átrendeződésre reflektálva a *re-mapping* jegyében kerül sor a világ újrafelfedezésére, így a korábban perifériára szorult földrajzi, politikai térségekhez az eddigiektől eltérő kulturális jelentéseket társítanak. (Bachmann-Medick, 2007.) Az alábbi marrákési esettanulmány példaként szolgál a *múzeumi boom* következtében végbement irányváltásra, egyúttal a hagyományos muzeológiai paradigmáktól való elmozdulásra, emellett ráirányíthatja a figyelmet az örökségkezelés sokoldalú, kontextusfüggő, kulturális megértésen alapuló vonatkozásaira.

A kulturális örökség megőrzésében világszerte kiemelt helyet foglalnak el a memóriaintézmények, ez alól az északnyugat-afrikai térség sem kivétel. Marokkóban az ezredfordulót követően egyes létesítmények a vizuális beszédmódok, a

tárlatrendezés és az építészeti megoldások új lehetőségei felé nyitva igyekeznek a nemzetközi múzeumi vérkeringésbe bekapcsolódni. A kultúrára társadalomszervező tényezőként tekintve keresnek választ a posztkoloniális lét kihívásaira lokális, nemzeti és globális szinten. Központi küldetésüknek tekintik megőrizni a múlt emlékeit és azok újraértelmezése révén kiállítási tevékenységükkel reflektálni az örökségre. A vízkincs mint természeti erőforrás anyagi kultúrán nyugvó megóvásában és reprezentálásában jelentős szerep jut az afrikai kontinensen a márrakesi tematikus múzeumnak. Az itt létrehozott tárlat a kontextusváltásból adódó tárgy- és időkezelés többretegűségét példázza, egyúttal visszatükrözi a recens, plauzibilis muzeológiai tendenciákat. A nem-szokványos épület, a rendhagyó kiállítási környezet és a gyűjtemény közötti kapcsolat értelmezése, a jelentéstartalmak és a reprezentációs technikák közötti összefüggések felfejtése, valamint a rendezési elvek mögött meghúzódó kurátori és intézményi szándék feltárása hozzájárul a múzeum új szerepkörének megvilágításához.

A *Musée Mohammed VI. pour la civilisation de l'Eau au Maroc* (a továbbiakban: VI. Mohamed Víz Múzeum) Marrákesben az 1985-ben az UNESCO által világörökségi helyszínné nyilvánított medinától távol, a *Tensift* folyón átívelő híd és a *La Palmeraie* közelében található. A Casablanca felé vezető úton haladva már távolról szembeötlik az erős vizuális hatású szimbolikus épület, amelyben a kortárs mediterrán és afrikai múzeumi diskurzust erősen befolyásoló vízkincs gyűjteményi tematizálása valósul meg.

Az intézmény azzal a céllal jött létre, hogy bemutassa a marokkói vízgazdálkodáshoz kapcsolódó évezredek alatt felhalmozott tudásanyagot és azt az ország komplex örökségkezelési stratégiájába integrálja. A létesítmény mottója a Koránból vett idézet – „... *Megtettünk a vízből minden dolgot élővé...*”²⁴ – arra utal, hogy az

^ 1. kép A VI. Mohamed Víz Múzeum bejárati felirata. Forrás: Saját felvétel.

^ 2. kép Úton a VI. Mohamed Víz Múzeum felé. Forrás: Saját felvétel.

^ 3. kép Az Al Hamra egyik jellegzetes vörös homokkő épülete. Forrás: Saját felvétel.

arab kultúrában kiemelt helyet tölt be a víz, amelyre a termékenység és a megtisztulás jelképeként, mintegy égi ajándékként tekintenek. Erről tanúskodnak többek között a *hammamok*, valamint a mecsetek szökőkútjai is, amelyek a település tervszerű vízgazdálkodásának kiépítését megelőzően évszázadokon át szolgáltatták a vizet a lakosság számára. Történeti távlatban a múzeum előtt működő szökőkutak a fallal körülvelt, labirintusszerű óvároson kívüli fő ivóvízellátási pontoknak számítottak.

A múzeum Marrákesbe helyezése önmagában is újszerű szemléletet tükröz, hiszen a város távol az Atlanti-óceántól, a Magas-Atlasz lábánál fekszik. A település északi bejáratánál, az oázis szélén elterülő ikonikusnak, nemzetközi szintén is ízlésformálónak tekinthető épület a kontinens egyik leglátványosabb, legmodernebb kulturális helyszíne. Építészeti nyelve igazodik a múzeumépítések 21. századi globális tendenciáihoz, formabontó architektúrája a „*primadonnaépítészetnek*” (Beier-de Haan, 2005: 22.) nevezett irányzat egyik példája. A rendhagyó kivitelezés kedvezően hat a tekintetben is, hogy az intézményre széleskörű médiafigyelem⁵ irányuljon. Az épület vezetőtervezője Rachid Skali Houssaini építészmérnök. A projekt kidolgozásában és megvalósításában számos tudományág képviselői működtek együtt: többek között történészek, mérnökök, örökségszakértők, természettudósok, vízügyi szakemberek részben a neves helyi egyetemről, az *Université Cadi Ayyad*-ról. Az átfogó tervek kivitelezését irányító londoni székhelyű *Museums and Expos International Limited* (MUSE) építészeti gazdag referenciákkal rendelkeztek, hiszen nevükhöz fűződik többek között a 2008. évi Zaragozában megrendezett „*Víz az életért*” (*Water for Life*) mottójú szakexpón a Víztorony pavilon (*Water Tower Pavilion*) és a kuvaiti pavilon megalkotása, ez utóbbi belső térkialakítása rokonságot mutat a *VI. Mohamed Víz Múzeum* installációs megoldásaival.

^ 4. kép Vízemelő kerék a VI. Mohamed Víz Múzeum előtt. Forrás: Saját felvétel.

Λ 5. kép A kuvaiti pavilon egyik emblemikus része a zaragózzai vízexpón.
 Forrás: <http://www.museintl.co.uk/portfolio-item/kuwait-pavilion/>

A memóriaintézmény tagja az UNESCO által a kormányközi hidrológiai program (*Intergovernmental Hydrological Programme*) keretében létrehozott víz-múzeumok globális hálózatának (*Water Museums Global Network*).⁶ Stratégiai partnerséget alakított ki a GIZ-zel (*Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH*, Német Nemzetközi Együtműködési Társaság Kft.), valamint a rabati egyetemen működő CNRST-vel (*Centre National pour la Recherche Scientifique et Technique*, Nemzeti Tudományos és Műszaki Kutatóközpont).⁷ Jelentőségét aláhúzza, hogy a létesítményt 2017 januárjában az Alavita-házi Moulay El Hassan (2003–) koronaherceg avatta fel az uralkodói család több tagjának jelenlétében, majd mintegy öt hónap múlva a múzeumi komplexum megnyitotta kapuit a közönség előtt. Az épületegyüttest négy fő egység alkotja: a tárlatoknak helyet adó főépület, az oktatási pavilon, az informatikai terem, valamint a zöldövezetként szolgáló pálmaliget, amelynek revitalizációjával a múzeum a falakon túlmutató (*musée au-delà des murs*)⁸ kulturális térré bővült. A tájrendezésbe integrált építmény egyúttal a jó ökológiai gyakorlatok demonstrációs helyszínévé is vált. A parkban tett kellemes séta során a látogatók megismerhetik a Marokkói Királyság kertépítészeti tradícióit, öntözéstechnikáit.

A *Ministérie des Habous et des Affaires Islamique*, vagyis az iszlámügyi minisztérium fenntartásában lévő intézmény állandó és időszakos kiállításoknak, valamint efemer eseményeknek egyaránt otthont ad. Az egyszerre mintegy háromszázötven fő befogadására alkalmas kulturális központ egész évben rendszeresen fogad csoportokat elsődlegesen Marrákesből, valamint *Al Haouz* tartományból. A háromszintes épületbe lépve az érdeklődőt egy hatalmas fogadócsarnok várja, ahonnan a látogató a kiállítóhelyiségekhez juthat el. Az útvonalat úgy alakították ki, hogy a magasságbeli adottságokat hasznosítva a belső köralakú központi részen összeérnek a különféle szcenírozási technikák mentén szervezett terek, ezáltal sajátos proxemika alakul ki. Az egyes gyűjteményi egységek között mozgólépcső könnyíti meg az átjárást.

^ 6.–7. kép Felvételek a múzeumot övező pálmaligetéről. Forrás: Saját felvétel.

Afrika egyik legnagyobb tematikus intézménye⁹ tárgyörök szerint mutatja be a víz történelmi és kulturális szerepét, a hozzá kötődő szellemi tartalmak sokszínűségét, tervszerű felhasználásának módjait. A vízgazdálkodás számos aspektusát érintő bemutatóterek visszatükrözik a marokkói örökségfelfogás lényegét, miszerint az örökség nem állandó, hanem élő és dinamikus, folytonosan alkalmazkodik az „itt és most” körülményeihez, a kulturális csere révén hagyományozódik és válik megismerhetővé. E látásmód nem a múlt javainak passzív átvételéből táplálkozik, hanem az aktuális jelenre vonatkoztatott, a megváltozott tudásra és tapasztalatra épített értelemadási eljárást jelent, amelyben a múlthoz való újfajta viszonyulás nyilvánul meg. E megközelítésben az egymást követő nemzedékek nemcsak átöröklik elődeiktől a már meglévő kulturális mintát, hanem azt szüntelenül újratermelik, időről időre új, kreatív válaszokat fogalmaznak meg, így kapcsolva össze az idősíkokat.

A múzeum az arab kultúra vízhez kötődő társadalmi gyakorlatait, szokásait jól megtervezett keretrendszerben innovatív módon teszi közzé. A kulturális örökség változásait folyamatszerűen modern technikai eszközökkel mediálja a széles közönség felé, amely a víz sokrétű értékének tudatosítását és a hozzá társított ismeretek elmélyítését szolgálja. A tárlat többféleképpen láttatja a marokkói, tágabb spektrumban a muszlim hidraulikus örökséget. Az észak-nyugat afrikai vízgazdálkodás eltérő kontextusait a „folyékony örökség” szociális, kulturális, ipari, technológiai metszetű reprezentálásán keresztül közvetíti a látogatók felé. Az intézmény a víznek az ország történelmében és örökségalkotásában történő hangsúlyozásán túl arra törekszik, hogy egyfajta modern interaktív központként globális szintűvé szélesítse a vízkincs

történeti értelmezését. Emellett felfedezhető egyfajta explicit politikai szándék is, mégpedig emléket állítani II. Hasszán¹⁰ király vízpolitikájának – különös tekintettel az 1983. évi nagy szárazság és az 1996. évi áradások idején tett erőfeszítéseire –, egyben megörökíteni fia, VI. Mohamed¹¹ vízgazdálkodás területén elért gazdasági és technikai eredményeit. A létesítmény ezen túlmenően ismerteti a Marokkói Vízügyi Iskola (*École Marocaine de l'Eau*) oktatási hagyományait is. Ezáltal olyan múzeumi modell valósul meg, amelynek fő pillérei az örökség megőrzése, egyfajta modern nemzetközi tudásközpont kialakítása, valamint „a falakon túlmutató múzeum” létrehozása.

Az intézményi szemléletnek megfelelően a víz az emberi civilizáció egyik alkotóelemeként jelenik meg. A kiállítás idővonala több ezer évet fog át, hiszen az ősi tudástól jut el a legmodernebb kortárs technológiáig, vagyis feldolgozva a múltat fordul a jövő kihívásai felé. A létesítmény a víz és az ember közötti kölcsönös és összetett viszonyt különféle nézőpontokból ábrázolja. A kurátori elgondolás felhívja a figyelmet a víz fenntartható használatra, az éghajlatváltozás élővilágra gyakorolt hatásaira, reflektál az egész világot egyre közvetlenebbül fenyegető ivóvízhiányra, valamint az óceánok vízgazdálkodásban betöltött szerepére. Emellett az ország vízkincsének teljességre törekvő feltérképezését is elvégzi, amelynek során a vízhez kapcsolódó rituális, spirituális tartalmakat, hiedelmeket is megismerteti. Az intézmény egyéb feladatokat is ellát. Az épületben helyi, országos és nemzetközi szemináriumokat tartanak, tematikus *workshop*okat szerveznek, ezen túlmenően konferencia- és számítógépterem, médiatár, levéltár, könyvtár, valamint kávézó és könyvesbolt működik. Rendhagyó múzeumi térként imahelyiséget is berendeztek.

A gyűjtemény gazdag tárgianyagot ölel fel. A tárlaton hangsúlyt kap az öntözőrendszerek, a vízgyűjtők, a nória¹² működésének, valamint az esővíz gyűjtésének és újrafelhasználásának színrevitele. Vízórák, vízvezetékek, hajók is az installáció szerves részei, ezen túlmenően csatornák makettjei, kutak, vizes blokkok is megjelennek a kiállításon. Láthatók itt még vízrajzi térképek, kéziratok, fényképek és egyéb dokumentumok, a nagy marokkói ökoszisztémák – az oázisok, a hegyek, a síkságok és a Szahara – kicsinyített mása, mindemellett valóságghű reprodukciók is helyet kapnak. A témától elválaszthatatlan vízimalmok története is feldolgozásra kerül, hiszen a Magas-Atlasz lábánál e hagyományos vízemelő szerkezeteknek hosszú időn át megkülönböztetett helye volt a gazdasági életben. A víz szerepének a bőr-, a cukorgyártásban, illetve a sósüzemekben történő bemutatására szintén teret biztosítanak. Megismerhetők továbbá Fez, Marrákes, Teután vízgazdálkodási módszerei is. Tárlatlátogatás közben a háttérben autentikus afrikai zene szól.

A vízkincs problematikája által a közönség megszólítása többféle módon és eszközzel történik. A kísérőszövegek narratív formában arab, francia és angol nyelven mondják el a víz és a vízgazdálkodás történetét Marokkó jellegzetes földrajzi területeinek példáján. A tárlaton a mezőgazdasági termelékenység fokozását megcélzó oktatási segédanyagok, valamint eddig még nem publikált tudományos eredmények is helyet kapnak. A didaktikus jelleget felerősíti a látványos szcenírozás, valamint hang- és fénybemutató, ami a víz fizikai-kémiai tulajdonságait és természetes kör-

forgását bemutató installáció során is kifejezésre jut. A vízmolekulák által inspirált látvány futurisztikus légkört kölcsönöz.

A tudásközvetítésben az érzékszerveknek fontos szerep jut. Az expresszív kiállítási élményt szolgálják a különböző audiovizuális eszközök, a feliratok, az animációk, a film-, a videó- és a 360°-os diavetítések, amelyek segítségével a látogatók betekintést nyerhetnek a víz történetébe. A formabontó terek, a multimediális eszközök egyidejű áradatában ugyanakkor a figyelem könnyen szétszóródhat, hiszen a betérőnek a színes falfelületek, fény- és hanghatások, kisfilmek és interaktív játékok sűrű útvesztőjében nincs módja és lehetősége valódi befogadóvá válnia. Aligha akad az ideérkezők között olyan, legyen az bármilyen céltudatos múzeumlátogató is, aki az egyébként strukturált kiállítási útvonalról le ne térne az érzékszervekre ható ingereket követve. Ez az intenzív belső térélmény a figyelem megosztódásához vezethet.

A látogatóközpontot sikerült becsatornázni a teljes oktatási-nevelési rendszerbe. Az óvodások és a kisiskolások számára múzeumpedagógiai foglalkozásokat biztosítanak, cserediákprogram keretében dél-európai – elsősorban spanyol, francia és olasz – hallgatókat fogadnak. Igény szerint tematikus sétákat tartanak a páлмаerdőben. A szervezett túrák alkalmával különböző demonstrációs és disszeminációs segédeszközöket használnak fel. Az ideérkezőt magával ragadhatja a rehabilitált múzeumi környezet, a rendhagyó kiállítótér és az invenciózus építészeti megoldás. A holisztikus szemlélet jegyében itt éppúgy elmélyíthetik ismereteiket azok, akik a

^ 8. kép A víz tulajdonságait szemléltető installáció a VI. Mohamed Víz Múzeumban.
Forrás: <https://leseco.ma/maroc/marrakech-un-musee-dedie-a-l-eau-ouvrirea-en-mai.html>

víz történelemformáló szerepe iránt érdeklődnek, mint akik a műszaki tudományok, a földrajz, a geopolitika, valamint az alkalmazott kémia kérdésfeltevéseire nyitottak. E tekintetben a múzeum olyan kulturális közegnek tekinthető, amely a szórakoztatva tanulás jegyében ismerteti meg a víz történetét, a különféle vízgazdálkodási projekteket, a hidraulikus berendezéseket és a természeti környezetet. Az intézmény így szervesen kiveszi a részét az *Al Hamra* idegenforgalmából és kulturális iparából csakúgy, mint ahogy a következő antropológiai múzeum is.

A *Musée Tiskiwin* (Tiskiwin Múzeum) a *Mellah Kasbah* zsidónegyedhez közel, a *Palais de la Bahia* (Bahia Palota) és *Musée Dar Si Saïd* (Dar Si Saïd Múzeum) között egy felújított, nagy alapterületű, 20. században épült riadban kapott helyet, abban a házban, ahol Bert Flint holland kulturális antropológus élt és dolgozott. A múzeum

^ 9. kép A Musée Tiskiwin bejáratát jelző tábla. Forrás: Saját felvétel.

^ 10. kép A Musée Tiskiwin belső udvara. Forrás: Saját felvétel.

anyaga – amelyet szintén az *Université Cadi Ayyad* szakemberei gondoznak – a németalföldi társadalomkutató által felhalmozott tárgyak gyűjteménye. A kiállítás címe *Un voyage à travers le Sahara, de Marrakech à Tombouctou* (Utazás a Szaharán át, Marrákestől Timbuktuig). A szobák útvesztői élménygazdag „túrát” kínálnak a Marrákesből induló Algérián, Nigeren áthaladó útvonalon Timbuktu végállomásig, ahonnan Mauritánián keresztül „térhet vissza” a látogató a „vörös városhoz”. Minden egyes helyiség tulajdonképpen a legendás transz-szaharai karavánút egy-egy meg-

állóhelyét jelképezi. Az „arany út” bemutatja a bennszülött kézművesség alkotásait, amelyek között szőnyegek, sátrak, hangszerek, szobrok, kerámiák, ékszerek, textíliák, bútordarabok, különleges berber dísz tárgyak, tuareg bőrdíszművek remekei láthatók. A kiállítás magába foglalja a Nigerben élő fuláni népcsoport fotóanyagát is, amely a *gerewol*-t, az évszázados udvarlási rituálét mutatja be. Külön szobát rendeztek be a marokkói zsidóság ezüstmunkáinak és kézművestermékeinek, valamint Algéria és Mauritánia etnográfiai kincseinek. Az információgazdag feliratok több nyelven tájékoztatnak a műtárgyakról.

▲ 11. kép A *gerewol*-t ábrázoló felvétel. Forrás: saját felvétel.

▲ 12. kép Bőrből készült lábbelik. Forrás: Saját felvétel.

^ 13. kép Berber szőnyegek. Forrás: Saját felvétel.

A fent említett memóriaintézmények különféle muzeológiai látásmódról tanúskodnak, amelyek jól kiegészítik egymást. Amíg a medinában található *Musée Tiskiwin* az antropológiai múzeumi szemléletmód példája, addig a *Musée Mohammed VI. pour la Civilisation de l'Eau au Maroc* az innovatív építészeti megoldások, a rendhagyó belső térhasználat, az újszerű kurátori koncepció és a multimediális technika muzeológiai célú alkalmazásának egyik recens megtestesítője. Ha a múzeumot médiumként kezeljük, akkor ez utóbbira vonatkozható az a Marshall McLuhan

^ 14. kép Hétköznapi használati tárgyak. Forrás: Saját felvétel.

Understanding Media c. munkájából (McLuhan, 1994.) jól ismert meghatározás, miszerint „*the medium is the message*”, azaz már nem egyfajta eszköz, amely pusztán jelentést közvetít, hanem inkább tekinthető a jelentéslétrehozás keretrendszerének. (Pusztai, 2016.) A létesítmény markáns arculata azt az üzenetet hordozza, hogy a helyszín önmagában is képes bekapcsolódni mind a város időfolyamába, mind a nemzetközi gyűjteményezési folyamatokba. ☀

Jegyzetek

- ¹ A kulturális fordulatokról lásd bővebben Bachmann-Medick, 2007.
- ² A 'múzeum mint médium' koncepcióról lásd bővebben Putnam, 2001.
- ³ A posztkoloniális fordulatról kulturális antropológiai megközelítésből Afrika vonatkozásában lásd bővebben Devisch – Nyamnjoh, 2011.
- ⁴ *Vagy nem látják-e azok, kik tagadnak, hogy az Egek és a Föld egy pontba voltak sűrítve, majd mi vetettük azokat szét? Megtettük a vízből minden dolgot élővé, hát mégsem hisznek?* Abdel Rahman Mihálffy (Mihálffy Balázs) a Magyar Iszlám Közösség vallási vezetője, agrármérnök, publicista fordítása. (Korán 21:30) (http://www.islamland.com/uploads/books/Al-Kuran_hun.pdf Utolsó letöltés: 2021. 01. 01.)
- ⁵ Az egyik legjelentősebb és legbefolyásosabb arab időszaki periodika, az 1959-ben Rabatban alapított *Maghreb Arabe Presse* rendszeresen közöl kiállítás kritikákat a *VI. Mohamed Víz Múzeum* tárlatairól. Emellett a *Communiqué de Presse Français*, a *Communiqué de Presse Arabe*, a *Revue de Presse*, a *Communiqué de Presse Conférence Ibn Battouta* is megjelentetnek írásokat a múzeum gyűjteményeiről. (<http://museeaman.ma/presse> Utolsó letöltés: 2021. 01. 01.)
- ⁶ (www.watermuseums.net/museum/museum-mohammed-vi-for-water-civilization-in-marocco-aman/ Utolsó letöltés 2021. 01. 01.) E nemzetközi hálózat tagja – egyedüli magyarországi intézményként – az esztergomi *Duna Múzeum*, hivatalos nevén *Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum*.
- ⁷ A GIZ 1991-ben három szervezet – a *Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit* (GTZ, Német Technikai Együttműködésért Társaság), a *Deutscher Entwicklungsdienst* (DED, Német Fejlesztési Szolgálat), az *Internationale Weiterbildung und Entwicklung GmbH* (InWEnt, Nemzetközi Képzési és Fejlesztési Kft.) – egyesülésével jött létre. Több szövetségi minisztérium – így a *Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung* (BMZ, Szövetségi Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Minisztérium), az *Auswärtiges Amt* (Külgügyminisztérium), a *Bundesumweltministerium* (Szövetségi Környezetvédelmi Minisztérium) – számára lát el feladatokat. Szövetségi tartományok, önkormányzatok, valamint magánszemélyek megkereséseinek is eleget tesz. (https://www.bmz.de/de/ministerium/wege/bilaterale_ez/akteure_ez/einzelakteure/giz/index.html Utolsó letöltés: 2021. 01. 01.)
- ⁸ A „falakon túlmutató múzeum” koncepcióról lásd bővebben Peyrouse, 2000.
- ⁹ Az UNESCO *A Global Network of Water Museums* adatbázisába bekerült a Burkina Faso fővárosában, Ouagadougou-ban működő *Musée de l'Eau*. (<https://www.watermuseums.net/network/> Utolsó letöltés: 2021. 01. 01.) E szervezet ugyanakkor nem listázza az ugyancsak számottevő tematikus emlékművel rendelkező fokvárosi *Waterworks Museum*-ot.
- ¹⁰ II. Hasszán (1929–1999) – az Alavita-ház tagja, 1961-től marokkói király – kezdeményezésére indult el az országban a víz elosztását és higiéniai ellenőrzését megcélzó gátépítési projekt.
- ¹¹ VI. Mohamed (1963–) marokkói király, apja, II. Hasszán halálát követően 1999-ben lépett trónra.
- ¹² A 'nória' a folyó erejét a víz áttemelésére hasznosító főként az ókorban használatos kerék, egyes példányai a mai napig működnek. A kifejezés a spanyol 'noria' szóból származik, amely 'horkolót' jelent utalva a szerkezet által keltett zajra. (Oleson, 2000: 217–302.)

Felhasznált irodalom

- Bachmann-Medick, Doris (2007): *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften. Reinbek bei Hamburg*. Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Beier-de Haan, Rosmarie (2005): „Posztacionális, transznacionális, globális? A történeti muzeológia jelene és kilátásai.” *Múzeumi Közlemények*. Különszám. 15–24.

- Clifford, James (1999): „Az etnográfiai allegóriáról.” (ford.) Vörös Miklós. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *A kultúrák narratívái. (Narratívák 3.)* Budapest, Kijárat Kiadó, 151–179.
- Clifford, James – Marcus, George E. (eds.) (1986): *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Devisch, René – Nyamnjoh, Francis B. (eds.) (2011): *The Postcolonial Turn. Re-Imaging Anthropology and Africa*. Bamenda – Buea (Cameroon), Langaa Research and Publishing Common Initiative Group.
- Karp, Ivan – Lavine, Steven D. (eds.) (1991): *Exhibiting Culture. The Poetics and Politics of Museum Display*. Washington – London: Smithsonian Institution Press.
- Korff, Gottfried – Roth, Martin (Hrsg.) (1990): *Das historische Museum. Labor, Schaubühne, Identitätsfabrik*. Frankfurt am Main – New York – Paris, Campus Verlag – Éditions de la Maison des Sciences de l’Homme.
- Lidchi, Henrietta (1997): „The Poetics and the Politics of Exhibiting Other Cultures”. In: Hall, Stuart (ed.): *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. (Culture Media and Identities series). London: Sage – Open University, 151–222.
- McLuhan, Marshall (1994): *Understanding Media. The Extensions of Man*. (Introduction by Lapham, H. Lewis.) Cambridge (Massachusetts). The MIT Press.
- Peyrouse, Anne (2000) Au-delà des murs. Nouvelles at contes. Qubèc, Éditions Le loup de Gouttière.
- Pusztai Bertalan (2016): A turizmus mint médium. *Replika*, 1– 2. (96–97. sz.), 11–17.
- Putnam, James (2001): *Art and Artifact. Museum as Medium*. New York, Thames & Hudson.
- Oleson, John Peter (2000): „Water-Lifting”. In: Wikander, Örjan (ed.): *Handbook of Ancient Water Technology*. (Technology and Change in History 2). Leiden, Brill, 217–302.
- Wilhelm Gábor (2013): Az új muzeológia fogalmai és problémái. *Néprajzi Látóhatár*. 22. évf. 2. sz., 8–29.

A szerzőről

doktorjelölt, ELTE BTK
Történelemtudományi
Doktori Iskola,
Atelier Interdiszciplináris
Történeti Tanszék
Kutatási terület:
a kulturális javak
történeti értelmezése,
kritikai örökségtanul-
mányok

About the Author

PhD candidate, Eötvös
Loránd University, Fac-
ulty of Humanities –
Doctoral School in
Historical Studies,
Atelier Department for
Interdisciplinary History
Research areas:
historical interpretation
of cultural goods, critical
heritage studies.

@

zoltanotto29@gmail.com

English Abstract

“Liquid heritage” of Museum Mohammed VI for the Water Civilization in Marrakech

For the challenges of postcolonial existence in Morocco, being addressed as social organizing factor in the culture, answers are being searched at local, national and global levels. The Museum Mohammed VI for the Water Civilization in Marrakech plays a key role in the conservation and presentation of water supply as natural resource based on material culture. This museum presents the historical and cultural role of water, the diversity of social and spiritual contents associated with it, distinctly the traditional paradigms of representation. The cultural center tries to get involved in the international museum circulation, open to new possibilities of architectural solutions, visual tools and arranging of exhibitions. According to the curator's choice, the main task is to preserve the memories of the past and by reinterpreting those with exhibiting activities reflecting the heritage. The staging of water conservation is realised by using interactive techniques and provides a reflexive experience for visitors. Who is receptive to historical, cultural anthropological approaches may feel addressed, in the meantime the visitor who is interested in technical sciences, geography, geopolitics and applied chemistry finds his account in the exhibition. The innovative museum is an integral part of Al Hamra's tourism and cultural industry, even as the Tiskiwin Museum, which reflects the museum anthropological perspective, located in the medina. The two memory institutions also illustrate the diversity of the city's cultural image.

AFRIKAI SZÜKSÉGÁLLAPOT – KAKO NUBUPKO KÖNYVÉRŐL

BENKES MIHÁLY

A kötet szerzője egyike napjaink kritikai szemléletű kortárs afrikai tudósainak, aki tanulmányaiban, gazdasági-pénzügyi elemzéseiben főként a szubszaharai országok és népek rendkívüli elszegényesedésére, az államok és intézményeik elégtelen működésére, a több évtizedes rossz kormányzás drámai következményeire összpontosítja tudományos elméleti és gyakorlati tanácsadói munkáját.¹ Publikációival, konferencia-előadásaisal rendszerint élénk polémiára készíti partnereit, nem különben az Afrika-kutatókat.

A jelen könyvében foglaltak hitelességét növeli a togói kormány fejlesztési és tervezési miniszteri posztján folytatott munkája, melynek során a kontinens egészének fejlődési problémáira vonatkozó gyakorlati, politikai és diplomáciai jártasságra tett szert. 2013 és 2015 között alkalmat nyílott arra, hogy Afrika számos államának kormányzó elitje mentalitásáról és felkészültségéről valós képet szerezzen. A kötet tartalma, az egyes témakörök mindegyike a lokális és kontinentális Afrika-közi kapcsolatokban, valamint a nemzetközi viszonylatban mutatkozó rendszerszintű diszkrimináció problémáit, az afrikai vezetők és a külföldi aktorok közötti nem ritkán korrupciós függőségi viszony tarthatatlanságát taglalja.

A szerző hipotézise az, hogy Afrika válságos politikai, diplomáciai, gazdasági, szociális és demográfiai helyzetének felszámolásához már nem a Nyugat mérvadó alapértékeinek, aktuálisan a neoliberais kurzus szabályrendszerének feltétlen befogadása nyújt megfelelő gazdasági, politikai és kulturális körülményeket. Nézete szerint a fennálló világgazdasági rend a kontinensen, különösen a szubszaharai régiókban a haladást gátló, válságkeltő folyamatok eszkáliciójának nyitott utat. Az elmúlt évtizedekben elterjedt hivatalos és informális afrooptimista megnyilatkozásokkal szemben kinyilvánítja, hogy a „katasztrófális hiányosságok”, a különféle adottságú népcsoportok és népek valós viszonyait mellőző bel- és külpolitikai gyakorlat vészhelyzetbe sodorta a kontinens népességének túlnyomó többségét. A kötet címe is erre hívja fel a figyelmet: „Az afrikai szükségállapot – Változtassuk meg a növekedési modellt!”

A szerző bevezető fejtegetéseiben egyfelől felveti és egyben kárhoztatja a posztkoloniális korszak eddig eltelt hat évtizedében a minden szférára ható külső ágensektől való függőséget, másfelől kíméletlenül leleplezi az állami, kormányzati anomáliákat, az afrikai vezető elitiek individualista, korrupciós gyakorlatát. Felrója azt

Kako Nubukpo L'Urgence africaine – Changeons le modèle de croissance !

Paris : Odile Jacob, 2019

is, hogy a tényleges strukturális átalakulás elhanyagolása a létezés alsó határán élő lakossági tömegek túlélési esélyeit akadályozza. Kutatásai alapján kimondja: 'Afrika eljuttassa annak lehetőségét, hogy a változó világ integráns alkotó részeseként sajátosságainak megfelelő afrikai modernizáció útjára térjen át.' A megoldást a korrump elitcsoportok befolyásának felszámolásától várja, ami véleménye szerint az új nemzedék közös civil akciói révén érhető el. (9-12. o.)

A frankofón övezet szakértőjeként Franciaország és az érintett államok közötti viszony újragondolását sürgeti, kimutatva a CFA frank övezet túlhaladottságát és a fokozatosan visszaszoruló kereskedelmi kapcsolatok kedvezőtlen hatását, miközben a kínai és más külső feltörekvő hatalmak (ázsiai, latin-amerikai, török vállalkozások) térnyerése zajlik a zóna országaiban. (18-21. o.)

Az *első fejezet* címében – Afrika, a neoliberalizmus laboratóriuma – minden kétséget kizárva, a neoliberalizmus modelljének bevezetésében, az IMF és a Világbank által alkalmazott kurzus programjainak² idegenségében és negatív következményeiben jelöli meg a kontinens – főként a szubszaharai régiók – fejlődési deficitességét, a gazdasági-társadalmi, politikai, kulturális instabilitást és az állandósuló konfliktusosságot. *Jean-François Bayart*, az afrikanisztika kiemelkedő személyiségének³ értékelésével egyetértve maga is állítja, hogy Afrikában, eltérően attól, amit a neoliberais teóriáról tanítanak, a gyakorlatban alkalmazott privatizáció, a pénzügyi és piaci liberalizáció az adott körülmények között a rendszerszerű rablásnak nyitottak teret. Idézi még *Joseph Stiglitz*, a Világbank egykori alelnökének kritikus véleményét, miszerint a PAS vagy akár más, az ENSZ által indított fejlesztési célok és programok⁴ kontraproduktívnak bizonyultak ott, ahol nem adottak azok alkalmazásához szükséges feltételek. ⁵ (27-39. o.)

A kötet *második fejezetében* – **A kiemelkedés hibás mintái** – saját kutatási eredményei alapján ad áttekintést a kontinens gazdasági fejlődését alapvetően gátló alábbi problémákról:

- egy élhető autentikus afrikai szociogazdasági rendszer hiánya, a külső szereplők érdekeit szolgáló gazdasági modell idegensége
- az afrikai strukturális eladósodottság, a pénzügyi nyomás feszültségkeltő hatásai, a tiltott pénzügyi műveletek „áradata”
- a történeti, kulturális, etnikai sokféleség és dezintegráltság, az antropológiai tényező figyelmen kívül hagyása
- az afrikai államok képlékenysége, kudarcossága, az afrikai vezetők önérdékű megalkuvó politikai gyakorlatának állandósága, az állam kriminalizációja
- a példátlan demográfiai növekedés, a tömeges elszegényedés
- a foglalkoztatottság, képzés és edukáció, valamint az egészségügy szféráiban kialakult tartós kielégítetlenség, e területek elégtelen kormányzati kezelése (47-61. o.)

A *harmadik fejezetben* – Továbbélhet-e az afrikai földművelés? – személyes életrajzi adataival alátámasztva írja le az „urbánus” és „rurális” Afrika megosztottságát. Kimutatja, hogy amíg a népesség 2/3-át kitevő rurális Afrika elzártságban és szegénységben él és elveszíti szuverén eszközeit, addig a neoliberais érában a „városi középosztálynak” nevezett lakosság a Nyugattal való kapcsolata révén képes előnyöket szerezni magának. A szerző tudományos tevékenységének jó részét az afrikai agrárkultúra, a rurális Afrika helyzetének vizsgálata tölti ki, melynek során az 1990-es évek közepétől napjainkig a nyugat-afrikai agrárvilágban uralkodó bizonytalan viszonyok kiváltó okait tárta fel.⁶

A degradációs folyamatot kiváltó okok egyikeként a külföldi vállalatok bányászati tevékenységének eszkalációját és a tiltott pénzügyi műveletek intenzitását jelöli meg. Mindkét esetben a *kinai aktivitásra* hívja fel a figyelmet, amelyekről részletes beszámolót közöl (64-74. o.). Ismételten bizonyítja, hogy a különféle tanulmányokban és jelentésekben foglalt ajánlások megvalósulása az elégtelen pénzügyi források miatt kudarcra van ítélve, sikertelen. Az elhíresült „gyapot dosszié” – a gyapottermelő afrikai országok világpiacon elszenvedett veszteségei – kapcsán elhúzódo (2002—2018) világszintű tárgyalások leírásával bizonyítja a nemzetközi szervezetek, különösen az USA és az EU álságos viszonyulását, amikor azok az afrikai gyapottermelőktől a nemzetközi gyapotpiaci feltételekhez történő felzárkózást követelik a „savoir vivre néoliberal” arcátlan szlogen jegyében⁷ (74-80. o.) A szerző ezzel szemben az ellehetetlenülés és kiszolgáltatottság megállítását a komparatív előnyök elvének alkalmazásában látja, melynek során főleg Afrika és az EU közötti fellazulóban lévő viszony, a gazdasági partnerségi megállapodások megújítását igényli.⁸ Állítása szerint az „afrikai familiáris mezőgazdálkodás” nem élhet túl egy az európaival való „frontális versenyt”, mivel az sokkal inkább szubvencionált és termelékenyebb, miközben az afrikai agráriumban eluralkodó válság a kontinens instabilitását fokozza, különös hatással van az emigráció mozgalmára, s egyszerűs mind az önálló élelmezési képesség visszaszerzését gátolja. (91. o.)

A *negyedik fejezetben* – Demográfia és migrációk – mintegy önálló esszéként, áttér a *migrációk* (sic!) és a szubszaharai Afrikában zajló demográfiai növekedés közötti kapcsolat vizsgálatára. Mindenekelőtt bírálja a népvándorlási mozgalmakról szóló, sommásan migrációként aposztrofált megnyilvánulásokat. Az OCDE 2009-ben közölt terminológiáját követve maga is az *emigráció* és az *immigráció* megkülönböztetésének jelentőségére figyelmeztet. Szakirodalmi források alapján a problematika alábbi komponenseket emeli ki:

- az *afrikai konfliktusokat*, amelyek kiválthatják a migrációs mozgást, jóllehet azok nagy része a kontinensen belül zajlik.⁹
- a *migrációk eltérő indítékait*: a leginkább predesztináltak a kvalifikáltak; a jövedelmi egyenlőtlenségek elszenvedőinek körében korlátozott adottságaik ellenére jelentkező erős szándék;
- a *fejlesztési segélyezés hatása*, a migráció rugalmas kezelése, mely paradox helyzetet idéz elő, ezek pozitív kimenetele tárgyilagos vizsgálat keretében nem igazolható¹⁰
- A *diaszporában élőkkel tartott kapcsolatok* készítő hatása.

Az Európai Bizottság vonatkozó jelentésére támaszkodik a szerző, amikor a továbbiakban Európa és a szubszaharai Afrika közti „migrációs kapcsolat bilaterális mintázatának” paradoxális jellegét fejti ki, eszerint a felek népességnövekedési kilátásait is figyelembe véve az Európa-Afrika viszonylatban a félelem és a leszámítottak támogatása (progenotizmus) egyszerre jelentkezik. Statisztikai jelentések alapján kimutatja, hogy a szubszaharai migrációs mozgalomnak csak 15%-a érkezik Európába, többségük a szomszédos országok és a Golf-övezet, valamint az USA között oszlik meg 70/25%-ban. A migráció világméretű jelensége keretében kinyilvánítja, hogy az „Afrika támadása Európa felé” hírkeltés minden alapot nélkülöző fondorlat, minthogy a menekülteket befogadó országokban a szabad mozgásra és munkavállalásra adott jogosítványok mindkét fél szükségleteit és érdekeit szolgálhatják. A szerző rávilágít a „pénzügyi transferek” hatására is, amelyek tapasztalata szerint rövid távon ugyan lökést adnak az érintetteknek, azonban hosszú távon nem eredményezik új termelő kapacitások megjelenését, ellenkezőleg, az afrikai országok makrogazdasági egyensúlyhelyzetét gyengítik. (95-110.o.)

A következő, *ötödik fejezetben* – Az afrikai nagypiac mítosza – már egy feltételezett „afrikai nagypiac” problémakörét bontja ki. Az Afrikai Unió „Agenda 2063” című dokumentumának célkitűzését, egy „pánafrikai integráció” kialakításának esélyét kétkedéssel szemléli. Szembeszáll azzal az *Achilles Mbembe* nevéhez fűződő gondolattal, hogy a kontinentális méretű egységesülés csak a kolonizációs határok felszámolásával valósítható meg, ami a dekolonizáció utolsó stádiumát jelentheti.¹¹ Helyteleníti azt a törekvést is, amely a „pánafrikai integráció” szükségességét a „prekoloniális afrikai egység történelmi mítoszához” köti.

A kontinens országainak felemelkedését övező aktuális viták készítésére beható elemzés alá vetette a „mesterséges határok” és az „identitások”, valamint a „nacionalizmus kisugárzásának” kölcsönhatásait, különös tekintettel a határvonalak

menti térségek kulturális-történeti sajátosságaira. Ennek szellemében részletező leírást közöl a függetlenségi korszak regionális-szubregionális gazdasági és biztonsági integrációs körülményeiről. Kifejti, hogy a kontinens államainak képlékenysége, gyenge intézményesültsége, a korrupció és a kriminalizáció együttes hatása meggátolja az építő, békés és tárgyalásos együttműködést. Kiemeli, hogy a belső viszonyok konfliktusosságával és deficitességével egyidejűen az olyan új külhatalmak, mint *Kína*, *India* vagy *Brazília* terjeszkedése is rendkívülien

megterheli az integrációs folyamatot, a „gazdasági közösségek”, a „konföderációs út választások” elmélyítését, illetve a „diverzitások” és „dezintegrációk” mérséklését.¹² A halaszthatatlan regionális integrációs kezdeteken túl teljesszámú gazdasági, politikai, szociokulturális, ideológiai és intézményi megújulást, a külső aktorokhoz fűződő viszony újragondolását sürgeti. (117-131. o.)¹³ Zárásként arra a következtetésre jut, hogy a kontinens a jelenben nincs abban a fejlődési szakaszában, hogy az integráció magasabb szintjére lépjen, az államok nem készek egy olyan formula bevezetésére, befogadására, mely szuverenitásuk feladását vonja magával. (134-135. o.)

A kötet további három fejezetében a frankofon Afrikában jelentkező kihívásokat, rendellenességeket, Franciaország felelősségét és szerepvállalását érintő sürgős teendőket elemzi a szerző. Megjelent írásaiból merítve személyes hangvételt, maliciózus, bennfentességet sejtető, naplószerű helyzetelemzést ad napjaink francia-afrikai régiójában uralkodó, túlhaladott asszimetrikus viszonyokról.¹⁴

A *hatodik fejezetben* – A CFA frank: egy kárhóztatott valuta végnapjai – az afrikai bankszektorban szerzett és megélt tapasztalatain nyugvó szaktanulmányain keresztül mélyíti el kritikáját a CFA frank zónájában működő banki szisztéma túlhaladottságáról. A CFA frank és az euro rögzített árfolyam alkalmazásának előnyeiről szóló deklarációkkal szemben állítja, hogy mind a gazdasági, mind politikai és társadalmi-kulturális szférában kedvezőtlen következményekkel jár. Ezek sorában első helyen említi, hogy a CFA frank egy illuzórikus, gyenge valuta, mely nem tartozik egyetlen „strukturális karakterisztikához”, amely végül csak a francia államkincstár garanciáját erősíti, mégpedig ellenőrzés nélkül. Felrója, hogy a frank zóna napjainkban „importálja a közszükségleti javakat és szolgáltatásokat”, egyidejűleg az illegális emigráció keretében drámai körülmények között kiváltja a fiatal afrikaiak „exportját”, s ezáltal „a posztkoloniális viszonyok túlélését biztosítja”, lehetetlenné teszi az afrikai népszuverenitás érvényesülését, az afrikai vezetőket pedig korrumpálja. A szerző zsákutcának minősíti a frankövezet további fenntartását, mégsem a radikális megoldás híve. A konstruktív többoldalú tárgyalásokat szorgalmazza a CFA frank jövőjéről. Elsőként az IMF szintű, másodikként az EU-Afrika közötti, majd

A szerző zsákutcának minősíti a frankövezet további fenntartását, mégsem a radikális megoldás híve. A konstruktív többoldalú tárgyalásokat szorgalmazza a CFA frank jövőjéről.

harmadik körben a Kína felé eladósodott afrikai államok körében tartott tárgyalások rendszeresítését javasolja. (137-151. o.)

A kontinens túlélési esélyeit mérlegelve tézisként a „szivárvány gazdaság” ideája mellett érvel. Tudós énje és politikusi, diplomáciai szerepvállalása egyaránt arra sarkallja, hogy a gazdasági felemelkedés stratégiai módozatainak koherens megfogalmazását adja, elfogadva két közgazdász, *Margaret McMillan* és *Dani Rodrik* koncepcióját.¹⁵ Eszerint a növekedési pályára állás feltételét a hagyományos szektorok erőforrásainak a modern szektorok felé történő áthelyezésében jelöli meg a gazdaság valamennyi ágazatában. Elmélyült elemzéseivel bizonyítja a közgazdaságtudomány nemzetközi irodalmában és a világgazdaság időszerű alakulásának nyomkövetésében való jártasságát. (152-166. o.)

A kötet *hetedik fejezetében* – Strukturális átalakulás: egy szivárványgazdaság felé – a „strukturális átalakítási stratégia”, a produktivitást célzó inter- és intraszektoriális viszonyok befogadásának különböző területeit elemzi. Az afikai gazdasági modellváltást a 2009-ben alapított *Global Impact Investing Network* (GIIN) szellemiségének megfelelően interpretálja. Kinyilvánítja, hogy a feltételezett gazdasági normalizáció – standarnizáció és kompetitivitás – megvalósulása a gazdasági világrend diszharmoniajának felszámolásával teljesülhet. Rávilágít, hogy az „Észak-Dél” közti érintkezési viszonyok innovációja a felek részéről mérsékletességet, kitartó, kölcsönös egyeztetést igénylő folyamat. (167-190.o.)

„Frankofónia” tekintetében a gazdasági átalakítás eredményességének alapkövetelményeként a rassz-közi egyenlőség, a nyelvi, kulturális és jogi sokféleség tudomásul vételét hangsúlyozza. Az endogén tényezők kritikai áttekintése nyomán a minden szférában tapasztalható deficitesség köréből kiemelve egy koherens mikro – és középszintű közpolitikai, nemkülönben a makrogazdasági tervezés hiányát rögzíti. Ajánlást fogalmaz meg egy gazdaságilag hatékony Afrika-stratégia kimunkálásához, amelynek főbb jegyeiként az alábbiakat említi:

- a szekurizáció növelését;
- a külföldi ágensekkel létesítendő partnerség újragondolását az ún. „rekolonizáció” felszámolása jegyében;
- a népesség elszegényedésének megállítását,
- a klímaváltozásokkal összefüggő migrációk fékezését,
- az államokon belüli és államközi egyenlőtlenségek leküzdését.

Látja és láttatja, hogy a célok és víziók megfogalmazása a „klasszikus kormányközi” együttműködésen túlmenő „többszereplős kooperáció” keretében, a civil társadalom, a helyi közösségek, a vállalkozások egyenjogú részvételét biztosító módon, interdiszciplináris alkalmazott kutatások és tanulmányok birtokában lehet érvényes.

E fejezetet lezáró összefoglalójában figyelmeztet a világfejlődésben lejátszódó aktuális „forradalmi hatásokra”, a 3D nyomtatás”, a „cyber háború” avagy „cyber kalózkodás”, „cyber platformok” megjelenésére és uralkodóvá válására, ami óhatatlanul az élet minden területére alapvető hatással van. A kontinens „gyengeségeit” figyelembe véve úgy ítéli meg, hogy az afikai strukturális átalakulás sikeréhez az

ún. közösségi-részvételi finanszírozás (crowdfunding) rendszerének kezelése és fokozott támogatása is halaszthatatlan feladat. Nyilvánvalóvá teszi, hogy az eltérő fejlettség stádiumában lévő államcsoportok, és a nagy kulturális és társadalmi kérdések viszonylatában a közösségiesítés modellként szolgálhat. (190-195.o.)

Könyvének befejező fejezetében – Francia-Afrika: „Van egy közgazdász a teremben?”¹⁶ – először három francia elnök – *Emmanuel Macron, Nicolas Sarkozy* és *Francois Mitterand* Afrika-politikáját, kiemelten „Francia-Afrika” országaiban tett látogatásaihoz elhangzott vitáit, ellenszenvet és haragot kiváltó nyilatkozatait idézi fel. Nyíltan bírálat tárgyává teszi a leköszönő Sarkozy elnök és a helyébe lépő Macron elnök Francia Afrikára vonatkozó kommunikációjának egybehangzó ellentmondásosságát, miszerint „a kapcsolatok asszimetriája a francia arrogancia múlthatatlan eleme”.¹⁷ Az elnökök kettős töltetű Afrika-politikájának elemzése révén bizonyítja, hogy az ex-anyaország európai és világpolitikai szereplésének nélkülözhetetlen egy kompetitív afrikai jelenlét és aktivitás, ami a gyakorlatban eltérő affinitást mutat.

Miközben kimutatja, hogy Franciaország elvesztette monopolhelyzetét egykori gyarmatainak, rávilágít arra is, hogy Francia-Afrikában az egyre intenzívebbé váló konkurencia közepette még érzékelhetően őrzi azt. Realista módon ismételtlen valóságos partnerség vállalását sürgeti, amelynek nemcsak a francia állam, hanem a francia vállalkozások is jelét adták az elmúlt másfél évtizedben. Egy kiegyezésen alapuló „új éra” kiépítésének alapvető céljaként ismételtlen a biztonság helyreállítását jelöli meg, nem felejtve, hogy az afrikaiak biztonsága alapvetően maguknak az afrikaiaknak a kötelezettsége, ami azonban a szerző álláspontja szerint csak egy megújított partnerség örvén, mélyreható strukturális átalakulás során következhet be. (197-220. o.)

Végkövetkeztetésében rávilágít arra is, hogy az „afrikai prosperitás” dinamikája erősen függ a világkörnyezetben gyakran tapasztalható regressziótól, következésképpen a világ más részeivel való gazdasági partnerség elfogadása mellett Afrika számára korparancs egy hosszú távra szóló endogén fejlesztési rendszer kimunkálása, a formális mimetizmussal való szakítás. (220-229.o.)

E művével Nubukpo az olvasó és az afrikanisztika művelői elé tárja a kontinens jó részének kaotikus, bizonytalan és kiszámíthatatlan jelenét. Veszélyhelyzetet hirdet, ugyanakkor javaslatokat terjeszt elő a megoldásra, melyek a kontinens forrásai feletti rendelkezésen és az afrikai népek tettekkészségének kibontakoztatásán alapulnak, feltételezve, hogy a változó világviszonyok részeseként visszanyerik szuverenitásukat és stabilitásukat. Munkája utolsó soraiban felteszi a kérdést: „Mit akarunk csinálni mi együtt?” Majd arra int: „a piac nem ad választ erre a kérdésre, a labda ismételtlen a politika térfelén van”. Ő maga az elmúlt évtizedben megjelentetett írásaival rendhagyó módon és stílusban eleven és hiteles „kórisméjét”, egyszersmind pillanatfelvételt adja a mai Afrika és a világ megoldásra váró sorsdöntő feladatainak. Munkásságának megismerése és megismertetése a hazai afrikanisztika szereplőinek egyre növekvő körében, szubszaharai Afrika, kiemelten Francia-Afrika helyzetének minden bizonnyal tüzetesebb értelmezését teszi lehetővé. ☀

Végjegyzetek

- 1 Kako Nubukpo közgazdász, a togói Lomé Egyetem Gazdaságtudományi és Igazgatási Karának dékánja; az agronómiai kutatások nemzetközi együttműködési központjának (CIRAD) és a francia fejlesztési ügynökség tanácsának (AFO) tagja.
- 2 Programmes d'ajustement Structurel – PAS; Initiative en faveur des pays pauvres très endettés – PPTTE
- 3 Bayart J.-F, L'État en Afrique : la politique du ventre. Paris: Fayard, 1989
- 4 Programmes d'ajustement structurel – PAS; Objectifs du développement durable – OPD; Objectifs du millénaire pour le développement, 2000—2015
- 5 Stiglitz J., La Grande Désillusion, Paris: Fayard, 2002
- 6 L. Nubukpo, K. L'insécurité alimentaire en Afrique subsaharienne: le rôle des insertitudes. Paris: L'Harmattan, 2000
- 7 A legszegényebb érintett országok: Benin, Burkina Faso, Mali és Csád
- 8 Accords de partenariat économique (APE), Le réseau des organisations de producteurs et paysans ouest-africains, ROPPA, Politique agricole commune (PAC)
- 9 Vö. Héran, F, L'Europe et le spectre des migrations subsahariennes. INED, 2018/8 N° 558
- 10 Vö. Thu Hien Dao, Migration and development: Dissecting the Anatomy of the Mobility Transition. In: Journal of Development Economics, 132, 2018, pp. 88-101
- 11 Lásd Achille Mbembe dél-afrikai történész vonatkozó írását: Sortir de la grand nuit. Essai sur l'Afrique décolonisée. Paris: La Découverte, 2013
- 12 Lásd Nubukpo, K., Roussy C, Les frontières et le mythe de l'unité territoriale africaine, Paris: Note de la Fondation Jean-Jaures, 2017
- 13 Alliance Sahel, 2017; Communauté économique régionales (CER); Communauté économique africain (CEA, 1991), La Zone de libre-échange continental (ZLEC, 2018-2019).
- 14 A szerző idevágó főbb publikációi: Nubukpo, K, L'impact de la variation des taux d'intérêt directeurs de la BCEAO sur l'inflation et la croissance dans l'UMOA. Dakar, BCEAO, 2002 (https://agritrop.cirad.fr/551350/1/document_551350.pdf); Nubukpo, K. « Le Franc CFA et le financement de l'émergence en zone Franc », in « Sortir l'Afrique de la servitude monétaire : à qui profite le Franc CFA ? », sous la direction de Kako Nubukpo, Martial Ze Belinga, Bruno Tinel et Demba Moussa Dembélé, Éditions La Dispute, Paris, Octobre 2016, pp. 123-133.; Kako Nubukpo (2007) : « Politique monétaire et servitude volontaire : la gestion du Franc CFA par la BCEAO », Politique africaine, n° 105, Mars 2007, Karthala, Paris, pp. 70-82.
- 15 McMillan, M., Rodrik D., „Globalization, structural change and productivity growth”, in Making Globalization Socially Sustainable ed. by Marc Bacchetta and Marion Jansen. ILO—WTO, 2011, pp. 49—84
- 16 « Y-a-t-il un économiste dans la salle? » Utalás E. Macron elnöknek egy afrikai fiatalok előtt tartott előadásán egy neki feltett kérdés kapcsán elhangzott pikírt megjegyzésére.
- 17 Vö. még: Glasser, A. Arrogant comme un Français en Afrique. Paris: Fayard, 2016

VELÜNK ÉLŐ AFRIKAI TÖRTÉNELEM...

TARRÓSY ISTVÁN

...csak mit sem tudunk róla, vagy csupán nagyon keveset, de bizonyosan nem eleget. Vajon miért? Talán, mert soha nem volt olyan fontos, érdekes, hasznos... számunkra (sem). Miért kellene tudnunk, ismernünk az afrikai térségek népcsoportjait, az ő történelmüket, történéseiket, azokat a folyamatokat, amelyek őket is, de amúgy minket is elértek? Oly távoli tájak tőlünk oly különböző emberei, gondolhatjuk... De hiszen éppen azért lehetne, kellene többet és jobban tudjunk róluk, velük kapcsolatban, mert voltak, vannak és egyre inkább lesznek olyan folyamatok, események, amelyek őket is, minket is elérnek. Mára egy kikerülhetetlenül globális térben találjuk a nemzetközi rendszer valamennyi szereplőjét: az állami, nem állami szereplőket, és egyre inkább azon transznacionális tételeket, amelyek az állam felett, éppen a globális tér és hálózatok adta lehetőségeket használják ki, valójában ezek keltik őket életre, adnak nekik terepet a ténykedésre. Gondoljunk csak a világ akármelyik szegletében fel-felbukkanó terroristákra, avagy az emberiség kezdete óta létező migrációra, mely korunk egyik kézzel fogható valós globalitása. Ha más nem (pedig sok egyéb valóságmorzsa felsorolható lenne), akkor éppen a nemzetközi migráció az, ami miatt érdemes, fontos, igenis lényeges (jobban) megismernünk az afrikai kontinens történelmét. Azt bizonyosan jól tudjuk, hogy a Szahara – 7,8 millió négyzetkilométerével Földünk legnagyobb kiterjedésű sivataga – földrajzi, kulturális, nyelvi, vallási törésvonal Afrikában: a tőle északra elterülő régió történelme szorosan egybefonódott Európáéval, a közös mediterrán térség „mindkét oldal” számára stratégiai jelentőséggel bír – akár a jelenleg is zajló (fel)fokozott migráció miatt. Mi a helyzet azonban a Szaharától délre elterülő területekkel, a szubszaharai Afrikával? Búr Gábor, Magyarország vezető Afrika-történésének könyve felettébb olvasmányosan tárja elénk e makró régió történelmét.

A Kossuth Kiadó által megjelentetett 20. századi világtörténelem-sorozat (A rövid XX. század címet viselő) 2011-ben kiadott kötete fontos referenciamunka 2021-ben is mindannyiunk számára. *A szubszaharai Afrika története 1914–1991* ugyanis, ahogyan szerzője már a Bevezetésben jelzi: az „általános ismertetés mellett néhány kiválasztott »száliránnyal szembeni« feldolgozás[ával] kívánja az olvasó számára a kontinens [e részének] történelmét közelebb hozni.” (11. o.) Búr Gábor hét fejezetben tekint át több fontos időszak megannyi afrikai eseményét, szereplőjét, hol országokra helyezve a fókuszot – kvázi rövid esettanulmányok formájában –, hol

Búr Gábor

A szubszaharai Afrika története 1914–1991

Budapest, Kossuth Kiadó, 2011

mérvadó afrikai vezetők és történelmi nagyságaik lényegi összefoglalását ajánlva az olvasó figyelmébe. II. Menelik, Kwame Nkrumah és Nelson Mandela is terítékre kerülnek, mindvégig értelemszerűen azon afrikai függetlenedési törekvések és tettek fényében, amelyek a mai Etiópia, Ghána és Dél-afrikai Köztársaság számára is példaértékűnek bizonyulnak. II. Menelik 1896. március 1-jén képes volt megverni Aduánál Olaszországot, „amely nem csupán taktikai, hanem stratégiai vereséget is szenvedett” (22. o.) ezáltal. Jogosan emeli ki a szerző, amit a mai napig minden büszke etióp alapértékként kezel, azaz, hogy a 19. század végi Abesszínia „minden afrikai és afroamerikai szemében az alávetés elleni sikeres küzdelem szimbólumává vált.” (uo.) Az egyik igazán ikonikus afrikai szabadsághős és szimbólum, Nkrumah, nagy reményekkel vágott neki az 1957. március közepén Aranypartból lett független Ghána építéséhez, de rövid időn belül, ahogyan Búr jelzi, „terveinek megvalósításához egyre inkább diktatórikus eszközökhöz folyamodott. [...] Ahogy [pedig] Nkrumahon elhatalmasodott a paranoia [...] miniszterelnökből először választott, majd 1961-től örökös államfővé vált.” (124-125. o.) Nelson Mandela nem csupán a „dél-afrikai »tárgyalásos forradalom« valódi hőse” (197. o.) volt, hanem egyúttal az egész békés rendszerváltás otthon és külföldön egyaránt tisztelt jelképe. Ahogyan pedig Búr nyomatékosítja, e rendszerváltás éppen emiatt bír történelmi jelentőséggel, „éles kontrasztban a kontinens tucatnyinál is több kudarcos államával szemben.” (200. o.)

Miután a szerző alaposan áttekinti Afrika gyarmati felosztásának főbb mozzanatait (1. fejezet), ezzel a könyv címében jelzett időszak előzményeit megfelelően kontextualizálja, három fejezeten keresztül taglalja Afrika helyét, szerepét és a területén lezajlott történéseket, illetve azok következményeit az első és második világháborúban, valamint az ún. gyarmati béke korának éveiben. Látnunk kell, amit Búr ki is emel, hogy az első világháború alatt a „gyarmatok kérdése

mindvégig napirenden maradt, [...] a németek bármiféle kiegyezés előfeltételeként szabták meg területeik visszaadását, sőt azok bővítését a belga és a portugál birtokokkal is, s ez hozzájárult a világegés alatti békepuhatolódzások zátonyra futásához.” (38. o.) Azon paternalista európai hozzáállás, amely sok esetben időnként még ma is felbukkan egészen biztosan visszavezethető a 19. század végi, 20. század eleji felsőbbrendű európai vélekedésekig, mely nem volt „hajlandó elfogadni, hogy Afrika bármilyen értékek létrehozója lehet. [...] a gyarmatok alsórendű népességét csakis felsőrendű európaiak igazgathatták [megfelelően].” (46-47. o.) Mindezeket könnyedén volt képes alátámasztani mind a Lugard-féle, mind a Sarraut-féle brit és francia uralmi modell, merítve a kor szociáldarwinizmusából, amely végig táplálta azt az európai meggyőződést, „hogy csak külső beavatkozás révén indulhat meg Afrikában a társadalmi fejlődés, amelyhez Európának kell segédkeznie nyújtania.” (51. o.) Az afrikai oldalon egyre terebélyesedő pánafrikanizmus azonban fontos kapaszkodót kínált az afrikai öntudat felerősödésének – úgy az angolszász vonal az USA-ban élő William Du Bois vezényletével, mint a frankofón négritude irányzat Aimé Césaire szellemi iránymutatásával. A négritude pontosan fogalmazta meg, hogy „az afrikaiak külön társadalmi, politikai lények, [...] olyan intézmények kiépítésének [igényével], amely megfelel sajátos szükségleteiknek.” (55-56. o.) A gyarmati béke éveit követően Afrika újból világháborús hadszíntérré (ugyan mellékhadszíntérré) vált, és ez világosan jelezte a kontinens stratégiai felértékelődését (83. o.)

Az ötödik fejezet az afrikai dekolonizációs folyamatot fogja össze 1945 és 1960 között. Szó esik az ENSZ és Afrika kapcsolatáról, az ún. gyámsági területekről, Afrika infrastrukturális bekötöttségének és elérhetőségének javításáról (pl. a megsokasodott repülőjáratokról, 96. o.), az első függetlenné váló államokról (ld. Ghána, 99-104. o.), de még inkább részletesen az egyes gyarmatosító hatalmak hozzáállásáról a függetlenségi törekvéseket illetően. A hatodik fejezet a hidegháború korszakában (1960 és 1991 között) vizsgálja Afrika történelmét. A gyarmati igát magukról lerugó afrikai területek újdonsült helyi vezetői által végrehajtott afrikánizáció (127-132. o.) látványos eszköze volt a „szakításnak”. Az „állami vagy közszolgálat afrikánizálása sehol sem volt [azonban] egyszerű feladat” (128. o.), hiszen kevés volt a (jól) képzett afrikai, aki a kormányzást minőségi módon tudta átvenni a volt európai gyarmatosítóktól. Ahogyan Búr Gábor fogalmaz, e bő három évtized alatt

Azon paternalista európai hozzáállás, amely sok esetben időnként még ma is felbukkan egészen biztosan visszavezethető a 19. század végi, 20. század eleji felsőbbrendű európai vélekedésekig, mely nem volt „hajlandó elfogadni, hogy Afrika bármilyen értékek létrehozója lehet.”

„sajátságos nagyhatalmi munkamegosztás érvényesült Afrikában” (141. o.), és a volt gyarmatosítók befolyása egyértelműen megmaradt, máig ható – de persze változó mértékben tetten érhető – módon fennmaradt. Fontos rész a könyvben az etnikai konfliktusok tárgyaló rész (144. oldaltól), amely segíthet jobban megértenünk a 2021-ben (még mindig, vagy éppen újból) zajló afrikai krízishelyzeteket, így például az etiópai, a dél-szudáni, valamint a szomáliai konfliktusokat, de ugyanúgy a mai kenyai, angolai, mozambiki, illetve zimbabwei politikai helyzeteket, társadalmi állapotokat. Való igaz, hogy az „1990-es évek elejére Afrika a nagyhatalmak gazdasági és geostratégiai érdeklődésében elvesztette korábbi jelentőségét” (188. o.), melyek háttérben markánsan ott találjuk a Szovjetunió felbomlását, a bipoláris világ megszűnését, a kelet-közép-európai rendszerváltásokat. A rövid 20. század végén azonban egy újabb fordulatot hozott a dél-afrikai apartheid felszámolása, melyről a szerző talán a legkiterjedtebb tudástárral rendelkezik hazánkban. A hetedik fejezetet éppen e témának szenteli, hangsúlyt helyezve arra, hogy a poszt-apartheid időszak Dél-Afrikája „a kiútkeresésnek, az »afrikai tragédia« meghaladásának motorjává vált.” (200. o.)

Búr Gábor könyvét egyértelműen ajánlom kutatóknak, nemzetközi stúdiumokat oktató kollégáknak, Afrika-kurzusokat hallgató egyetemistáknak ugyanúgy, mint leendő afrikai diplomatáinknak, a gazdasági élet szereplőinek és a civil szektorban Afrikával foglalkozóknak, Afrikában tevékenykedőknek. Valójában mindenkinek, akit egyfelől érdekel Afrika múltja, jelene és lehetséges jövője, másfelől tenni akar Afrikáért, Afrikában és természetesen Afrikával együtt közösen. A kötet segíthet abban, hogy többet tudjunk Afrikáról, jobban értsük az Afrikával kapcsolatos történéseket, amelyek világos módon minket is érinthetnek. ☀

publikon
KIADÓ
www.publikon.hu

Teljes körű kiadási tevékenység
a kézirattól a könyvespolcig!

Jelentse meg könyvét a Publikon Kiadónál!

OLCSÓ | MEGBÍZHATÓ | RUGALMAS | GYORS

